

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 5 (17)

2001

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Людмила Шангіна

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво КВ № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
Київ, 01034, вул. Прорізна, 9, офіс 20
тел.: (380 44) 228-86-87
тел./факс: (380 44) 244-34-53
e-mail: info@uceps.com.ua
WEB-сторінка: www.uceps.com.ua

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:
Українська освітня програма ринкових реформ
(«Земельна реформа: питання і відповіді») —
стор. 30;

Укрінформ — обкладинка та стор. 27, 29,
36, 37, 46, 61, 69, 72, 75;
IREX ProMedia, В.Артюшенко — стор. 67, 71, 73;
Комп&ньон — стор. 49;
ПіК — стор. 10, 77.

Макет — Павло Войтенко,
Олександр Москаленко

Техніко-комп'ютерна підтримка — Антон Балицький

© УЦЕПД, 2001

Видання журналу здійснене за
фінансового сприяння Посольства
Королівства Нідерландів в Україні

З М І С Т

АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ

(Аналітична доповідь УЦЕПД)	2
1. АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: СУЧАНИЙ СТАН І ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ	3
2. ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ	31
3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	51

ПОЗИЦІЇ ДЕПУТАТСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

СТОСОВНО АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	56
---	----

АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Секретаріат Комісії з питань аграрної політики при Президентові України.	62
---	----

Статті

УКРАЇНСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Леонід КОЗАЧЕНКО	70
------------------------	----

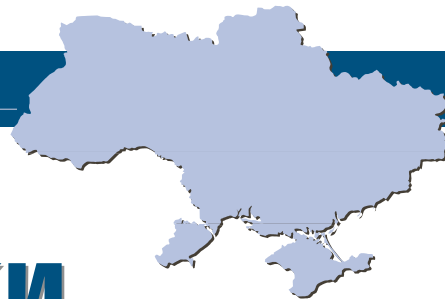
П'ЯТЕ КОЛЕСО В СІЛЬСЬКІЙ ПІДВОДІ?

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗЕМЕЛЬНІЙ РЕФОРМІ В УКРАЇНІ

Наталія КОРЧАКОВА, Андрій МАРУСОВ	74
---	----

ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ ЕКСПЕРТІВ УЦЕПД У 2001 РОЦІ	79
--	----

Читайте наші аналітичні матеріали
на WEB-сторінці в Інтернет:
www.uceps.com.ua

АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ

Однією з основних складових національної безпеки України є економічна безпека. Надійне забезпечення країни продукцією сільського господарства, використання наявного експортного потенціалу агропромислового комплексу (АПК) є важливими завданнями загальнонаціонального масштабу. Цим зумовлюється особливе, стратегічне значення аграрної реформи в процесі реформування економіки країни в цілому.

Україна має значний потенціал аграрного виробництва. Її земельні ресурси сягають 42 млн. га сільгоспугідь переважно з родючими ґрунтами чорноземного типу. Однак, наявний потенціал використовується не більше, ніж на третину.

Це стало наслідком як системної економічної кризи в країні, так і надзвичайно повільного й суперечливого процесу реформування АПК. Навіть досягнуті в 2000р. позитивні зрушення істотно не змінили його кризового становища: основні економічні показники сільгоспвиробництва залишаються нижчими від рівня 1990р.; загострюються соціальні проблеми — поширюється безробіття, життєвий рівень селян наближається до критичної межі; не відбулося становлення ефективного власника — за своїм статусом у нових підприємствах українські селяни не відрізняються від колишніх колгоспників.

Аграрна реформа є складовою більш масштабного процесу — глибокої соціально-економічної і політичної трансформації українського суспільства, що об'єктивно зумовлює суперечливі тенденції її перебігу. Стратегічні перспективи аграрної реформи залежать від того, які саме тенденції — позитивні чи негативні — переважають у кінцевому підсумку, з урахуванням впливу багатьох зовнішніх чинників.

Отже, аграрна політика держави має базуватися на аналізі поточного стану (отриманих результатів, здобутків і втрат в ході реформування), визначенні основних тенденцій розвитку АПК та формуванні такого політичного, соціально-економічного і правового середовища, яке б сприяло посиленню позитивних і мінімізації негативних чинників впливу.

Для виведення аграрної реформи на якісно новий рівень потрібні системні заходи з її оптимізації, зокрема в рамках запланованої на 2001р. розробки проекту Концепції розвитку агропромислового комплексу України на 2001-2005рр.

Метою цього дослідження є: аналіз основних результатів здійснення аграрної реформи; визначення та аналіз основних чинників, що зумовлюють її результативність; формулювання заходів з оптимізації процесів і механізмів реформування АПК.

Аналітична доповідь складається з трьох розділів.

*У першому
розділі*

розглядаються основні напрями аграрної реформи, аналізуються показники її економічної ефективності, а також недоліки та прорахунки, допущені в процесі реформування АПК. Доводиться висновок про те, що досі аграрна реформа має некомплексний характер, ігнорує такі важливі складові, як вирішення соціальних проблем і досягнення балансу соціальних інтересів у процесі реформування.

*У другому
розділі*

оцінюються основні інституційні, структурні, економічні, соціальні та екологічні чинники, що визначають результативність аграрної реформи. Аналіз механізмів і характеру впливу вказаних чинників на перебіг аграрної реформи дає змогу сформулювати можливі напрями і конкретні заходи щодо підвищення її результативності.

*У третьому
розділі*

наводяться загальні висновки, визначаються напрями реформування аграрного сектору на середньострокову перспективу, а також окремі першочергові заходи, спрямовані на прискорення перетворень в АПК.

1. АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: СУЧАНИЙ СТАН І ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Від ефективності аграрної реформи значною мірою залежать перебіг і результати ринкових перетворень у цілому, оскільки в аграрному секторі сконцентровано 32% населення України, майже чверть виробничих фондів, виробляється близько 14% річного обсягу товарів і послуг. У документах, що визначають стратегію політики реформування в Україні, зазначається, що саме аграрна політика має бути «провідною ланкою, стимулюючим фактором» прискореної ринкової трансформації економіки¹.

Необхідність глибокого реформування аграрного сектору зумовлена не лише системною природою соціально-економічної трансформації, яку зараз здійснює Україна, але й кризовим станом її сільськогосподарського виробництва. До основних чинників, що зумовлюють нагальну потребу прискореного реформування АПК, можуть бути віднесені наступні.

Низька економічна ефективність аграрного виробництва. Про це свідчать, зокрема, великий відсоток населення, зайнятого в АПК, та низька продуктивність праці. Якщо в країнах ЄС потреби в сільськогосподарській продукції задовольняють близько 5% загальної чисельності робочої сили, в США — 3%, то в Україні — близько 25%². На одного працівника в сільському господарстві України припадає річна валова додана вартість у \$2500, що у 8-16 разів менше, ніж у розвинутих країнах світу.

Невирішеність продовольчої проблеми. Рівень задоволення базових потреб населення України в аграрній продукції залишається недостатнім³. За виробництвом *зерна* на душу населення, Україна поступається не лише розвинутим європейським країнам (Австрії, Данії, Іспанії, Німеччині, Франції, Фінляндії, Швеції), але й своїм колишнім партнерам по РЕВ — Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщині. Виробництво *м'яса* на душу населення протягом останнього десятиріччя впало в 2,5 рази (з 84 кг у 1990р. до 33,6 кг у 2000р.) — це один із найнижчих показників у Європі; відзначається падіння й інших базових показників виробництва АПК. В результаті, наприкінці 1990-х років рівень продовольчої безпеки України, за критеріями *FAO*, знизився до критично небезпечної межі⁴.

Втрата Україною позицій експортера на окремих міжнародних аграрних ринках. Так, протягом останніх років Україна перетворилася з нетто-експортера в нетто-імпортера цукру: якщо ще в 1996р. Україна експортувала 1420 тис. т цукру, то в 2000р. — лише 12,8 тис. т і водночас — імпортувала 318 тис. т.

Стрімке падіння рівня життя сільського населення. Протягом останнього десятиріччя рівень життя на селі знижувався значно швидше, ніж у містах. Якщо в 1990р. середня зарплата в сільському господарстві була близькою до аналогічного показника в промисловості, то зараз вона вдвічі нижча. Занепадає соціальна сфера села, рівень безробіття, за оцінками експертів, сягає 40-50%⁵.

У цьому розділі визначаються мета і напрями аграрної реформи в Україні; викладаються результати дослідження перебігу, економічної ефективності та здобутків аграрної реформи, а також окремих недоліків і прорахунків, допущених при її плануванні та здійсненні. Проведений аналіз доводить, що не всі задекларовані цілі реформи були досягнуті, а практична ефективність реформаторських зусиль, за окремими важливими напрямками, є низькою.

¹ Кучма Л. Шляхом радикальних економічних реформ. Про основні засади економічної та соціальної політики: Доповідь Президента України. — Київ, 1994, с.77.

² Тут і далі за текстом, в разі відсутності посилання на джерело, наводяться розрахунки експертів УЦЕПД, зроблені на основі офіційної української статистики (Міністерства аграрної політики, Міністерства економіки, Державного комітету статистики України, Державного комітету України з земельних ресурсів) і даних міжнародних організацій, зокрема, Світового банку, Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (*Food and Agriculture Organization of the UN — FAO*) та ін.

³ Продовольча проблема успадкована Україною від колишнього СРСР, де вона гостро постала вже наприкінці 1970-х років. Водночас, зволікання з реформою АПК зумовлює подальше загострення цієї проблеми.

⁴ За критеріями *FAO*, критично небезпечним рівнем продовольчої безпеки вважається такий, за якого споживання продовольства населенням складає 50% від наукового обґрунтованих норм. За даними Державного комітету статистики України, калорійність харчування населення наприкінці 1990-х років становила близько 70% нормативу. Варто зазначити, що недостатні обсяги виробництва аграрної продукції не є єдиною причиною зниження рівня продовольчої безпеки України — якість харчування не в останню чергу залежить від купівельної спроможності населення, яка є гранично низькою.

⁵ Нагальні соціальні проблеми українського села аналізуються також у попередніх дослідженнях УЦЕПД. Див.: Актуальні проблеми інформаційної безпеки України. Аналітична доповідь УЦЕПД. — Національна безпека і оборона, 2001, №1, с.3-15; Церква і держава: співпраця в ім'я життя людини. Аналітична доповідь УЦЕПД. — Національна безпека і оборона, 2001, №3, с.2-42; <http://www.uceps.com.ua>.

1.1 МЕТА І НАПРЯМИ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

В документах, що визначають стратегію державної політики, мета перетворень в аграрному секторі економіки України окреслена таким чином: «Стратегічна мета аграрної політики полягає в **формуванні реального власника і господаря землі, соціально-економічній розбудові села, вирішенні продовольчої проблеми, виведенні аграрного сектора економіки України на світовий рівень розвитку**»⁶.

Аграрна реформа охоплює усі основні складові аграрного сектору економіки: виробничі відносини або відносини власності (економічний аспект), соціальну структуру (соціальний аспект), технологію виробництва (техніко-економічний аспект), управління (організаційно-економічний аспект), а також законодавче забезпечення всіх процесів і наслідків реформування (правовий аспект)⁷.

Отже, аграрна реформа має комплексний, системний характер і повинна здійснюватися з урахуванням вимоги узгодженості та збалансованості змін у кожному з означених аспектів.

Урядом України були визначені цілі аграрної реформи, що можуть бути умовно розподілені на п'ять наступних напрямів:

- ❖ земельна реформа та реформування майнових відносин в АПК;
- ❖ створення на базі колективних сільськогосподарських підприємств нових форм

господарювання — на засадах приватної власності на майно та землю, з широким застосуванням орендних відносин;

- ❖ формування ринкової інфраструктури в АПК;

- ❖ модернізація виробництва, створення конкурентоспроможних (на внутрішньому й зовнішньому ринках) сільськогосподарських підприємств;

- ❖ удосконалення механізмів державного регулювання аграрної сфери.

У наступних підрозділах стисло викладено результати аналізу основних здобутків і недоліків реформування АПК за вказаними напрямками.

1.2 ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА ТА РЕФОРМУВАННЯ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН В АПК

У цьому підрозділі аналізуються процеси земельної реформи (зміни земельних відносин), яка є однією з головних складових аграрної реформи; визначаються основні результати вжитих заходів, тенденції реформування майнових відносин в АПК.

Передача земель державного фонду у власність недержавних сільськогосподарських підприємств⁸

У 1991р. почалося реформування земельних відносин у колишніх колгоспах, які перетворювалися на колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). Загалом, за період 1991–2000рр., у власність недержавних підприємств було безоплатно передано 27,2 млн. га земель сільськогосподарського призначення (сільгоспугідь). Площа земель недержавних сільськогосподарських підприємств протягом 2000р. скоротилася за рахунок вилучення з їх складу земельних ділянок для розширення особистих підсобних господарств (без створення юридичної особи) і створення селянських (фермерських) господарств.

Як видно з діаграми «Землі, передані у власність недержавних сільськогосподарських підприємств», найбільш активно процес передачі сільгоспугідь проходив у 1995–1997рр.

⁶ Кучма Л. Шляхом радикальних економічних реформ..., с.77. Згідно з іншим документом, мета аграрної реформи полягає у «відродженні села, сприянні розвитку і зростанню обсягів аграрного виробництва, перетворенні АПК у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки». Див.: Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік. — Київ, 2000, с.75.

⁷ Аграрна реформа визначається як «процес трансформації економічних відносин, насамперед, відносин власності, у сільському господарстві», що включає «перетворення економічної та юридичної власності на селі, наслідком яких є зміни соціальної структури», «зміни в технологічному способі виробництва» та «вдосконалення управління». Див.: Економічна енциклопедія, том 1. — Тернопіль, 2000, с.20–21. Виходячи з цього визначення, експерти УЦЕПД вважають, що можна говорити про аграрну реформу у вузькому сенсі, коли йдеться про реформу виробничих відносин (відносин власності), та в широкому сенсі — коли аналізуються також техніко-економічний та організаційно-економічний аспекти цього процесу. В більш широкому аспекті аграрна реформа розглядається в розділі 2 цієї доповіді.

⁸ Цей процес здійснювався на підставі Постанови Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» №563-XII від 18 грудня 1990р.

Паювання земель у недержавних сільськогосподарських підприємствах⁹

Наступним етапом реформування земельних відносин на селі стало паювання сільгоспугідь, починаючи з 1996р. Станом на 1 січня 2001р., 6,48 млн. селян стали власниками сертифікатів, що підтверджують їх право на земельну частку (пай) (*діагр. «Паювання земель, переданих у власність недержавних сільськогосподарських підприємств»*). Усього селяни отримали 26,5 млн. га сільгоспугідь.

Паювання земель, переданих у власність недержавних сільськогосподарських підприємств

Приватизація дрібних земельних ділянок¹⁰

Найбільш успішно були реалізовані заходи з приватизації дрібних земельних ділянок, які вже сьогодні можуть бути об'єктом купівлі-продажу, здебільшого разом із розміщеними на них будинками. Станом на січень 2001р., загальна площа дрібних земельних ділянок, яку приватизували 11,5 млн. жителів України, склала 3,33 млн. га.

Розвиток орендних земельних відносин

Паювання земель недержавних сільськогосподарських підприємств і створення системи господарств ринкового типу зумовили розвиток орендних відносин в аграрній сфері¹¹. Станом на 1 січня 2001р., площа переданих в оренду земельних часток склала 22,4 млн. га.

З власниками укладено 5,6 млн. договорів оренди земельних часток. Для власників сертифікатів, що дають право на земельну частку (пай), передача землі в оренду стала переважною формою реалізації їх прав власника¹².

Розвиток орендних відносин зумовив появу нового джерела доходів на селі. Так, у 2000р. нові приватні власники-орендодавці вперше отримали майже 1,59 млрд. грн. орендної плати за землю (в розрахунку на одного орендодавця — 284 грн.). Більше половини цієї суми виплачено найменш соціально захищеній категорії селян — пенсіонерам, що дало їм хоч і не дуже значну, але так необхідну матеріальну підтримку.

Структура орендних земельних відносин

Станом на кінець 2000р., переважну більшість (80%) орендарів земельних часток складали господарства — правонаступники КСП (колишніх колгоспів), 4% — **фермерські господарства**, 16% — інші господарюючі суб'єкти. Понад 85% договорів оренди селяни уклали з господарствами, із земель яких вони одержали паї; 10% — з підприємницькими структурами (як правило, інвесторами господарств) і лише 5% — з фермерами¹³.

Примітно, що серед підприємницьких структур-орендарів переважають іноземні та змішані компанії у сфері аграрного бізнесу (наприклад, «Global Ukraine», «Cargill», «Агрос» та ін.) та вітчизняні комерційні структури, що займаються переважно торгівлею з селом нафтопродуктами, закупівлею зерна, худоби та ін.

Така структура орендних відносин зумовлює наступні наслідки. По-перше, значною мірою зберігається цілісність земельних (і майнових) комплексів господарств, що реформуються. Переважна частина товарних сільськогосподарських земель, хоча формально і є приватною власністю селян, але продовжують оброблятися як цілісні земельні масиви крупних землекористувачів — господарських товариств, виробничих кооперативів, приватно-орендних підприємств — на умовах оренди¹⁴. По-друге, це означає, що **значна частина українських селян не працюватиме на власній землі, а в перспективі може взагалі її**

⁹ На підставі Указу Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» №20 від 8 серпня 1995р.

¹⁰ На підставі Постанови Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» №563-XII від 18 грудня 1990р.

¹¹ Цьому сприяло прийняття в жовтні 1998р. Закону України «Про оренду землі».

¹² Нові господарчі структури, що виникли в процесі виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» №1529 від 3 грудня 1999р., також зацікавлені в розвитку орендних відносин, оскільки оренда землі дає їм можливість формувати оптимальні площі землекористування.

¹³ На селі потрібні сучасні технологічні центри: Виступ Президента України Л.Д.Кучми на конференції Всеукраїнського союзу сільськогосподарських підприємств 23 лютого 2001р. — Президентський вісник, 3 березня 2001р., с.2.

¹⁴ Одна з основних причин — відсутність у селян засобів виробництва для самостійної обробки землі.

втратити. Остання обставина негативно впливає на формування нової приватновласницької психології людей на селі.

Підводячи підсумки земельної реформи, можна стверджувати, що в результаті її здійснення держава перестала бути монопольним власником землі: недержавні сільськогосподарські підприємства безкоштовно отримали 27,2 млн. га земель; у приватній власності сьогодні перебуває 50,9% землі, в т.ч. 70,5% — сільгоспугідь¹⁵; суб'єктами відносин земельної власності є понад 21 млн. власників і користувачів. Реформування земельних відносин зумовило серйозні організаційні зміни: на базі колишніх КСП створено майже 15 тис. нових структур, в основу діяльності яких покладена приватна власність на землю.

1.3 СТВОРЕННЯ НА БАЗІ КСП НОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЗАСАДАХ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО ТА ЗЕМЛЮ

Зміни земельних відносин супроводжувалися організаційними перетвореннями. Відбулася повна реорганізація колгоспів (радгоспів), а пізніше й КСП — на їх базі створені господарства, засновані на засадах приватної власності на майно та землю. Розвивалися фермерські та підсобні господарства, які започаткували інституційну основу приватного господарювання на селі. Практично завершена приватизація переробних, агросервісних і будівельних підприємств¹⁶.

У цьому підрозділі аналізуються структурно-організаційні перетворення, що супроводжують реформу відносин власності в АПК: створення нових форм господарювання та регіональні особливості цього процесу; розвиток і перспективи відносин оренди на селі.

Реорганізація колгоспів, радгоспів і КСП

На початковому етапі аграрної реформи 10,8 тис. колишніх колгоспів були перетворені на КСП; було також приватизоване майно понад 2300 (або 98%) радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств.

Протягом 2000р. на базі 11,4 тис. КСП створено 14,7 тис. нових сільськогосподарських підприємств¹⁷. Серед них — 1254 селянські (фермерські) господарства, 6761 господарське товариство (колективне, корпоративне формування), 2901 приватне (приватно-орендне) підприємство, 3325 сільськогосподарських кооперативів і близько 500 інших формувань.

Загалом, протягом 2000р. частка господарських товариств у структурі аграрних підприємств збільшилася з 14% до 46%, сільськогосподарських кооперативів — з 2% до 23%, приватних підприємств — з 4% до 20%.

Регіональні особливості становлення нових форм господарювання

Становлення різноманітних форм організації приватного господарювання на селі значною мірою зумовлене специфічними економічними, природно-кліматичними та історико-культурними традиціями регіонів України (див. карту).

Розвиток селянських (фермерських) господарств найбільш характерний для західних і південних областей; приватних (приватно-орендних) підприємств — для західних і східних регіонів; сільгоспкооперативів — для південних, центральних і північних областей; господарські товариства розповсюджені практично в усіх регіонах України.

Розвиток орендних майнових відносин

Процес реформування КСП активізував розвиток **оренди майна**. Договори на оренду майна вже укладені з 4 млн. селян — власниками майнових паїв¹⁸. За оцінками фахівців, у 2001р. нові приватні власники-орендодавці можуть отримати близько 500 млн. грн. орендної плати, проти 73,7 млн. грн. у 2000р.¹⁹

Розвиток селянських (фермерських) господарств

Число селянських (фермерських) господарств, яке впродовж 1997-1999рр. залишалося стабільним, завдяки прискоренню аграрної реформи в 2000р. зросло більш ніж на 2000 одиниць; на початку 2001р. їх налічувалося

¹⁵ У державній власності залишилися 49,1% земельного фонду країни, в т.ч. 29,5% сільгоспугідь, що використовуються переважно для забезпечення наукової діяльності, в навчальних цілях, для розвитку насінництва, ведення племінного господарства, вирощування лікарських рослин, виробництва специфічних видів сільськогосподарської продукції.

¹⁶ Поглибленню аграрної реформи сприяв Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» №1529 від 3 грудня 1999р., який стимулював створення економічно ефективних форм господарювання, що базуються на підприємницькій ініціативі. Про хід виконання Указу див.: <http://www.ci.com.ua/agradep/4.html>.

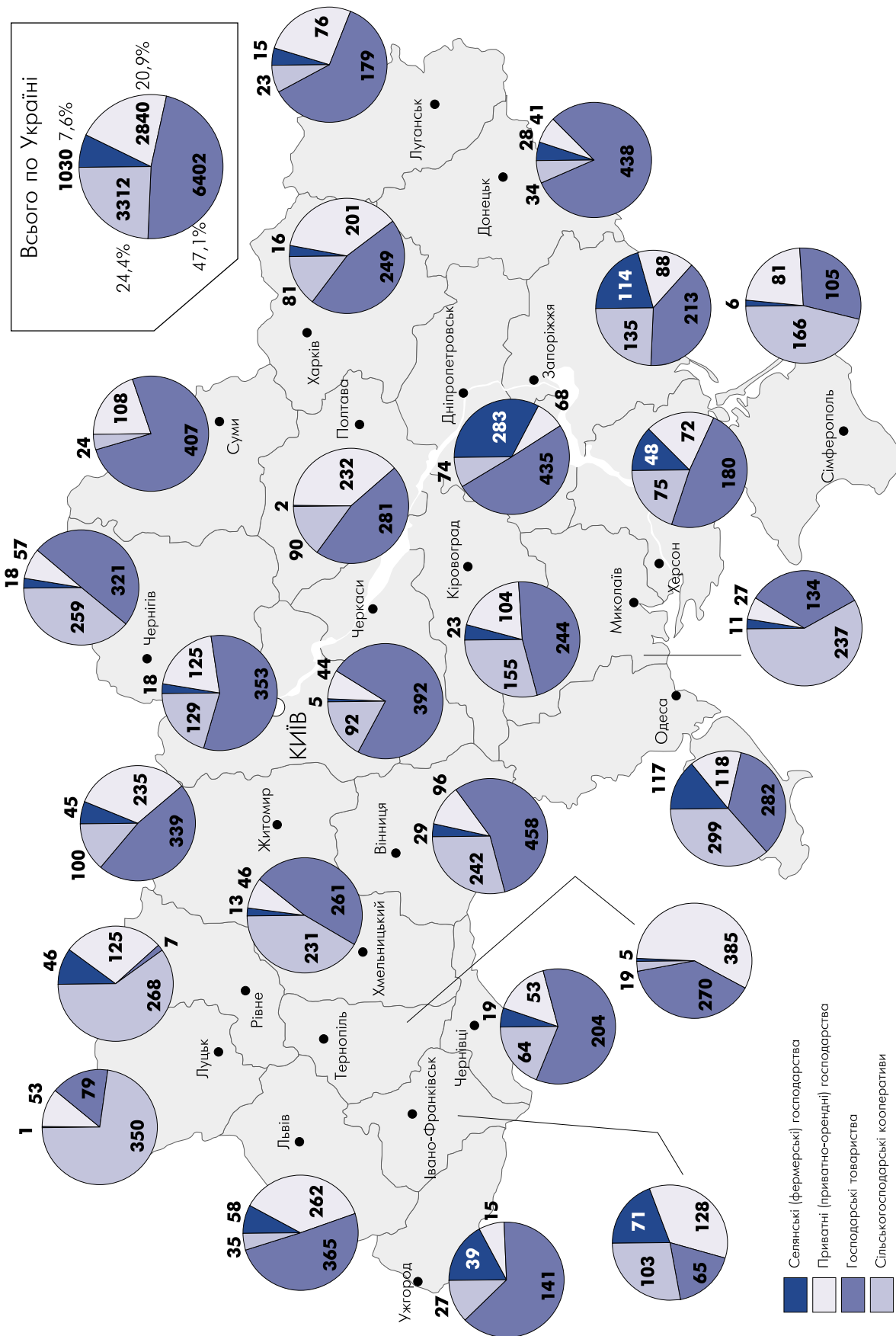
¹⁷ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.107. За останніми даними Уряду, кількість нових сільськогосподарських підприємств становить 14,9 тис. Див.: Звіт Кабінету Міністрів України про виконання програми діяльності Уряду «Реформи заради добробуту» в 2000 році. — Київ, 2001, с.49.

¹⁸ Звіт Кабінету Міністрів України..., с.49.

¹⁹ На селі потрібні сучасні технологічні центри..., с.3; Приймак О. Юридичне врегулювання прав завершено. — Урядовий кур'єр, 20 березня 2001р., с.8.

НОВОСТВОРЕНІ ГОСПОДАРСТВА НА СЕЛІ ЗА ФОРМАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ*

* Складено за даними: Прохід виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» №1529 від 3 грудня 1999р.
Див.: <http://www.ci.com.ua/agrodep/4.html>

38,4 тис. (діагр. «Показники розвитку селянських (фермерських) господарств»)²⁰. Майже на 75% — з 2,7% до 4,7% загальної площі сільгоспугідь країни — зросла частка землі, що використовується фермерами. Позитивним слід вважати процес укрупнення фермерських господарств: середня площа сільгоспугідь, що припадає на одне господарство, зросла з 32,4 га на початку 2000р. до 56,1 га наприкінці року.

Примітно, що динаміка виробництва у фермерських господарствах протягом 1993–2000рр. була кращою, ніж у сільському господарстві в цілому. Розрахунки показують,

що валова продукція фермерських господарств збільшилася за вказаний період у чотири рази, тоді як загалом аграрне виробництво скоротилося на 33,5%. Проте, розвиток виробництва фермерських господарств все ще залишається нестабільним, що свідчить про їх організаційну слабкість і підвищену залежність від кон'юнктурних змін умов господарювання на селі.

Розвиток особистих підсобних господарств

Із загального числа 6,48 млн. селян, які отримали сертифікати, що підтверджують право на земельну частку (пай), близько 400 тис. вилучили свої земельні паї в натурі (на місцевості) і отримали державні акти на право приватної власності на землю. З них до особистого підсобного господарства (без створення юридичної особи) приєднали належні їм земельні паї 300 тис. громадян. Це збільшило частку землі особистих господарств з 9,6% до 12,3% у сукупному фонді сільгоспугідь України²¹.

Частина господарств у цьому секторі мають товарний характер і є *практично* дрібними фермерськими господарствами — від кількох гектарів до 10–20 га (інколи й більше) угідь. У перспективі, за рахунок цієї категорії господарств може відчутно збільшитися кількість *офіційно* зареєстрованих фермерських господарств — формуватимуться **малі сімейні фермерські господарства**.

Збільшення частки приватного сектору в продукції АПК

Результатом зазначених вище трансформацій стало помітне збільшення частки приватного сектору в сукупному сільськогосподарському виробництві, причому як у внутрішніх, так і в міжнародних цінах.

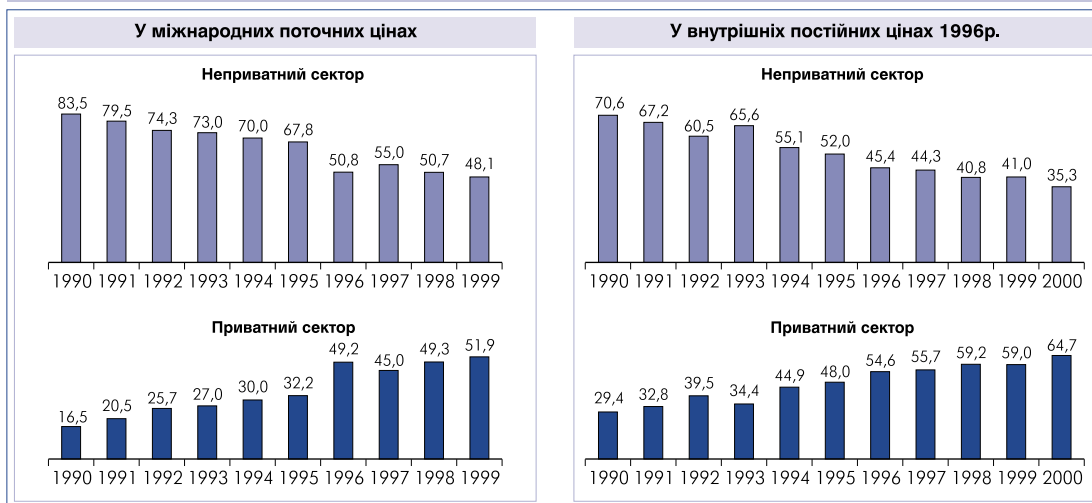
Приватний сектор виявився досить гнучким і здатним до розширення виробництва навіть у складних умовах економічного спаду, несприятливого податкового й інвестиційного клімату, відсутності належної підтримки з боку держави — це підтверджують показники виробництва продукції «господарствами населення»²². Якщо в 1990р. вони забезпечували лише 29,4% сільськогосподарського виробництва (24,8% — у рослинництві, 34% — у тваринництві), то в 2000р. частка приватного сектору склала вже 64,7% загального сільськогосподарського виробництва (59% — у рослинництві, 73,4% —

²⁰ За даними Державного комітету України з земельних ресурсів; Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства. — Тенденції української економіки, грудень 2000р., с.86.

²¹ Дані Державного комітету України з земельних ресурсів.

²² Саме таким терміном у системі статистичної звітності України визначається категорія господарств, що включає в себе як особисті підсобні господарства, так і селянські (фермерські) господарства. За багатьма показниками, окремі дані, наприклад, по фермерських господарствах, — державні органи не публікують.

Структура сільськогосподарського виробництва за формами власності, %

у тваринництві)²³ (діагр. «Структура сільськогосподарського виробництва за формами власності»²⁴, «Індекс продукції сільського господарства за категоріями господарств»²⁵).

Індекс продукції сільського господарства за категоріями господарств (1990=100%)

При цьому, дрібнотоварні приватні господарства, до яких належать особисті підсобні господарства та селянські (фермерські) господарства, мають лише 15% усіх сільгоспугідь²⁶.

Отже, результатом аграрних трансформацій стало помітне зростання частки приватного сектору в сукупному сільськогосподарському виробництві, який довів свою здатність до розширення виробництва в досить складних і загалом несприятливих

умовах. Однак, перетворення сільськогосподарських підприємств на справді конкурентоспроможні суб'єкти господарювання (як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках) ще не відбулося. Аграрна реформа ще не створила ефективного приватного власника на селі, про що свідчать також результати аналізу, наведені в розділі 2.

За оцінками експертів, подальші зміни будуть характеризуватися наступними тенденціями: (а) концентрація сільськогосподарських угідь і засобів виробництва в руках активної частини сільського населення; (б) зменшення частки товаристів з обмеженою відповідальністю і виробничих кооперативів, натомість зростатиме кількість приватних і фермерських господарств; (в) повне забезпечення потреби населення у земельних ділянках для ведення особистого господарства, садівництва і городництва; (г) перетворення частини особистих селянських господарств у напівтоварні й товарні виробничі структури.

1.4 МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ТА СТВОРЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У цьому підрозділі аналізується процес модернізації сільськогосподарського виробництва, зокрема — його технічного парку, що є вихідною вимогою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

²³ Статистична звітність стосовно «господарств населення» є недосконалою, а тому отримана інформація неповно відбиває реальні обсяги виробництва в цьому секторі. Для усунення цього недоліку на початку 2001р. Уряд ініціював проведення перепису поголів'я худоби та птиці в усіх типах господарств.

²⁴ Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства..., с.16.

²⁵ Розраховано за виданням: Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.262.

²⁶ Ці питання аналізувалися і в попередніх дослідженнях УЦЕПД. Див.: Адміністративна реформа в Україні: чи вдасться розірвати замкнене коло? Аналітична доповідь УЦЕПД. — Національна безпека і оборона, 2000, №5, с.7-8; <http://www.uceps.com.ua>.

Інституційні зміни в структурі земельної власності та землекористування створили *передумови* для модернізації виробництва, створення конкурентоспроможних підприємств АПК. Очевидно, що цей процес буде досить тривалим, оскільки він пов'язаний із залученням значних внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

Конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва суттєво залежить від глибини та якості зв'язків власне виробництва з іншими структурними компонентами АПК, особливо — від адекватного забезпечення потреб виробництва технікою.

Протягом 1990-х років ця проблема набула особливої гостроти, про що свідчать хоча б такі дані: парк зернозбиральної техніки в сільськогосподарських підприємствах нараховує лише близько 63 тис. машин — за потреби близько 120 тис.; 70% технічного парку — це техніка застарілих зразків; зношеність основних фондів на порядок перевищує нинішні темпи їх оновлення; в 2000р. сільськогосподарські виробники України спромоглися придбати лише 60 (!) нових зернозбиральних комбайнів.

Останнім часом вживаються заходи щодо налагодження власного виробництва сучасних видів сільськогосподарської техніки. Зокрема, розроблена спеціальна програма виробництва комбайнів²⁷; намітилася тенденція до нарощування обсягів випуску техніки: загалом, зараз в Україні діють 159 підприємств машинобудування для АПК, які в 2000р. виготовили товарної продукції на 1,2 млрд. грн. — це на 5,4% більше, ніж у 1999р.

На сьогодні головним напрямом вирішення проблеми модернізації технічного парку АПК та розвитку конкурентного середовища в сфері матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва став розвиток **фінансового лізингу**. З цією метою

23 лютого 2001р. підписаний Указ Президента України про створення Національної акціонерної компанії «Укراгролізинг» (на базі Державного лізингового підприємства «Украгролізинг») з широкими функціями. Крім усіх форм і видів лізингової діяльності, передбачено²⁸: здійснення інженерного та матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва; сприяння залученню інвестицій для виконання державних програм у цій галузі; надання послуг, пов'язаних із виконанням механізованих робіт; впровадження прогресивних технологій виробництва й переробки сільськогосподарської продукції.

Державним бюджетом України на 2001р. Міністерству аграрної політики виділено майже 2,8 млн. грн. із спрямуванням цих коштів на придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу. За рахунок лізингового фонду в 2001р. планується забезпечити випуск 3000 зернозбиральних комбайнів, з яких 330 мають бути передані фермерським господарствам.

Традиційно складною для українського села вважається проблема сервісу сільськогосподарської техніки. Зараз вона вирішується шляхом створення фірмових регіональних технічних центрів — у 2000р. було створено 76 таких центрів²⁹.

Загалом, процеси модернізації сільськогосподарського виробництва перебувають на початковому етапі. Головним напрямом вирішення проблеми модернізації технічного парку АПК є розвиток фінансового лізингу. Вживаються заходи із налагодження вітчизняного виробництва сучасних видів сільськогосподарської техніки, нарощування обсягів її випуску. Розпочато створення мережі фірмових регіональних центрів технічного сервісу сільськогосподарської техніки.

1.5 ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В АПК

У цьому підрозділі аналізується процес формування інфраструктури товарних і фондових ринків, підкреслюється роль недержавних організацій сільських товаровиробників.

Загальний стан інфраструктури аграрного ринку

На початку 2001р. в регіонах України функціонували 353 агроторгових домів та 415 плодоовочевих ринків, постійно діяли 90 аукціонів (з них 64 — на районному рівні), 15696 заготівельних пунктів (у т.ч. 14723 —

²⁷ Очікується, що в 2001р. Херсонське ВАТ «Славутич» випустить 1000 комбайнів, дніпропетровський «Південмаш» спільно з німецькою компанією «Claas» — 500, українсько-польське підприємство в Харкові — 300 комбайнів. Українські підприємства «Обрій», «Південмаш» і ростовське ВАТ «Ростсельмаш» створили СП «ЮМЗ-Дон», яке вироблятиме комбайни «Дон».

²⁸ Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо дальшого розвитку лізингу в аграрному секторі економіки» №111 від 23 лютого 2001р.

²⁹ Звіт Кабінету Міністрів України..., с.49.

в сільській місцевості), а також 718 обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів (з них 540 — в сільській місцевості).

Лише протягом 2000р. заходи, вжиті державою³⁰, сприяли збільшенню кількості об'єктів інфраструктури аграрного ринку в 3,5 рази, а обсягів продажу через мережу ринкових інституцій (біржі, аукціони, торгові дома та ін.), насамперед, за рахунок формування системи вільного й прозорого ціноутворення в аграрному секторі, — в п'ять разів³¹.

Проте, загалом наведені показники є низькими і недостатніми, з огляду на потреби сільськогосподарських виробників. Зараз у цій галузі поставлені нові завдання³², спрямовані на створення агросервісних підприємств, активізацію структур біржової торгівлі, агро-торгових домів, прийнятно-заготівельних пунктів сільськогосподарської продукції.

Розвиток аграрних бірж

У 2000р. на біржах, що обслуговують аграрний сектор, були акредитовані близько 500 брокерських контор, значна частина яких є регіональними агроторговими домами. Намітилася тенденція виходу на біржовий ринок безпосередніх товаровиробників, які раніше здійснювали переважно бартерний обмін своєї продукції.

Розширюється спектр операцій, що тепер включають укладання форвардних контрактів і реєстрацію експортних угод з продажу зерна. В 2000р. було укладено понад 3500 угод — це значно більше, ніж у попередні роки. Загалом, обсяги реалізації на біржах зросли в червні-грудні 2000р., порівняно з відповідним періодом 1999р., у 15 разів³³.

Громадські організації сільськогосподарських виробників

Становлення нових ринкових відносин в АПК супроводжується утворенням громадських (неурядових) організацій — які здійснюють свою діяльність як на загальнонаціональному, так і на регіональному й локальному рівнях. Як показав досвід їх діяльності, в т.ч. у налагодженні продуктивної співпраці з державними структурами³⁴, **саме громадські організації формують те підґрунтя, на якому стає можливою адміністративна дерегуляція економіки.**

Сільськогосподарська кооперація

Заходи, яких вжито для відродження в нових умовах сільськогосподарської кооперації, передбачають³⁵:

- ❖ створення протягом 2001-2003рр. мережі сільськогосподарських обслуговуючих, промислових, транспортних, житлових і будівельних кооперативів, багатофункціональних товариств у системі споживчої кооперації;

- ❖ розширення закупівель сільськогосподарської продукції через мережу споживчої кооперації;

- ❖ реструктуризацію не сплачених кооперативами — їх спілками (асоціаціями), створеними ними підприємствами — боргів до бюджетів і державних цільових фондів.

Заходи зі стимулювання розвитку кооперації на селі також охоплюють **розвиток кредитних спілок, створення кооперативних банків і товариств взаємного страхування**³⁶.

Важливу координуючу роль у процесі відродження кооперативного руху на селі відіграють Національний союз сільськогосподарських кооперативів і Національна асоціація кредитних спілок.

Отже, в АПК хоч і надто повільно, але поступово формується ринкова інфраструктура. Зростають обсяги продажу продукції АПК через ринкові інституції, розширюється спектр послуг, що надаються аграрними біржами; на них починають виходити безпосередні товаровиробники. Вживаються заходи з відновлення сільськогосподарської кооперації.

³⁰ Укази Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» №767 від 6 червня 2000р. та «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» №832 від 29 червня 2000р.

³¹ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.121-122.

³² Постанова Верховної Ради України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про становлення нових організаційно-правових формувань агропромислового комплексу в ринкових умовах» №2219-14 від 18 січня 2001р.

³³ Звіт Кабінету Міністрів України..., с.50.

³⁴ Більш детально про це див. статтю Н.Корчакової та А.Марусова «П'яте колесо в сільській підводі? Роль громадських організацій у земельній реформі в Україні», розміщену в цьому журналі.

³⁵ Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» №1348 від 19 грудня 2000р.

³⁶ Для їх розвитку передбачено розробити проект Закону України «Про кооперацію», який регулюватиме діяльність різних форм кооперативних організацій, порядок надання їм пільг і гарантій з боку держави.

1.6 ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АПК

У цьому підрозділі аналізується процес впровадження нових механізмів здійснення державної аграрної політики в ринкових умовах господарювання, як важлива складова аграрної реформи.

Процес становлення приватної власності на селі об'єктивно вимагає радикальної зміни форм і методів державного регулювання АПК. Стратегічним напрямом таких змін має стати припинення адміністративного втручання державних органів усіх рівнів у безпосередню господарську діяльність і перехід до визначення та гарантування стабільних правил для суб'єктів аграрних відносин і державного регулювання за допомогою ринкових важелів.

Основними цілями впровадження нових механізмів державного регулювання АПК мають бути:

- ❖ забезпечення стабільної нормативно-правової бази з метою створення передбачуваних умов розвитку підприємництва в АПК;
- ❖ невтручання органів державної виконавчої влади безпосередньо в господарську діяльність суб'єктів підприємництва, крім випадків, передбачених чинним законодавством;
- ❖ підтримка розвитку реформованих господарств, інфраструктури аграрного ринку, виробництва стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції, що забезпечують продовольчу безпеку України;
- ❖ формування цінового, податкового й кредитного механізмів з урахуванням специфіки АПК як галузі з уповільненим оборотом капіталу та низькою нормою прибутку;
- ❖ сприяння розвитку національної мережі сільськогосподарських дорадчих служб і аграрного моніторингу.

Зміни регулятивних функцій держави в АПК відбиваються у створенні нових функціональних підрозділів у структурі Міністерства аграрної політики України (схема «Структура Міністерства аграрної політики України»), а саме: Департаменту стратегії розвитку аграрної економіки; Департаменту міжнародної інтеграції, інвестиційної політики та розвитку аграрного бізнесу; Департаменту реформування сільського господарства; Департаменту

розвитку підприємництва та інфраструктури сільськогосподарських ринків; Департаменту ринків продукції тваринництва; Департаменту ринків продукції рослинництва та розвитку насінництва. В складі новоствореного Департаменту реформування сільського господарства почали діяти: Управління стратегії і методології аграрної реформи; Управління реформування та реструктуризації сільськогосподарських підприємств; Управління координації діяльності сільськогосподарських дорадчих служб³⁷.

Уряд України взяв курс на посилення відповідальності сільськогосподарських підприємств за результати їх діяльності — шляхом заборони подальшого списання або реструктуризації заборгованості з податків і обов'язкових платежів, бюджетних позичок, кредитів, отриманих під гарантії Уряду, а також скасування мораторію на банкрутство сільськогосподарських підприємств.

Водночас, нинішній стан регулюючої ролі держави стосовно АПК все ще залишається перехідним (від ролі держави в адміністративно-командній системі — до її ролі в умовах ринкової економіки), а отже базується на багатьох важелях тимчасового, перехідного характеру. Про це свідчить зміст Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на 2001-2004 роки», прийнятого Верховною Радою України 18 січня 2001р., який визначив основні засади державного регулювання АПК в умовах становлення ринкових відносин³⁸.

На стор.14-22 наведено результати аналізу законодавчого регулювання відносин в АПК України, які дозволяють зробити наступні висновки.

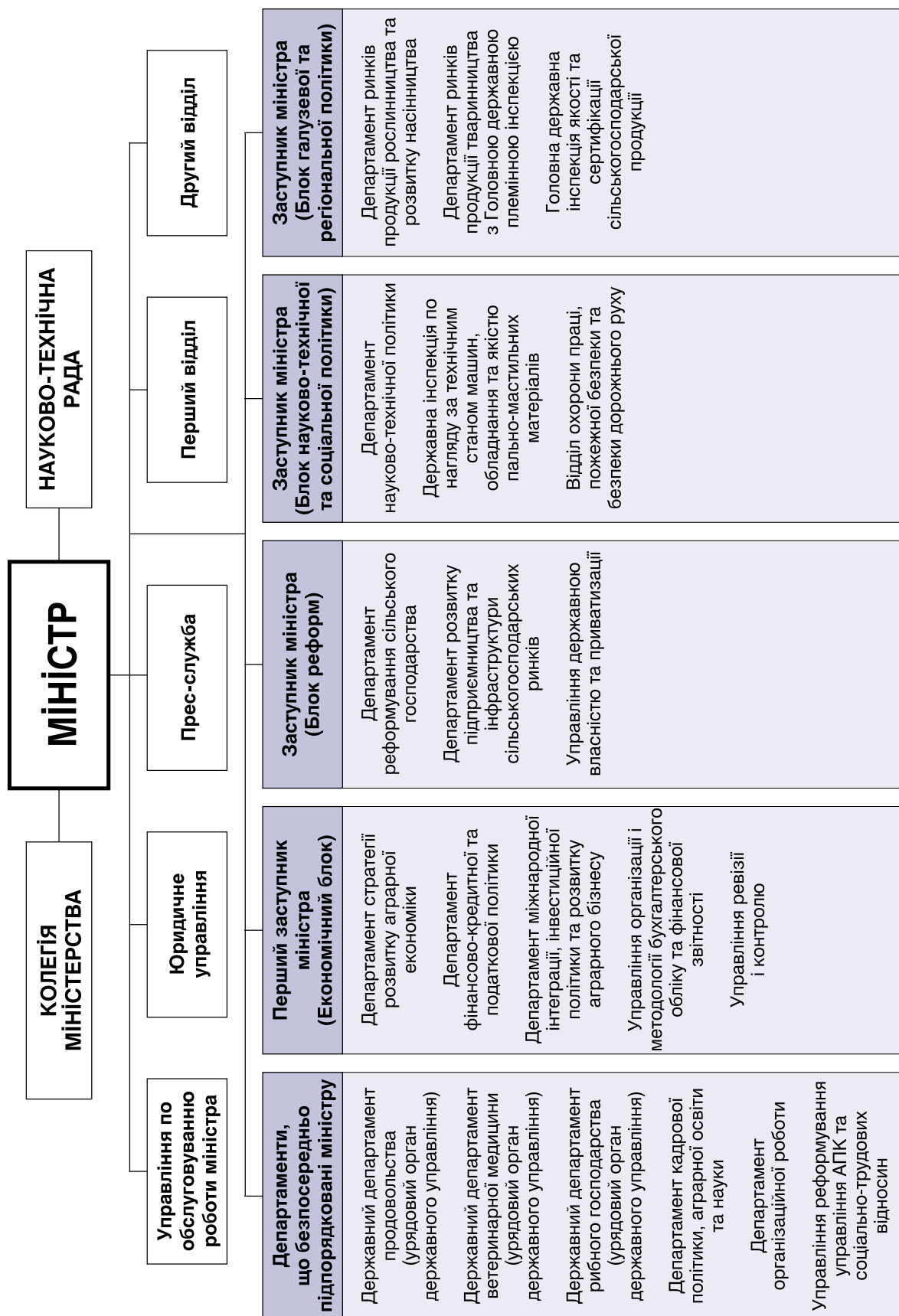
Формування ринкових відносин в АПК супроводжується зміною функцій органів державної влади: з безпосереднього управління — на створення сприятливих умов для ведення господарства на селі. Однак, регулююча роль держави все ще знаходиться у процесі трансформації. Під час впровадження змін не вдалося уникнути помилок. Зокрема, аграрна реформа була розпочата за відсутності істотних зрушень в адміністративній реформі. Незважаючи на велику кількість прийнятих нормативно-правових актів, вони не забезпечили вирішення багатьох ключових проблем АПК. Окремі заходи не були забезпечені організаційними, кадровими та фінансовими ресурсами.

³⁷ Див.: <http://www.minagro.kiev.ua/CHAIRMEN/mimap.html>.

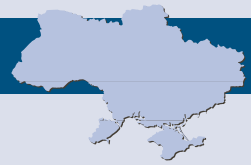
³⁸ Закон визначає, що реалізація можливостей реформованих підприємств і подальший розвиток сільського господарства мають відбуватися через удосконалення цінового механізму, податкової системи, запровадження ефективних механізмів кредитного обслуговування сільськогосподарського виробництва з урахуванням його специфіки та особливостей обігу капіталу в ньому. Водночас, Закон передбачає потужну систему пільг з оподаткування, кредитування, бюджетного фінансування АПК, що фактично встановлює режим переважного субсидування українського аграрного виробництва. Детальніше про це див. розділ 2 аналітичної доповіді.

СТРУКТУРА МІНІСТЕРСТВА АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН В АПК УКРАЇНИ

В цьому підрозділі аналізуються *чинні* законодавчі акти України, що регулюють права власності в АПК, паювання сільськогосподарських земель, оренду землі, визначають організаційно-правові форми господарювання в АПК, стимулюють розвиток сільськогосподарського виробництва, регулюють імпорту сільськогосподарської продукції, податки в АПК, окремі сфери та види виробництва сільськогосподарської продукції, питання раціонального використання та охорони природних ресурсів, а також забезпечення екологічної безпеки в сфері АПК. Оцінюються

позитивні та негативні наслідки застосування цих законів, вносяться окремі пропозиції щодо їх вдосконалення.

Крім того, в підрозділі подано перелік основних *законопроектів*, що регулюють аграрні відносини, які знаходяться на стадії підготовки та розгляду у Верховній Раді України. Стисло викладено зміст законопроектів, а також основні невирішені або спірні питання, що заважають їх прийняттю; вносяться пропозиції щодо доцільності ухвалення і порядку доопрацювання цих законопроектів.

Закони, що регулюють права власності в АПК

Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991р.

Визнав багатоманітність і рівноправність різних форм власності — державної, колективної та індивідуальної (особистої та приватної трудової); проголосив їх захист державою. Змінив поняття «індивідуальна власність» на «приватна власність». Стаття 14 Закону визначила умови і порядок набуття громадянами права на одержання у власність земельних ділянок для: ведення селянського (фермерського) господарства; ведення особистого підсобного господарства; будівництва та обслуговування жилого будинку та господарських будівель (присадибна ділянка); садівництва; дачного та гаражного будівництва. Встановлено, що громадяни набувають право власності на земельні ділянки у разі: одержання їх у спадщину; одержання частки землі у спільному майні подружжя; купівлі-продажу, дарування та обміну.

Закон України «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992р., *Земельний кодекс України* від 13 березня 1992р.

Підтвердили існування приватної, колективної та державної форми власності на землю; врегулювали питання придбання земельних ділянок у власність, виникнення права власності на земельні ділянки, припинення права колективної та приватної власності на землю; визначили права та обов'язки власників землі.

Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1992р.

Встановив, що майно селянського (фермерського) господарства належить особам, які ведуть господарство на праві спільної (сумісної) власності, якщо інше не передбачено угодою між ними, а земельна ділянка для ведення цього господарства надається не господарству, а громадянину, який виявив бажання вести господарство. Земельні ділянки громадян, які ведуть селянське (фермерське) господарство, поділу не підлягають.

Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992р.

Встановив, що суб'єктом права власності у підприємстві є підприємство як юридична особа. Майно цього підприємства належить на праві спільної часткової власності його членам, які є суб'єктами права власності в частині майна підприємства, яку вони одержують при виході з нього.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997р.

Встановив (стаття 20), що кооператив є власником будівель, споруд, грошей, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Члени кооперативу передають право користування належною їм земельною ділянкою кооперативу як пайовий внесок, у порядку, визначеному Земельним кодексом України. За земельну ділянку, передану в користування, справляється плата згідно з договором у розмірах, визначених загальними зборами.

Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996р.

Визначив особливості правового регулювання приватизації державного майна в АПК підприємств, що перебувають у загальнодержавній, республіканській (АР Крим) та комунальній власності, для яких основними видами діяльності є: виробництво сільськогосподарської продукції, продукції рибного та лісового господарства, їх переробка і реалізація, виконання робіт і надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам.

Наслідки застосування

Законодавче впровадження різних форм власності сприяло реформуванню аграрного сектору економіки, приватизації державного майна і трансформації колективної власності. **Водночас, виявилися наступні проблеми законодавчого регулювання права власності в аграрному секторі.**

Залишається невирішеною проблема узгодження вказаних законів із Конституцією України. Наприклад, у Конституції, на відміну від Закону України «Про власність», не згадуються колективна власність і загальнодержавна власність; натомість фіксується існування державної, комунальної та приватної власності.

Потребує нових підходів регулювання питання про надання земельних ділянок у власність іноземним громадянам та особам без громадянства. Від беззастережної заборони надання їм землі у власність (остання частина статті 6 Земельного кодексу України) слід зробити крок у напрямі більш реалістичного вирішення цього питання — зокрема, у зв'язку із одержанням іноземними громадянами землі у спадщину. Немає підстав і для обмеження осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, стосовно можливості, в певних випадках, одержання землі на правах власності.

Включенню землі у ринкові відносини не сприяли обмеження щодо обороту земельних ділянок, тобто переходу права власності на земельну ділянку на підставі цивільно-правових угод, а також відсутність ринку землі, яку можна було б вільно, без обмежень, купувати

та продавати (останнє передбачено лише для земельних ділянок, що належать громадянам на правах власності).

Відсутній єдиний, узгоджений підхід до визначення суб'єктів права власності в АПК, що ускладнює тлумачення даної категорії власників, застосування відповідних норм законодавства та їх подальший розвиток. Так, не відповідає змісту правоздатностей юридичної особи, якою, за законом, є селянське (фермерське) господарство, положення про те, що майно належить не йому, а членам господарства.

Ще більш колізійною є ситуація навколо визнання єдиним суб'єктом права власності колективного сільськогосподарського підприємства (КСП) як юридичної особи, де членам КСП належить не частка майна, а право на майновий пай. Його можна вимагати в грошовій формі, а в разі виходу з підприємства — і в натурі. Цій нормі закону протистоїть інше законодавче положення — про те, що майно зазначеного господарства належить його членам на праві спільної часткової власності. Аналогічна ситуація має місце і при визначенні суб'єктів права власності на майно сільськогосподарського кооперативу.

Звідси випливає необхідність подальшого уточнення поняття «юридична особа», вирішення питання про доцільність його застосування стосовно окремих суб'єктів права власності¹, коригування законодавства з урахуванням того, що право власності, в т.ч. на землю, має належати одному суб'єкту.

Закони, що регулюють паювання сільськогосподарських земель

Земельний кодекс України від 13 березня 1992р. (статті 5, 6)

Надає кожному члену КСП, у разі виходу з нього, право на одержання своєї частки землі в натурі (на місцевості). Право на земельну частку може бути передане у спадщину згідно з цивільним законодавством (щодо успадкування майна) та статутом колективного підприємства.

Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992р. (стаття 10)

Встановив, що члену підприємства, який побажав вийти з його складу для організації селянського (фермерського) господарства, земельна ділянка надається із земель запасу, а в разі їх відсутності — із земель підприємства, придатних для сільськогосподарського виробництва, в частині, що припадає на одного члена колективу.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997р. (стаття 25)

Встановив, що в разі виходу з кооперативу, фізична чи юридична особа має право на отримання майнового паю натурою, грошми або, за бажанням, цінними паперами, відповідно до його вартості на момент виходу, а земельної ділянки — в натурі (на місцевості).

Закон України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» від 18 січня 2001р.

Обмежив (до врегулювання порядку реалізації прав на земельну частку (пай) Земельним кодексом України) права осіб щодо розпорядження земельною часткою (паєм), що належить їм на праві власності у складі КСП, а саме: власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укладати угоди купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю) або іншим способом відчужувати зазначені частки (паї), крім передачі їх у спадщину та при викупі земельних ділянок для державних і громадських потреб.

¹ Наприклад, у Росії селянські (фермерські) господарства не реєструються як юридичні особи.

Наслідки застосування

Норми вказаних законів щодо права членів КСП на отримання земельної частки неповною мірою враховували інтереси зазначених осіб, не містили належних механізмів застосування. Це, зокрема, виявляється в тому, що «середня земельна частка» (стаття 6 Земельного кодексу України), тобто частка землі в натурі (на місцевості), яка мала б надаватися у власність члену КСП, повинна обчислюватися не самим КСП чи його уповноваженим органом, а сільськими, селищними та міськими радами. Цей розмір не був постійним і міг переглядатися відповідною радою на підставі її рішення. Члени КСП не отримували жодних документів, які б підтверджували наявність у них середньої земельної частки. Розпорядження цією часткою землі було практично нездійсненним (особливо її продаж). За цих умов, члени КСП не мали достатніх підстав, щоб вважати себе реальними власниками земель КСП, заінтересованими в підвищенні продуктивності праці.

Недостатньо чітко врегулювання питань, пов'язаних з прийняттям рішень щодо виділення земельної ділянки члену КСП на його вимогу, не сприяло активному застосуванню відповідних норм. Цей недолік закону був згодом виправлений двома указами Президента України — «Про невідкладні заходи

щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994р. та «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999р.

Проте, неузгодженість цих указів з відповідними законами, недостатня визначеність в указах процедурних питань, пов'язаних із реалізацією права на земельний пай, спричинили правові колізії, сумніви щодо легітимності наслідків розпаювання. Крім того, **в процесі розпаювання земель КСП були допущені непоодинокі порушення земельного законодавства.** Так, нерідко загальні збори КСП (перед їх реорганізацією чи ліквідацією), на порушення закону, позбавляли своїх колишніх співвласників по підприємству чи їх спадкоємців не отриманих останніми власних паїв — як майнових, так і земельних; приймали рішення про передачу цих паїв стороннім особам. В інших випадках, на основі власності КСП окремі особи створювали нові сільськогосподарські підприємства, проголошуючи себе правонаступниками КСП і незаконно привласнюючи при цьому майно, в т.ч. землю членів колишнього КСП. Неправильно оформлялися цивільно-правові угоди щодо набуття або передачі власності на земельну частку (пай).

Закон, що регулює оренду землі

Закон України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998р.

Визначив загальні засади набуття, реалізації і припинення права на оренду земельної ділянки. Його завданнями є регулювання відносин щодо оренди землі з метою створення умов для раціонального користування земельною ділянкою, забезпечення захисту прав орендарів та орендодавців.

Наслідки застосування

Закон забезпечив врегулювання відносин, пов'язаних з орендою земельних ділянок, надав власнику землі, що не здатний ефективно використовувати землю, можливість передати її у тимчасове платне користування іншій особі.

Основним негативним моментом у застосуванні цього Закону є те, що з ним не завжди узгоджуються нормативно-правові акти, що регулюють орендні відносини. Так, у пункті 3 Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» передбачено, що при реалізації положень даного Указу та інших актів Президента України щодо реформування КСП та створення приватних (приватно-орендних) сільськогосподарських підприємств,

інших суб'єктів господарювання, які засновуються на приватній власності, а також під час укладання договорів оренди земельних часток (паїв), необхідно виходити з того, що сертифікат на право на земельну частку (пай) є правонастановлюючим документом, що засвідчує право володіти, користуватися та розпоряджатися зазначеною часткою. Цей припис суперечить Земельному кодексу України, згідно якого, право власності на землю засвідчується лише Державним актом про право власності на землю, а також Закону України «Про оренду землі», який дозволяє передачу в оренду лише земельних ділянок (тих, що виділені в натурі, право власності на які посвідчено відповідними державними актами).

Закони, що визначають організаційно-правові форми господарювання в АПК

Закони України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992р., «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1992р., «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997р.

Визначили форми організації сільськогосподарського виробництва громадян. Встановили порядок утворення, реорганізації та ліквідації відповідних господарств (підприємств), умови членства в них, організаційні, економічні та правові засади їх функціонування.

Наслідки застосування

Зазначені закони забезпечили роздержавлення аграрного сектору, приватизацію державного майна та землі в цій сфері, створення адекватних ринковим умовам форм господарювання. Однак, **досвід реформування АПК свідчить про необхідність удосконалення законодавчої бази з цих питань за наступними напрямками:**

а) процес перетворення КСП у приватні або приватно-орендні підприємства необхідно закріпити на законодавчому рівні, для чого замість застарілого Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» слід було б прийняти Закон України «Про приватні сільськогосподарські підприємства»;

б) в Земельному кодексі України необхідно переглянути положення щодо визначення КСП як суб'єктів права власності на землю;

в) в Законі України «Про особисте підсобне господарство громадян» слід врегулювати питання функціонування особистих підсобних господарств громадян, включаючи економічне стимулювання їх діяльності, порядок надання їм кредитів, послуг технічного та іншого характеру;

г) потрібно вирішити питання щодо стимулювання розвитку сільськогосподарських кооперативів, які поки-що не відіграють суттєвої ролі в наданні селянам переробних, заготівельно-збутових, постачальницьких, сервісних та інших послуг.

Закони, що стимулюють розвиток сільськогосподарського виробництва

Закон УРСР «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990р.

Визначив організаційно-економічні та правові заходи, що забезпечують пріоритетність соціального розвитку села та АПК: надання сільськогосподарським товаровиробникам права вільного вибору форм власності та напрямів трудової та господарської діяльності, повної власності на результати своєї праці; створення необхідної ресурсної бази для всебічного задоволення виробничих потреб і розвитку соціальної інфраструктури; еквівалентного товарообміну між промисловістю та сільським господарством на основі паритетного ціноутворення на їх продукцію; регулювання відносин сільськогосподарських товаровиробників і держави за допомогою системи бюджетного фінансування, кредитування, оподаткування, страхування, з широким застосуванням комплексу пільг тощо.

Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» від 18 січня 2001р.

Визначив основні засади взаємодії органів державного управління та сільськогосподарських товаровиробників, державної політики в сфері ціноутворення та підтримки доходів у сільському господарстві, оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, кредитного забезпечення сільського господарства, обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень.

Наслідки застосування

Положення першого із вказаних законів не були втілені в життя належним чином. Так, за період з 1991р. ціни на промислові товари зросли у 17-20 разів, а на сільськогосподарську продукцію — лише в 5,8 разів. Вибуття основних засобів виробництва сільськогосподарських підприємств майже втричі перевищує їх надходження. Оновлення основних виробничих фондів в АПК в 1996-1999рр. коливалося в діапазоні 6,3-7,9% (при нормативних 15%). Зменшилися в 6,7 разів і обсяги внесення мінеральних добрив на один гектар посівної площі.

Про ефективність дії Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» можна буде судити лише через деякий час, коли здійсниться його апробація.

Для поліпшення фінансово-правового забезпечення функціонування сільськогосподарського виробництва, специфічні умови кредитування в цій сфері необхідно відобразити в спеціальному Законі України «Про особливості кредитування сільського господарства». Необхідно також прийняти Закон України «Про іпотеку землі», який би забезпечив регулювання відповідних відносин. З метою стимулювання діяльності комерційних банків, пов'язаної з кредитуванням сільськогосподарського виробництва, для банків слід було б на законодавчому рівні передбачити пільгове оподаткування частки прибутку пропорційно питомій вазі ресурсів, що виділяються на ці цілі, в загальному обсязі кредитного портфелю банку.

Закон, що регулює імпорт сільськогосподарської продукції

Закон України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» від 17 липня 1997р.

Встановив порядок тарифного і нетарифного регулювання імпорту сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки для створення рівних умов конкуренції між продукцією вітчизняного виробництва та продукцією нерезидентів, а також деякі механізми цінової підтримки сільськогосподарських товаровиробників України.

Наслідки застосування

Завдяки застосуванню Закону, в 2000р. сальдо зовнішньоторговельних операцій України по зазначеним товарам було позитивним. Однак, для Закону характерна певна нестабільність, пов'язана з регуляр-

ним внесенням до нього змін (після прийняття — понад 10), яка пояснюють необхідністю оперативного реагування на ситуацію, яка складається на ринку сільськогосподарської продукції.

Закони, що регулюють податки в АПК

Закон України «Про плату за землю» від 3 липня 1992р.

Встановив, що плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від якості та місцезнаходження ділянки, виходячи із кадастрової оцінки землі.

Закон України «Про вивіз (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину» від 7 травня 1996р.

Встановив ставки вивізної (експортної) мита на зазначені товари, що вивозяться за межі України, для забезпечення захисту споживчого ринку України, врахування інтересів вітчизняного товаровиробника, сприяння поліпшенню структури експорту.

Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17 грудня 1998р.

Визначив механізм справляння даного податку виробниками товарної сільськогосподарської продукції; передбачив, поряд з грошовою формою, натуральний податок у вигляді поставок сільськогосподарської продукції; встановив принцип визначення суми податку, залежно від кількості та якості земель сільськогосподарського призначення, якими володіє платник податку. Цей податок сплачується замість: податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; податку з власників транспортних засобів; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи; збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; збору на обов'язкове соціальне страхування; збору на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг; збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; збору до Державного інноваційного фонду; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне використання природних ресурсів (користування водою для потреб сільського господарства).

Закон України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 9 квітня 1999р.

Визначив порядок справляння та використання збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства. Суми збору мають використовуватися виключно на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства. Забороняється нецільове використання коштів, отриманих за рахунок зазначеного збору.

Закон України «Про списання заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) платників податків у зв'язку із реформуванням сільськогосподарських підприємств» від 16 березня 2000р.

Врегулював питання виконання боргових зобов'язань перед бюджетом сільськогосподарськими товаровиробниками, які перебувають у процесі реструктуризації.

Закон України «Про врегулювання заборгованості за позичками, наданими державним та іншим сільськогосподарським підприємствам всіх форм власності і господарювання через обслуговуючі, заготівельні і переробні підприємства, та реструктуризацію заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) переробних підприємств агропромислового комплексу» від 18 січня 2001р.

Врегулював питання виконання боргових зобов'язань перед бюджетом сільськогосподарських підприємств, а також обслуговуючих, заготівельних і переробних підприємств, з якими такі сільськогосподарські підприємства уклали угоди на закупівлю зерна до державних ресурсів за державними замовленнями (контрактом).

Наслідки застосування

Вказані закони сприяли посиленню стимулюючої функції податків у АПК. Завдяки Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» у 2000р. податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників зменшилося більш ніж удвічі. З прийняттям Закону України «Про списання заборгованості зі сплати податків і зборів платників податків у зв'язку із реформуванням сільськогосподарських підприємств» з правонаступників колективних та інших сільськогосподарських підприємств списано майже 6 млрд. грн. заборгованості по податках і зборах перед бюджетами всіх рівнів. Для подальшого стимулювання розвитку АПК за рахунок податкових важелів необхідно впровадити наступні законодавчі зміни:

❖ враховуючи позитивні наслідки прийняття Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок», передбачити подовження терміну його застосування на більш тривалу перспективу;

❖ при визначенні пільгових режимів оподаткування надавати перевагу підтримці реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів;

❖ для належного правового забезпечення диференційованого підходу до визначення розмірів плати за землю, прийняти закони України «Про оцінку землі», «Про земельний кадастр», «Про вирівнювання економічних умов господарювання з урахуванням якості і місцезнаходження земель»;

❖ повернутися до розгляду питання щодо прийняття Закону України «Про пільги платників податків», в окремому розділі якого можна було б визначити особливості надання податкових пільг в АПК².

Загалом, систематизації надто розгалуженого податкового законодавства має сприяти прийняття Податкового кодексу України, проект якого знаходиться на опрацюванні у Верховній Раді.

Закони, що регулюють окремі сфери АПК та види виробництва сільськогосподарської продукції

Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995р.

Регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, реалізацією та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів; визначає права і обов'язки підприємств, установ, організацій і громадян, а також повноваження органів державної виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері.

Закон України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 17 червня 1999р.

Визначив правові, економічні та організаційні засади державної політики щодо виробництва, експорту, імпорту, оптової та роздрібно торгівлі цукром.

Закон України «Про племінну справу у тваринництві» від 21 грудня 1999р.

Визначив правові, економічні та організаційні засади племінної справи у тваринництві, спрямовані на поліпшення племінних і продуктивних якостей тварин, підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі.

Закон України «Про насіння» від 23 грудня 1993р.

Містить основні положення, що регулюють виробництво, реалізацію та використання насіння і садівного матеріалу сільськогосподарських, декоративних, лікарських та лісових рослин, на які затверджено державні стандарти, і правові відносини між виробниками та споживачами насіння і садівного матеріалу, а також охороняє їх права.

Закон України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000р.

Регулює відносини щодо розведення, використання та охорони бджіл, виробництва, заготівлі та переробки продуктів бджільництва, ефективного використання бджіл для запилення рослин сільськогосподарського призначення, створення умов для підвищення продуктивності бджіл і сільськогосподарських культур, забезпечення гарантій дотримання прав і захисту інтересів фізичних і юридичних осіб, які займаються бджільництвом.

Наслідки застосування

Метою прийняття зазначених законів було забезпечення розвитку відповідних галузей АПК. Застосування Закону України «Про бджільництво» поки що не може бути оцінене через короткий термін його дії. Інші закони поки що не вирішують завдань, які перед ними ставилися: через неналежні фінансування

та організацію виконання заходів, передбачених законами, не задовольняється потреба сільського господарства в пестицидах та агрохімікатах; тваринництво та виробництво цукру не вийшли в Україні на належний рівень; є проблеми із забезпеченням сільськогосподарства насінням належної якості.

Закони, що регулюють питання раціонального використання та охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки в сфері АПК³

Закон України «Про карантин рослин» від 30 червня 1993р.

Визначив правові, організаційні та фінансово-економічні засади карантину рослин; діяльність державних органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян, спрямовану на запобігання завезенню та поширенню відсутніх на території України небезпечних шкідників, хвороб рослин і бур'янів.

Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995р.

Регулює правові відносини, пов'язані із забезпеченням безпеки життя та здоров'я людини, навколишнього природного середовища в процесі виробництва, транспортування, реалізації та застосування пестицидів і агрохімікатів.

Закон України «Про захист рослин» від 14 жовтня 1998р.

Регулює правові відносини, пов'язані із захистом рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження від шкідників, хвороб і бур'янів, визначає права і обов'язки підприємств, установ, організацій усіх форм власності та громадян, повноваження органів виконавчої влади і посадових осіб у цій сфері.

² Як це передбачалося Постановою Верховної Ради України «Про основні положення податкової політики в Україні» від 4 грудня 1996р.

³ Крім вказаних законів, відносини щодо охорони і раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки в АПК регулюються законодавчими актами, що поширюються й на інші сфери, — Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Земельним кодексом України, Водним кодексом України, Лісовим кодексом України, Кодексом України про надра, Законом України «Про охорону атмосферного повітря», Законом України «Про тваринний світ», Законом України «Про рослинний світ» та ін.

Закон України «Про меліорацію земель» від 14 січня 2000р.

Визначив засади правового регулювання відносин, що виникають у процесі проведення меліорації земель, використання меліорованих земель і меліоративних систем, та повноваження органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері меліорації земель; спрямований на забезпечення екологічної безпеки меліоративних систем.

Закон України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000р.

Регулює відносини щодо раціонального використання і охорони бджіл.

Наслідки застосування

Екологічний стан АПК залишається незадовільним — через недосконалість техніки і технології обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства, низький науково-технічний рівень проектування будівництва та експлуатації меліоративних систем, невиконання природоохоронних заходів у процесі здійснення сільськогосподарського виробництва.

Особливу тривогу викликає постійне погіршення якісного стану земельного фонду: майже на всіх землях спостерігається неухильне зниження вмісту гумусу в ґрунтах; площі еродованих земель збільшуються щорічно на 80-100 тис. га і вже досягли третини ріллі; різко підвищилася кислотність ґрунтів, збільшилися площі засолених земель.

Це свідчить про надто високий рівень ресурсної та енергетичної ємності сільськогосподарської продукції, недосконалість форм господарювання на селі, недостатнє інвестування природоохоронної діяльності, неефективність державного контролю за

дотриманням вимог екологічного законодавства в АПК, наявність прогалин у законодавстві, що регулює природоохоронну діяльність. **Для вирішення екологічних проблем АПК необхідно вжити наступних заходів:**

- ❖ забезпечити реалізацію екологічної політики в сільському господарстві, визначеної «Основними напрямками державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної політики»⁴;
- ❖ прийняти Закон України «Про охорону земель і родючості ґрунтів»;
- ❖ прискорити розробку Національних програм охорони земельних ресурсів та еколого-економічної раціоналізації, реструктуризації та оптимізації аграрного землекористування в усіх регіонах України;
- ❖ прийняти закони України «Про державний земельний кадастр», «Про оцінку земель», «Про вирівнювання економічних умов господарювання з урахуванням якості і місцезнаходження земель».

ОСНОВНІ ЗАКОНОПРОЕКТИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ АГРАРНІ ВІДНОСИНИ, ЯКІ ЗНАХОДЯТЬСЯ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВКИ ТА РОЗГЛЯДУ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ
Проект Земельного кодексу України

Законодавчо забезпечує: подальше реформування земельних правовідносин, оптимізацію інституту права приватної власності на землю, вдосконалення організаційних і правових механізмів використання та охорони земель. Вносить кардинальні зміни в систему правового регулювання відносин власності на землю та землекористування, в систему класифікації земель; встановлює режим використання окремих категорій земель, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у вирішенні земельних питань.

Основні невирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Після прийняття у першому читанні, **проект потребує ретельного доопрацювання** з метою: оптимізації його структури; уточнення визначення землі як об'єкту правового регулювання, класифікації земель в Україні, режиму їх використання; конкретизації повноважень Верховної Ради України та виконавчих органів місцевого самоврядування щодо регулювання земельних відносин, розгляду питань, пов'язаних з використанням та охороною земель. Мають бути уточнені положення, що стосуються права власності на землю — зокрема, щодо надання землі у власність іноземцям та особам без громадянства, зняття будь-яких обмежень на отримання земляних ділянок у приватну власність та обороту землі, врахування інтересів усіх сільських жителів при вирішенні питань отримання земель у власність в процесі розпаювання сільськогосподарських підприємств, приватизації земель.

Проект Закону України «Про особисте підсобне господарство»

Визначає: порядок організації громадянами України особистого підсобного господарства, його ведення; права та обов'язки громадян, що здійснюють ведення особистого підсобного господарства; правовий статус майна особистого підсобного господарства; умови державної та іншої підтримки особистих підсобних господарств.

⁴ Затверджені Постановою Верховної Ради України №188/98-ВР від 5 березня 1998р.

Основні невідішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект потребує ретельного доопрацювання. Необхідні: уточнення визначення поняття «особисте підсобне господарство»; усунення невизначеності у підставах та умовах набуття членства в особистому підсобному господарстві, а також неточностей у визначенні правового режиму земельних ділянок особистого підсобного господарства та присадибних земельних ділянок; чіткіше визначення повноважень сільських, селищних, міських рад у питаннях використання земельних ділянок особистих підсобних господарств; більш повне визначення видів юридичної відповідальності за порушення законодавства; конкретизація прав власності, що виникають у зв'язку із організацією та веденням особистих підсобних господарств.

Проект Закону України «Про заставну закупівлю зерна»

Спрямований на підтримку вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, визначення правових, економічних та організаційних засад державної політики у сфері заставної закупівлі зерна в Україні.

Основні невідішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект недостатньо обґрунтований економічно. В запропонованому варіанті даний вид закупівлі зерна є, по суті, завуальованою формою безоплатного кредитування виробників зерна за рахунок не лише державних, а й приватних коштів. В разі, якщо сільськогосподарський товаровиробник реалізує надане йому право на вільний продаж заставного зерна іншим суб'єктам за ринковими цінами, державні та інші агенти отримають назад лише ту суму, яка була попередньо сплачена за зерно. До того ж, якщо ці гроші були взяті державним чи іншими агентами в кредит від комерційних банків, то за користування ними слід буде сплатити певний відсоток від суми кредиту за рахунок бюджетних коштів. Не передбачений судовий порядок розгляду спору між зернохосвищем і виробником зерна щодо визначення якості зерна. Не опрацьовані належним чином механізми плати за зберігання заставного зерна та відповідальності за ризик його випадкової втрати. Сумнівною є доцільність участі на ринку зерна пропонованих державних та інших агентів із заставної закупівлі зерна, які виглядають зайвими посередниками (виконання їх функцій можна було б покласти на ліцензійні зернохосвища).

Проект Закону України «Про власність на землю та інші природні ресурси»

Визначає особливості власності Українського народу на землю та інші природні ресурси на основі тлумачення авторами законопроекту конституційних положень щодо визначення права власності на природні ресурси.

Основні невідішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект містить положення, що не узгоджуються з Конституцією України, зокрема: держава розглядається не як один із суб'єктів права власності на землю та інші природні ресурси, а як головний розпорядник природними ресурсами; не передбачене в проекті й конституційне право юридичних осіб набувати і реалізовувати право власності на землю. Крім того, принципові питання права власності на землю доцільно врегулювати в Земельному кодексі України, а не в окремому законі.

Проект Закону України «Про Аграрну палату України»

Створює умови для забезпечення захисту прав громадян на володіння, користування і розпорядження землею. Має на меті врегулювання відносин, пов'язаних зі створенням, діяльністю і ліквідацією регіональних Аграрних палат — громадських організацій, які мають право на середню земельну частку (пай) або є власниками земельних ділянок сільськогосподарського призначення, та їх представницького органу — Аграрної палати України.

Основні невідішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект не узгоджується з чинним законодавством: створення громадських організацій, якими мають бути Аграрні палати, не потребує прийняття окремого закону, а має здійснюватися відповідно до чинного Закону України «Про об'єднання громадян». Положення пропонованого проекту можуть використовуватися при визначенні статутних положень цього органу. При цьому слід врахувати, що згідно з чинним законодавством органи державної влади та місцевого самоврядування не можуть мати зобов'язань стосовно таких організацій, як запропоновані Аграрні палати.

Проект Закону України «Про Земельний (іпотечний) банк»

Пропонує створення та визначає статус Земельного (іпотечного) банку, який має спеціалізуватися на видачі довгострокових кредитів під заставу землі та іншого нерухомого майна.

Основні невідішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект не узгоджується з чинним законодавством. Створення комерційного Земельного (іпотечного) банку передбачається за участю та під контролем держави. Це суперечить: Закону України «Про банки і банківську діяльність», який забороняє використовувати для формування статутного фонду комерційних банків бюджетні кошти; антимонопольному законодавству — стосовно монопольного положення заставоутримувача земель сільськогосподарського призначення; податковому законодавству. Проект містить переважно положення загального характеру, які не відбивають специфіку діяльності банків такого типу.

Проект Закону України «Про виноградарство та виноробство»

Регулює відносини в сфері виноградарства та виноробства (виросування технічного винограду і виробництва вин, їх реалізації та захисту споживачів відповідної продукції).

Основні невідішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект структурно не впорядкований, перевантажений констатаціями, нормами інформаційного характеру, що не мають прямого регулюючого впливу на відповідні суспільні відносини. Проект потребує узгодження з чинними законами України «Про природно-заповідний фонд України» та «Про захист прав споживачів», а також конкретизації положень щодо державного та відомчого контролю. Термінологія проекту потребує приведення у відповідність до існуючої в чинних законах України.

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про насіння»

Посилює гарантії надходження і використання в Україні високоякісного насіннєвого матеріалу шляхом введення обов'язкових сертифікатів усіх партій насіння, дозвільного порядку щодо оптової торгівлі ним на ринку України, посилення відповідальності наукових і виробничих структур за дотримання вимог щодо якості насіння в процесі його виробництва та реалізації тощо.

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект потребує уточнення, зокрема, в частині визначення системи центральних органів виконавчої влади, що мають повноваження в даній сфері (до неї слід включити Державний комітет лісового господарства України, на який покладено розвиток насінництва лісових культур). Є неузгодженості з питань застосування таких документів, як дозвіл на виробництво і використання насіння та паспорт-проект на виробництво і реалізацію насіння. Окремі положення проекту потребують технічного і юридичного коригування.

Проект Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції»

Пропонує звільнення від обов'язкової сертифікації: сільськогосподарської сировини, за умови, якщо вона завозиться для промислової переробки; живих тварин усіх видів; племінного матеріалу; птиці; бджіл; джмелів; риби; біологічних добавок тощо (сьогодні здійснюється подвійна сертифікація: спочатку — видів сировини, потім — готової продукції).

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект не має зауважень. Запропоновані зміни мають забезпечити спрощення митного оформлення вантажів з цієї продукцією, сприятливо позначаться на розвитку підприємництва в даній сфері.

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)»

Доповнює статтю 1 Закону нормою, згідно з якою використання земельного паю в якості майнового внеску до статутного фонду сільськогосподарського товариства, а також пайового внеску до сільськогосподарського кооперативу не входять до складу обмежень на відчуження земельних часток (паїв).

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Прийняття проекту недоцільне, оскільки дотепер не вирішені проблеми, що спонукали до прийняття Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)».

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку сільського господарства»

Спрямований на: подолання дефіциту ресурсів на ринку нафтопродуктів в Україні; захист інтересів вітчизняних виробників нафтопродуктів; стимулювання ввезення нафти для переробки на вітчизняних нафтопереробних заводах.

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект не має зауважень. Його прийняття має усунути дискримінацію вітчизняних виробників нафтопродуктів.

Проект Закону України «Про правову охорону селекційних досягнень у тваринництві»

Визначає правовий режим авторства на селекційне досягнення у тваринництві, регулює майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини, що виникли у зв'язку із його створенням, правовою охороною та використанням.

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект потребує узгодження із Законом України «Про племінну справу у тваринництві».

Проект Закону України «Про Поземельну книгу»

Врегулює правовідносини, пов'язані з управлінням земельним фондом України, реєстрацією прав і правових угод щодо земель та пов'язаних з нею об'єктів нерухомості.

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект актуальний, але його подальше опрацювання доцільно продовжити після прийняття нового Земельного кодексу України, який визначить принципові положення з цього питання.

Проект Закону України «Про основи державної фінансової та бюджетної підтримки агропромислової галузі України»

Визначає: порядок фінансування АПК за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів; правила підтримки державою мінімальних закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; засади створення і функціонування ринку сільськогосподарської продукції; принципи державної підтримки її експорту.

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

Проект втратив актуальність після прийняття Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років».

Проект Закону України «Про колективне садівництво»

Визначає правові засади організації та діяльності колективного садівництва; створює умови для розвитку садівництва та городництва (дачних ділянок); забезпечує гарантії дотримання прав і захист інтересів громадян, які займаються садівництвом.

Основні не вирішені або спірні питання, що заважають прийняттю.

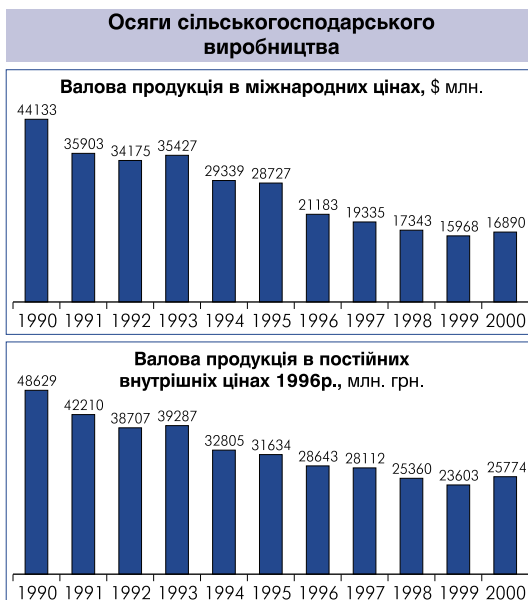
Після неодноразового доопрацювання, проект не викликає суттєвих зауважень. Проте, питання про його прийняття доцільно розглянути після прийняття нового Земельного кодексу України.

1.7 ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

У цьому підрозділі аналізуються економічна ефективність аграрної реформи, її вплив на виробництво продукції тваринництва та рослинництва; структура сільськогосподарського виробництва; забезпечення продовольчої безпеки України³⁹.

Зростання валової сільськогосподарської продукції

Прискорення аграрної реформи вже в 2000р. супроводжувалося зупиненням спаду виробництва та зростанням валової сільськогосподарської продукції на 9,2%⁴⁰ (діагр. «Обсяги сільськогосподарського виробництва»⁴¹). Це, в свою чергу, стимулювало розвиток переробної галузі, яка збільшила виробництво продукції (харчова промисловість — на 26,1%) і забезпечила зростання надходжень до бюджету в 2000р. на 1 млрд. грн., порівня-

но з 1999р. Зросли й індекси фізичного обсягу випуску товарів і валової доданої вартості, що свідчить про те, що **ціновий фактор був хоча й головним, але не єдиним в економічному зростанні 2000р.**

В 2001р. стали більш помітними позитивні тенденції розвитку АПК. Обсяг виробництва в сільському господарстві збільшився в I кв. 2001р., порівняно з відповідним періодом 2000р., на 6,1%⁴². Міністерство аграрної політики України прогнозує у 2001р. зростання виробництва в рослинництві на 4%, у тваринництві — на 0,5%⁴³. За прогнозними оцінками незалежних експертів⁴⁴, обсяг сільськогосподарського виробництва в 2001р. може збільшитися на 4,2%.

Вплив реформи на розвиток структури аграрного виробництва був досить суперечливим, а в окремих аспектах — навіть несприятливим. Узагальнені показники діяльності АПК відображені на діаграмі «Обсяг виробництва продукції рослинництва та тваринництва»⁴⁵, а також у таблицях «Показники ефективності господарювання в рослинництві», «Показники ефективності господарювання в тваринництві»⁴⁶, які аналізуються нижче.

По-перше, ефект аграрного росту 2000р. був сконцентрований лише в рослинництві, причому не в усіх його галузях. Порівняно з 1999р., виробництво зернової кукурудзи зросло в 2,2 рази; круп'яних культур — вдвічі; рису — в 1,4 рази; соняшнику — в 1,2; картоплі — в 1,6; овочів — в 1,1; винограду — в 1,7; плодів і ягід — в 1,9; льону та хмелю — в 1,4 рази. Окремі галузі рослинництва виявляли негативні тенденції розвитку. Виробництво пшениці знизилося на 25%, цукрового буряку — на 6,2%⁴⁷.

По-друге, помітною була тенденція скорочення посівних площ під важливими сільськогосподарськими культурами: під

³⁹ Про важливість цих питань свідчить значна кількість публікацій у ЗМІ та публічних виступів урядовців і відомих політиків України. Див., наприклад: Ткаченко О., Сіренко В., Махненко М. Земля — власність українського народу. — Голос України, 27 березня 2001р., с.6-7; Гайдуцький П. У село приходить цивілізована конкуренція. — Президентський вісник, 3 лютого 2001р., с.1,4; Земля, власність і закон — три кити української аграрної реформи. Інтерв'ю з І.Кириленком і К.Вашук. — Урядовий кур'єр, 5 квітня 2001р., с.1,4-5; Село потребує допомоги! Заява фракції блоку Соціалістичної та Селянської партій України «Лівий центр» від 3 квітня 2001р. — Голос України, 5 квітня 2001р., с.5.

⁴⁰ Є й інші оцінки темпів росту в 2000р. Так, Міжнародний центр перспективних досліджень оцінює зростання обсягу сільськогосподарської продукції України в 7,6%, а валової доданої вартості — в 5%. Див.: Квартальні передбачення. — Міжнародний центр перспективних досліджень, січень 2001р., №14, с.62.

⁴¹ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.263; Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства..., с.16; Статистичний щорічник України за 1999р. Державний комітет статистики України. — Київ, 2000, с.167.

⁴² Перший квартал підтвердив сталі тенденції соціально-економічного зростання. — Урядовий кур'єр, 19 квітня 2001р., с.4.

⁴³ Див.: Роль некоторых инициатив в процессе реформирования аграрного сектора экономики. — Благодійний Фонд «Співдружність», 23 грудня 2000р.; <http://www.expressinform.com.ua>.

⁴⁴ Квартальні передбачення..., с.63-64.

⁴⁵ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.263; Статистичний щорічник України за 1999 рік..., с.167.

⁴⁶ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.268-269; розрахунки УЦЕПД.

⁴⁷ Занепад цього виду виробництва спричинений, насамперед, кризовим станом переробної галузі, який зумовлює надто високий рівень витрат виробництва і неконкурентоспроможність українського цукру на російському та інших зарубіжних ринках.

Показники ефективності господарювання в рослинництві

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Зернові культури											
<i>Посівна площа</i> , тис. га	14583	14671	13903	14305	13526	14152	13248	15051	13718	13154	13646
<i>Індекс посівних площ</i> (1990=100%)	100,0	100,6	95,3	98,1	92,8	97,0	90,8	103,2	94,1	90,2	93,6
<i>Площа, з якої зібрано урожай</i> , тис. га	14522	14571	13816	14224	13244	13963	12506	14502	12756	12452	12587
(% посівних площ)	(99,6)	(99,3)	(99,4)	(99,4)	(97,9)	(98,7)	(94,4)	(96,4)	(93,0)	(94,7)	(92,2)
<i>Валовий збір</i> , тис. т	51009	38674	38537	45623	35497	33930	24571	35472	26471	24581	24440
<i>Індекс валового збору</i> (1990=100%)	100,0	75,8	75,5	89,4	69,6	66,5	48,2	69,5	51,9	48,2	47,9
<i>Урожайність</i> , ц/га зібраної площі (у вазі після доробки)	35,1	26,5	27,9	32,1	26,8	24,3	19,6	24,5	20,8	19,7	19,4
<i>Індекс урожайності</i> (1990=100%)	100,0	75,5	79,5	91,5	76,4	69,2	55,8	69,8	59,3	56,1	55,3
Цукрові буряки (фабричні)											
<i>Посівна площа</i> , тис. га	1607	1558	1498	1530	1485	1475	1359	1104	1017	1022	856
<i>Індекс посівних площ</i> (1990=100%)	100,0	97,0	93,2	95,2	92,4	91,8	84,6	68,7	63,3	63,6	53,3
<i>Площа, з якої зібрано урожай</i> , тис. га	1605	1549	1485	1519	1467	1448	1260	1005	893	900	747
(% посівних площ)	(99,9)	(96,5)	(92,5)	(94,6)	(91,4)	(98,2)	(92,7)	(91,0)	(87,8)	(88,1)	(87,3)
<i>Валовий збір</i> , тис. т	44264	36168	28783	33717	28138	29650	23009	17663	15523	14064	13185
<i>Індекс валового збору</i> (1990=100%)	100,0	81,7	65,0	76,2	63,6	67,0	52,0	39,9	35,1	31,8	29,8
<i>Урожайність</i> , ц/га зібраної площі	276	234	194	222	192	205	183	176	174	156	177
<i>Індекс урожайності</i> (1990=100%)	100,0	84,8	70,3	80,4	69,6	74,3	66,3	63,8	63,0	56,5	64,1
Соняшник											
<i>Посівна площа</i> , тис. га	1636	1601	1641	1637	1784	2020	2107	2065	2531	2889	2943
<i>Індекс посівних площ</i> (1990=100%)	100,0	97,9	100,3	100,1	109,0	123,5	128,8	126,2	154,7	176,6	179,9
<i>Площа, з якої зібрано урожай</i> , тис. га	1626	1585	1630	1629	1725	2008	2025	2001	2431	2800	2842
(% посівних площ)	(99,4)	(99,0)	(99,3)	(99,5)	(96,7)	(99,4)	(96,1)	(96,9)	(96,0)	(96,9)	(96,6)
<i>Валовий збір на зерно</i> , тис. т у вазі після доробки	2571	2311	2127	2075	1569	2860	2123	2308	2266	2794	3457
<i>Індекс валового збору</i> (1990=100%)	100,0	89,9	82,7	80,7	61,0	111,2	82,6	89,8	88,1	108,7	134,5
<i>Урожайність</i> , ц/га зібраної площі	15,8	14,6	13,0	12,7	9,1	14,2	10,5	11,5	9,3	10,0	12,2
<i>Індекс урожайності</i> (1990=100%)	100,0	92,4	82,3	80,4	57,6	89,9	66,5	72,8	58,9	63,3	77,2
Льон-довгунець											
<i>Посівна площа</i> , тис. га	172	159	156	136	85	98	65	40	31	27	23
<i>Індекс посівних площ</i> (1990=100%)	100,0	92,4	90,7	79,1	49,4	57,0	37,8	23,3	18,0	15,7	13,4
<i>Площа, з якої зібрано урожай</i> , тис. га	169	156	155	127	79	96	55	32	26	21	19,8
(% посівних площ)	(98,3)	(98,1)	(99,4)	(93,4)	(92,9)	(98,0)	(84,6)	(80,0)	(83,9)	(77,8)	(86,1)
<i>Валовий збір</i> , волокно, тис. т	108	106	105	73	49	48	18	9	9	6	8
<i>Індекс валового збору</i> (1990=100%)	100,0	98,1	97,2	67,6	45,4	44,4	16,7	8,3	8,3	5,6	7,4
<i>Урожайність</i> , ц/га зібраної площі	6,4	6,8	6,8	5,7	6,3	5,0	3,3	2,9	3,6	2,7	4,2
<i>Індекс урожайності</i> (1990=100%)	100,0	106,3	106,3	89,1	98,4	78,1	51,6	45,3	56,3	42,2	65,6
Картопля											
<i>Посівна площа</i> , тис. га	1429	1533	1702	1552	1532	1532	1547	1579	1513	1552	1629
<i>Індекс посівних площ</i> (1990=100%)	100,0	107,3	119,1	108,6	107,2	107,2	108,3	110,5	105,9	108,6	114,0
<i>Площа, з якої зібрано урожай</i> , тис. га	1433	1534	1705	1534	1527	1531	1549	1577	1513	1551	1631
(% посівних площ*)	(99,9)	(100,1)	(100,2)	(98,8)	(99,7)	(98,2)	(92,7)	(91,0)	(87,8)	(88,1)	(100,1)
<i>Валовий збір</i> , тис. т	16732	14550	20277	21009	16102	14729	18410	16701	15405	12723	20174
<i>Індекс валового збору</i> (1990=100%)	100,0	87,0	121,2	125,6	96,2	88,0	110,0	99,8	92,1	76,0	120,6
<i>Урожайність</i> , ц/га зібраної площі	116,8	94,9	118,9	136,9	105,4	96,2	118,9	105,9	101,8	82,0	123,7
<i>Індекс урожайності</i> (1990=100%)	100,0	81,3	101,8	117,2	90,2	82,4	101,8	90,7	87,2	70,2	105,9
Овочі відкритого ґрунту (без насінників)											
<i>Посівна площа</i> , тис. га	456	477	500	474	457	503	476	480	459	497	538
<i>Індекс посівних площ</i> (1990=100%)	100,0	104,6	109,6	103,9	100,2	110,3	104,4	105,2	100,7	109,0	118,0
<i>Площа, з якої зібрано урожай</i> , тис. га	447	464	482	464	446	489	452	452	446	481	516
(% посівних площ)	(99,9)	(97,3)	(96,4)	(97,9)	(97,6)	(98,2)	(92,7)	(91,0)	(87,8)	(88,1)	(95,9)
<i>Валовий збір</i> , тис. т	6666	5932	5310	6055	5142	5880	5070	5168	5492	5323	5747
<i>Індекс валового збору</i> (1990=100%)	100,0	89,0	79,7	90,8	77,1	88,2	76,1	77,5	82,4	79,9	86,2
<i>Урожайність</i> , ц/га зібраної площі	149,0	127,7	110,1	130,4	115,3	120,2	112,1	114,4	123,2	110,6	110,2
<i>Індекс урожайності</i> (1990=100%)	100,0	85,7	73,9	87,5	77,4	80,7	75,2	76,8	82,7	74,2	74,0

* Розбіжності між площами, з яких зібрано врожай, і посівними площами, очевидно, пояснюються недосконалістю статистичного обліку та пересівом окремих площ.

Показники ефективності господарювання в тваринництві

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Поголів'я, тис. голів на кінець року											
<i>Велика рогата худоба</i>	24623	23728	22457	21607	19624	17557	15313	12759	11722	10627	9220
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	96,4	91,2	87,8	79,7	71,3	62,2	51,8	47,6	43,2	37,4
<i>У т.ч. корови</i>	8378	8263	8057	8078	7818	7531	6972	6265	5841	5431	4904
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	98,6	96,2	96,4	93,3	89,9	83,2	74,8	69,7	64,8	58,5
<i>Свині</i>	19427	17839	16175	15298	13946	13144	11236	9479	10083	10073	7929
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	91,8	83,3	78,7	71,8	67,7	57,8	48,8	51,9	51,9	40,8
<i>Вівці та кози</i>	8419	7829	7237	6863	5575	4099	3047	2362	2026	1885	1767
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	93,0	86,0	81,5	66,2	48,7	36,2	28,1	24,1	22,4	21,0
<i>Птиця, млн. голів</i>	246,1	243,1	214,6	190,5	164,9	149,7	129,4	123,3	129,5	126,1	123,0
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	98,8	87,2	77,4	67,0	60,8	52,6	50,1	52,6	51,2	50,0
Виробництво продукції, тис. т											
<i>М'ясо (у забивній вазі)</i>	4357,8	4029,1	3400,9	2814,5	2677,4	2293,7	2112,7	1874,9	1706,4	1695,3	1665,3
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	92,5	78,0	64,6	61,4	52,6	48,5	43,0	39,2	38,9	38,2
<i>Молоко</i>	24508	22409	19114	18377	18138	17274	15821	13768	13753	13362	12615
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	91,4	78,0	75,0	74,0	70,5	64,6	56,2	56,1	54,5	51,5
<i>Яйця, млн. штук</i>	16287	15188	13496	11794	10154	9404	8763	8242	8301	8740	8659
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	93,3	82,9	72,4	62,3	57,7	53,8	50,6	51,0	53,7	53,2
<i>Вовна</i>	29,8	26,6	23,1	21,1	19,3	13,9	9,3	6,7	4,6	3,8	3,4
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	89,3	77,5	70,8	64,8	46,6	31,2	22,5	15,4	12,8	11,4
Продуктивність худоби та птиці											
<i>Середньорічний удій молока від корови, кг</i>	2863	2662	2304	2273	2240	2204	2103	1988	2219	2358	...
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	93,0	80,5	79,4	78,2	77,0	73,5	69,4	77,5	82,4	...
<i>Середньорічна несучість курей-несучок, сільгосппідприємства, шт.</i>	214	203	190	174	162	171	169	187	196	200	215
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	94,9	88,8	81,3	75,7	79,9	79,0	87,4	91,6	93,5	100,5
<i>Середньорічний настриг вовни, кг</i>	3,4	3,3	3,2	3,2	3,1	2,9	2,8	3,0	2,9	3,0	...
<i>Індекс (1990=100%)</i>	100,0	97,1	94,1	94,1	91,1	85,3	82,4	88,2	85,3	88,2	...

Обсяг виробництва продукції тваринництва та рослинництва, млн. грн. у цінах 1996р.

зерновими — на 6,4%, під цукровими буряками — на 46,7%, під льоном — на 86,6%. Паралельно ці посіви заміщувалися: частково картоплею і овочами, а головним чином — сояшником (+79,9%), який виснажує землю.

По-третє, показники врожайності та їх динаміка, особливо зерна, дотепер залишаються на незадовільному рівні: по різних культурах — від 65,6% (льон) до 77,2% (сояшник) показників врожайності 1990р., і лише по картоплі цей рівень був перевищений у 2000р. на 5,9%.

По-четверте, галузь тваринництва, яка меншою мірою залежить від форми власності на землю, продовжувала перебувати в глибокому кризовому стані. Поголів'я різних видів худоби й птиці скоротилося за 10 років до 21-59% рівня 1990р., виробництво продукції тваринництва — до 11-53%; на 6,5-17,6% впала продуктивність виробництва. В 2000р. виробництво найважливіших продуктів тваринництва зменшилося на 5,3%⁴⁸. У лютому 2001р., порівняно з аналогічним періодом 2000р., виробництво м'яса зменшилося майже наполовину. Лише в птахівництві з середини 1990-х років спостерігалися загалом позитивні тенденції розвитку.

⁴⁸ Окремі експерти дають сприятливі прогнози стосовно цієї галузі на 2001 та 2002рр. — зростання на 3% та 4%, відповідно. Див.: Квартальні передбачення..., с.67.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

Опитування проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 20 квітня по 3 травня 2001р. Були опитані 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Проведення соціологічного дослідження стало можливим завдяки програмі *Freedom House* «Партнерство за реформи в Україні», яка виконується за сприяння *USAID*.

Громадська думка щодо впливу аграрної реформи на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції є невизначеною. 31,1% респондентів (стільки ж серед селян) сподіваються, що в результаті аграрної реформи ефективність сільськогосподарського виробництва підвищиться, 19,9% (22,2% селян) — що знизиться, і 24,3% (23,7% селян) переконані, що ефективність виробництва не зміниться. Варто відзначити досить високий відсоток тих, хто не зміг дати відповідь на це питання — 24,7% в цілому по Україні і 23% селян.

Чи зміниться в результаті аграрної реформи ефективність виробництва сільськогосподарської продукції? % опитаних

На початку 2001р. виявилися певні ознаки подолання кризового стану в тваринництві⁴⁹. Після багаторічного скорочення, в лютому 2001р. поголів'я великої рогатої худоби збільшилося, порівняно з показником попереднього року, на 2,7%, свиней — на 1,5%, овець і кіз — на 4,3%⁵⁰, виробництво тваринного масла в лютому 2001р. було на 66,8%, цільномолочної продукції — на 37,7%, жирних сирів — на 47,6% більше, ніж у лютому 2000р. З'явилася тенденція росту на сільськогосподарських підприємствах (на 12,7%), передусім, за рахунок покращання показників продуктивності худоби й птиці — тобто тих показників, які до 2000р. постійно погіршувалися.

Рівень продовольчої безпеки України в цілому підвищився. Зростає самозабезпечення країни продовольством, активність зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК.

На внутрішньому ринку питома вага вітчизняних продовольчих товарів у 2000р. становила 93,4%, порівняно з 89,3% в 1999р., зовнішньоторговельний оборот продукції АПК — \$2,6 млрд. (збільшився на 2,1%), позитивне сальдо в торгівлі агропродукцією — \$587 млн. У 2000р., порівняно з 1999р., подвоївся експорт молокопродуктів, жирів та олій, експорт ковбас збільшився в 12 разів. Водночас, обсяги експорту цукру, борошна, хмелю, льону, овочів, фруктів знаходяться, як і раніше, на низькому рівні. Варто зазначити, що зміцненню позицій вітчизняних сільськогосподарських виробників на внутрішньому й зовнішньому ринках сприяли не лише заходи з аграрної реформи — не менш, якщо не більш важливим сприятливим чинником було значне знецінення гривні внаслідок фінансової кризи 1998р.

Отже, після 10 років стрімкого падіння України вдалося зупинити спад виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечити його зростання. Однак, вплив аграрної реформи на структуру сільськогосподарського виробництва був суперечливим, іноді — негативним. Ефект зростання був зосереджений переважно в рослинництві, причому не в усіх його галузях. До 2000р. тваринництво виявляло негативні тенденції розвитку, і лише в 2001р. намітилися певні ознаки покращання ситуації. В результаті, утворився помітний дисбаланс між двома секторами АПК — рослинництвом і тваринництвом. На рубежі 2001р. дещо підвищився рівень продовольчої безпеки України, активізувалася зовнішньоекономічна діяльність сільськогосподарських підприємств.

1.9 ПОМИЛКИ І НЕДОЛІКИ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

За наявності очевидних позитивних зрушень у здійсненні аграрної реформи були допущені й серйозні прорахунки. Це негативно позначилося на результатах виробництва та соціально-економічній ситуації в АПК — в результаті, багаторічний процес деградації села та селянства зупинити не вдалося. Цьому сприяла й надмірна політизація процесу прийняття економічних і правових рішень стосовно АПК, діяльність аграрної номенклатури, яка широко використовує

⁴⁹ На подолання кризи в тваринництві спрямований Указ Президента України «Про заходи щодо стабілізації ситуації на споживчому ринку та розвитку тваринництва у 2001-2004 роках» №100 від 17 лютого 2001р. Він передбачає: створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів та інших форм господарювання з надання послуг у селекції та відтворенні сільськогосподарських тварин, ветеринарному забезпеченні, постачанні кормів; укладання договорів закупівлі тваринницької продукції на умовах зустрічного продажу молодняку тварин і птиці, кормів, засобів захисту тварин; підтримки (з коштів місцевих бюджетів) програм селекції, придбання племінних (генетичних) ресурсів; надання державної підтримки й стимулювання продажу молодняку тварин; виділення централізованих капітальних вкладень селекційним центрам, звільнення від оподаткування операцій із ввезення племінних (генетичних) ресурсів сільськогосподарських тварин та обладнання для ведення племінної справи у тваринництві. Про ефективність вжитих заходів свідчить те, що за I квартал 2001р., порівняно з відповідним періодом 2000р., кормова база в сільськогосподарських підприємствах розширилася на 22%, що зумовило зростання удою молока від однієї корови майже на чверть, несучості курей — на 11%. Див.: Перший квартал підтвердив сталі тенденції..., с.5.

⁵⁰ Некоторые аспекты перспектив аграрного сектора экономики. — Благодійний фонд «Співдружність», 8 квітня 2001р.; <http://www.expressinform.com.ua>.

можливості лобіювання вигідних для неї рішень у вищих органах державної влади й управління.

Зумовлені таким підходом прорахунки в стратегії трансформацій мають не частковий, а системний характер⁵¹. До головних недоліків сучасного етапу розвитку аграрної реформи в Україні слід віднести наступні.

Купівля-продаж земельних часток селян розпочалася без прийняття відповідних законів, передусім — нового Земельного кодексу України, що мали б законодавчо врегулювати рух земельних сертифікатів. Як наслідок, у 2000р. чимала частина селян, отримавши на руки земельні сертифікати, скористалися задекларованим ще в 1994р. правом продати чи подарувати свої земельні частки. До цього їх спонукало, насамперед, масове зuboжіння, особливо — селян-пенсіонерів, яких серед власників земельних сертифікатів налічується близько половини, а також тиск з боку місцевих керівників.

Власники великих капіталів, у т.ч. тінювих, часто скуповували селянські землі за безцінь — по 100-200 грн. за гектар (при середній номінальній вартості 8700 грн.). Про інтенсивність руху земельних сертифікатів у 2000р. свідчать дані Державного комітету України з земельних ресурсів: в

обігу знаходилося близько 274 тис. земельних сертифікатів, з них успадковані — 204978, подаровані — 58620, обміняні — 710, продані — 9950⁵². Оскільки середній розмір земельної частки становить 4,2 га, можна вважати, що фактично було відчужено понад 1,1 млн. га сільгоспугідь селян. За іншими оцінками, 10 тис. власників земельних сертифікатів продали їх за ціною від 500 до 16500 грн. за пай при реальній вартості середньостатистичного паю (4,2 га) — близько 30 тис. грн.⁵³

Факти масового скуповування селянської землі за безцінь спонукали Верховну Раду прийняти 18 січня 2001р. Закон України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)», яким заборонено — до прийняття нового Земельного кодексу України — будь-яке відчуження земельних часток, крім передачі в спадок⁵⁴.

Значні недоліки мали місце в галузі оренди землі новими приватними формуваннями у власників, які отримали земельні ділянки внаслідок паювання. Непоодинокими стали випадки укладання заздалегідь нерівноправних і невідгідних «угод» про передачу в довгострокову оренду ділянок за мізерну орендну плату⁵⁵ та без права розірвати нерівноправний договір. Зараз це питання певною мірою врегульоване Указом Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки», яким встановлений обов'язковий розмір орендної плати — 1% вартості земельної ділянки.

Паювання земель недержавних сільськогосподарських підприємств здійснювалося за зрівняльним принципом, тобто всі члени одного КСП отримували однаковий за величиною земельний пай⁵⁶. Крім того, було допущено чимало зловживань з боку посадових осіб, керівників КСП при складанні списків селян, які мали право на отримання земельної частки⁵⁷.

⁵¹ Сільський сектор України на рубежі тисячоліть, том 1. Потенціал сільського сектора /Л.Шепотько, І.Прокоп, С.Гудзинський та ін. — Київ, 2000, с.138.

⁵² На думку експертів УЦЕПД, ці дані є заниженими, оскільки не всі операції з відчуження земельних часток реєструвалися. Систематизований облік кількості продаж, цін, виявлення попиту й пропозицій не налагоджений і до сьогодення дня.

⁵³ Зараз 1 га сільгоспугідь оцінюється в 7773 грн.

⁵⁴ Відповідна пропозиція була внесена Президентом України ще у вересні 2000р. Глава держави також запропонував обмежити (на десятирічний період) розмір землі, що може знаходитися у приватній власності фізичних і юридичних осіб, розміром у 100 га сільгоспугідь; ця пропозиція зафіксована в проєкті нового Земельного кодексу України. Висловлюються також пропозиції запровадити мораторій (на десятирічний період) на купівлю-продаж товарних сільгоспугідь.

⁵⁵ За підсумками 2000р., середній розмір орендної плати становив лише 68,4 грн. за гектар. Див.: Ящембська І. Село і люди: сьогодні, завтра і завжди. — Влада і політика, 19 січня 2001р., с.9. За іншими даними, в Україні орендна плата в 5-7 разів менша, ніж в інших державах. Див.: Гайдучий П. У село приходить цивілізована конкуренція..., с.4.

⁵⁶ З іншого боку, внаслідок суттєвих відмінностей у землезабезпеченості регіонів України, розмір земельного паю селян коливається від менше 1 га (Закарпаття, Галичина) до майже 10 га у деяких південних областях України. Значні відмінності мають місце навіть у межах одного адміністративного району. Парадоксом є те, що менші розміри земельного паю дісталися селянам в економічно міцних господарствах, більші — у відсталих, занедбаних, в яких свого часу мала місце велика плінність кадрів.

⁵⁷ Див., наприклад: Село потребує допомоги..., с.5; Хочеш паю? — До суду. — Голос України, 9 лютого 2001р., с.1,4; Дуфанець Є. Пограбовані серед білого дня. — Селянська правда, 12 квітня 2001р., с.3; Реформування сільськогосподарських підприємств — під прокурорським наглядом. — Крок, квітень 2001р., №7-8, с.10.

Об'єктивні чинники спричинили **труднощі паювання і приватизації землі в Криму**. Вони зумовлені необхідністю врахування інтересів депортованих у 1944р. кримських татар, які повертаються на свою історичну батьківщину⁵⁸. Виникають проблеми і в районах переселення селян із Чорнобильської зони: земельні паї переселенцям надаються за рахунок зменшення розміру паїв місцевих селян.

Проблемним є проведення розпаювання майна колишніх КСП — через його перевантаженість боргами та знеціненими активами підприємств. Непоодинокими є випадки, коли на майновий сертифікат можна отримати залишки непридатної для використання техніки або напівзруйновані будівлі⁵⁹.

Допущена певна переоцінка значення приватної власності, порівняно з іншими чинниками ефективного сільськогосподарського виробництва. Приватна власність сама по собі автоматично не породжує приватну ініціативу⁶⁰. Селянам — власникам земельних паїв, які не стали самостійними суб'єктами господарювання (індивідуальними чи колективними),

приватна ініціатива не притаманна. Ті з них, хто залишилися працювати в реформованих підприємствах як наймані працівники, **за своїм статусом у нових підприємствах загалом мало відрізняються від колишніх колгоспників.** Між тим, засновниками, тобто суб'єктами господарювання стала обмежена кількість⁶¹ селян; переважна ж більшість селян — це наймані працівники.

Невиправданим є негативне ставлення в багатьох регіонах до такої форми організації, як виробничі сільськогосподарські кооперативи. Станом на 1 жовтня 2000р., сільськогосподарських кооперативів було лише 3300, або менше чверті загальної кількості сільськогосподарських підприємств. Є свідчення того, що під тиском згори робляться спроби взагалі ліквідувати виробничі кооперативи⁶². Навколо цього питання поглиблюється протиріччя між інтересами селянського загалу й колишніми керівниками КСП, комерсантами, які намагаються стати одноосібними власниками засобів виробництва на селі. При цьому місцева сільська влада, зазвичай, підтримує останніх, оскільки вважає їх єдиними «ефективними власниками».

Помітним є дисбаланс між окремими складовими аграрної реформи. Так, незважаючи на досить швидкий процес розпаювання землі, реальне існування права власності на землю залишається досить обмеженим. По-перше, державні акти на право власності отримали лише близько 1 млн. селян із 6,3 млн. тих, хто має їх отримати⁶³. По-друге, право власності не може бути повноцінним без права купівлі-продажу землі, для впровадження якого існують істотні правові, організаційно-економічні та політичні перепони. По-третє, розпаювання майна колишніх КСП відстає від процесу розпаювання землі: в 2000р. було розпайовано лише 23% майна КСП⁶⁴; станом на березень

⁵⁸ Детальніше про це див.: Крим на політичній карті України. Аналітична доповідь УЦЕПД. — Національна безпека і оборона, 2001, №4, с.21; <http://www.uceps.com.ua>.

⁵⁹ Возможные общественно-политические акценты Указа Президента о защите имущественных прав крестьян. — Благодійний фонд «Співдружність», 20 лютого 2001р.; <http://www.expressinform.com.ua>.

⁶⁰ З цього приводу д-р Дональд ван Атта з Університету штату Айова справедливо зауважив: «Приватна власність сама по собі не розв'язує проблему неефективної економічної системи... В основі відмінності західної і радянської систем господарювання полягає не стільки приватна власність, скільки похідна від неї — приватна ініціатива». Див.: Застава успіху аграрної реформи. — Проект аграрної політики в Україні Університету штату Айова, 1-6 серпня 2000р., вип. 29, с.3. На думку проф. Л.Шепотько, в Україні, яка не мала глибоких коренів приватної власності в аграрній сфері, необхідним є виважений, обережний підхід до масштабного запровадження інституту приватної власності на землю. Навіть у традиційних країнах ринкової економіки з розвинутим інститутом приватної власності на землю, до половини і більше фермерів використовують не власну, а орендовану землю. Див.: Сільський сектор України на рубежі тисячоліття..., с.149-150.

⁶¹ Елементарне порівняння — 14,9 тис. сільськогосподарських підприємств, створених у процесі реорганізації КСП, і 6,5 млн. осіб, які стали власниками земельних сертифікатів, — свідчить, що керівниками господарств стали лише 0,23% власників землі. Навіть якщо врахувати, що в 3/4 випадків засновниками господарських товариств є дві й більше особи, їх число можна оцінити в 300-320 тис. осіб або 4,6-4,9% усіх власників землі.

⁶² Див.: Джуренко В., Квітка Г. Повість про справжній колгосп. — Голос України, 19 січня 2001р., с.4.

⁶³ Земля, власність і закон — три кити української аграрної реформи..., с.4.

⁶⁴ За деякими даними, що наводяться з посиланням на Міністерство аграрної політики України (Приймак О. Юридичне врегулювання прав завершено. — Урядовий кур'єр, 20 березня 2001р., с.8), сукупна вартість майна господарств сьогодні становить 16,5 млрд. грн., плюс 2,5 млрд. — вартість майна, що знаходиться у податковій заставі. Якщо ці дані відповідають дійсності, то виходить, що залишилося лише 23% балансової вартості майна КСП.

2001р., лише 65% господарств уклали договори оренди з власниками майна (тобто більш ніж у третині випадків воно використовується фактично незаконно). І тут також є значні організаційно-економічні та юридичні перепони⁶⁵. По-четверте, невіршеними залишаються такі питання, як розбіжності між балансовою і реальною ринковою вартістю майна, що підлягає розпаюванню; механізми розпаювання майна, що перебувало в так званій борговій заставі, а сьогодні, після списання боргів, підлягає розпаюванню⁶⁶.

Таким чином, планування і здійснення аграрної реформи супроводжувалося помилками й недоліками, що мали системний характер. Це спричинило негативні наслідки економічного і соціального характеру. Як свідчать соціологічні опитування УЦЕПД, далеко не всі громадяни України поділяють оптимізм, зазвичай притаманний урядовим звітам з питань аграрної реформи. За своїм статусом у нових підприємствах та психологією, нинішні українські селяни загалом поки-що мало відрізняються від колишніх радянських колгоспників, реальне існування права власності на землю залишається обмеженим, а соціальна деградація українського села продовжується. За цих умов, важко розраховувати на широку соціальну підтримку заходів з реформування АПК, що пропонуються владними структурами. Необхідно провести неупереджений (без надмірної політизації і персоніфікації) аналіз здобутків і втрат, щоб внести відповідні корективи до стратегії і тактики подальшого реформування АПК.

ВИСНОВКИ

Протягом 1991-2000рр. в Україні відбулися суттєві зміни в сфері земельних відносин: були роздержавлені землі колишніх колгоспів; проведена приватизація дрібних земельних ділянок, що стали об'єктом купівлі продажу; здійснене паювання землі і майна КСП. В результаті реформи держава втратила монопольне право на володіння землею. Почали функціонувати три основні типи господарств, що базуються на недержавній формі власності, — це приватні корпоративні (колективні) господарства, селянські (фермерські) господарства та особисті підсобні господарства (без створення юридичної особи). Помітно активізувалися орендні земельні відносини.

Результатом аграрних трансформацій стало помітне зростання частки приватного сектору в сукупному сільськогосподарському виробництві, який довів свою здатність до розширення виробництва в досить складних і загалом несприятливих умовах. Однак, перетворення сільськогосподарських підприємств на справді конкурентноспроможні суб'єкти господарювання (як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках) ще не відбулося. Аграрна реформа ще не створила *ефективного* приватного власника на селі.

В АПК хоч і надто повільно, але поступово формується ринкова інфраструктура. Зростають обсяги продажу продукції сільського господарства через ринкові інституції, розширюється спектр послуг, що надаються аграрними біржами; на них починають виходити безпосередні товаровиробники. Вживаються заходи з відновлення сільськогосподарської кооперації.

Зазначені процеси не можуть вважатися завершеними. Вони перебувають у стані динамічних зрушень, що потребує уважного відстеження цих процесів з боку держави та відповідного організаційного, нормативно-правового й наукового забезпечення.

На початковому етапі перебувають і процеси модернізації сільськогосподарського виробництва. Головним напрямом

⁶⁵ Інколи майновий пай перевищує 100 тис. грн. і, в принципі, власник має юридичне право забрати його в грошовій формі. Але, враховуючи нинішній фінансовий стан села, це означає раптові банкрутства навіть порівняно міцних господарств. Вже є факти накладання арешту на майно господарств, неспроможних виплачувати паї колишнім колективним власникам.

⁶⁶ У 2000р. в борговій заставі знаходилося майна на 12 млрд. грн., у т.ч. 6 млрд. — під заборгованість державі, 6 млрд. — заборгованість сфері бізнесу. Див.: Земля, власність і закон — три кити української аграрної реформи..., с.5.

вирішення проблеми модернізації технічного парку АПК є розвиток фінансового лізингу.

Держава, як регулятор процесів розвитку ринкових відносин і становлення нових форм господарювання на селі, лише почала переорієнтовуватися на вирішення проблем формування сприятливого середовища для розвитку всіх учасників аграрного сектору, незалежно від форми власності та господарювання; чинний механізм державного регулювання АПК містить багато важелів, які повинні мати лише тимчасовий характер.

Після 10 років стрімкого падіння України вдалося зупинити спад виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечити його зростання. Дещо підвищився рівень продовольчої безпеки України, активізувалася зовнішньоекономічна діяльність підприємств АПК. Однак, вплив аграрної реформи на структуру сільськогосподарського виробництва був суперечливим, а іноді й негативним.

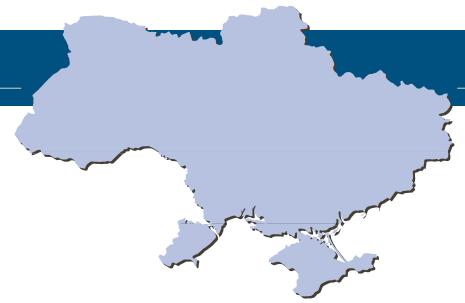
Досі аграрна реформа має некомплексний характер, ігнорує важливі складові, а

саме — вирішення соціальних проблем і досягнення балансу соціальних інтересів у процесі реформування. Купівля-продаж земельних часток селян розпочалася без прийняття відповідних законів, перш за все — нового Земельного кодексу України, що призвело до масового скуповування селянської землі за безцінь. Непоодинокими стали випадки укладання заздалегідь нерівноправних і не вигідних «угод» про передачу в довгострокову оренду ділянок за мізерну орендну плату і без права розірвати нерівноправний договір. Було допущено чимало зловживань з боку посадових осіб, керівників КСП при складанні списків селян, які мали право на отримання земельної частки або майна КСП. Паювання земель недержавних сільськогосподарських підприємств здійснювалося за зрівняльним принципом. Проблемним є проведення розпаювання майна колишніх КСП через його перевантаженість боргами та знеціненими активами підприємств.

Як свідчать соціологічні опитування УЦЕПД, далеко не всі громадяни України поділяють оптимізм, зазвичай притаманний урядовим звітам з питань аграрної реформи. Допущена переоцінка значення приватної власності, порівняно з іншими чинниками ефективного сільськогосподарського виробництва. За своїм статусом у нових підприємствах та психологією, нинішні українські селяни загалом поки-що мало відрізняються від колишніх радянських колгоспників, реальне існування права власності на землю залишається обмеженим, а соціальна деградація українського села продовжується.

За цих умов, важко розраховувати на широку соціальну підтримку заходів з реформування АПК, що пропонуються владними структурами. Необхідно провести неупереджений (без надмірної політизації і персоніфікації) аналіз здобутків і втрат, щоб внести відповідні корективи до стратегії і тактики подальшого реформування АПК. ■

2. ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

Аграрна реформа є складовою більш масштабного процесу — глибокої соціально-економічної і політичної трансформації українського суспільства, що об'єктивно зумовлює суперечливі тенденції її проведення. Стратегічні перспективи аграрної реформи залежать від того, які саме тенденції — позитивні чи негативні — переважають у кінцевому підсумку, з урахуванням впливу багатьох зовнішніх чинників.

Отже, аграрна політика держави має базуватися на аналізі поточного стану (отриманих результатів, здобутків і втрат у ході реформування), визначенні основних тенденцій розвитку АПК та формуванні такого політичного, соціально-економічного й правового середовища, яке б сприяло посиленню позитивних і мінімізації негативних чинників впливу.

Найбільш помітний вплив на перебіг і результативність аграрної реформи в Україні здійснюють, на думку експертів УЦЕПД, наступні чинники:

- ❖ *макроекономічні чинники*, що визначають поведінку (очікування, ініціативу) суб'єктів господарської діяльності в АПК і економіці в цілому;
- ❖ *інституційні чинники*, які включають формування нормативно-правової бази, розвиток ринків сільськогосподарської продукції, вдосконалення механізмів державного управління та розвиток недержавних інститутів регулювання АПК, формування нової системи ціннісних орієнтацій населення країни;
- ❖ *структурні чинники*, пов'язані з формуванням довгострокових пріоритетів соціально-економічного розвитку держави;
- ❖ *бюджетні, податкові, кредитно-фінансові, цінові та інші чинники*, що визначають ефективність ринкових регуляторів АПК;
- ❖ *зовнішньоекономічні чинники*, від яких залежить характер впливу зовнішнього середовища на розвиток аграрного сектору економіки;
- ❖ *екологічні чинники*, пов'язані із забезпеченням сталих умов землекористування;
- ❖ *соціальні чинники*, від яких залежить рівень підтримки заходів аграрної реформи на селі, ступінь підготовленості селян до опанування нових технологій виробництва і управління.

Проведений у цьому розділі аналіз механізмів і характеру впливу вказаних чинників на здійснення аграрної реформи дає змогу сформулювати можливі напрями та конкретні заходи з підвищення її результативності.

2.1 МАКРОЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ

Політика макроекономічної стабілізації, що проводилася протягом 2000р. і на початку 2001р., в цілому позитивно позначилася на процесі реформування аграрного сектору.

В 2000р. вдалося утримати інфляцію в помірних рамках: 25,8% росту індексу споживчих цін і 20,8% — індексу цін виробників, причому в поєднанні з тенденціями економічного зростання — 6% ВВП за підсумками року. Це дало можливість сформувати більш сприятливий діловий та інвестиційний клімат, призупинити процес швидкого знецінення постійного й обігового капіталу в АПК, сформувати певні позитивні очікування серед суб'єктів економічної діяльності.

Нижче наведені загальноприйняті в західних країнах показники — індекс поточного становища (ІПС), індекс споживчих настроїв (ІСН), індекс економічних очікувань (ІЕО), індекс очікуваної динаміки безробіття (ІОДБ), — за допомогою яких можна оцінити вплив макроекономічних чинників на перебіг аграрної реформи⁶⁷.

Згідно з вибіркоким дослідженням домогосподарств України⁶⁸, у I кварталі 2001р. **індекс споживчих настроїв на селі** зріс на 16,3 пункти — до 79,2 (проти липня 2000р.); **індекс поточного становища** — на 23,4 (до 62,5); **індекс економічних очікувань** — на 11,5 (до 90,3); **індекс очікуваної динаміки безробіття** зріс на 3,1 пункти — до 147,4 (проти вересня 2000р.); **індекс інфляційних очікувань** — на 2,8 (до 169,2). Водночас, у I кварталі 2001р., порівняно з початком 2001р., спостерігається помітна зміна очікувань на гірше: зниження ІПС на 2,7 пункти; ІСН — на 2,0; ІЕО — на 1,5; зростання ІОДБ на 9 пунктів, хоча й при покращанні ІОБД (зниження на 3,1).

Отже, позитивні процеси не є стабільними, не можуть вважатися незворотними й значною мірою залежать від політичних чинників. Останні важко назвати сприятливими, оскільки «касетний скандал», зміна Уряду, передвиборні настрої у Верховній Раді, а також надмірно політизовані дебати навколо проекту нового Земельного кодексу України гальмують подальше проведення аграрної реформи.

2.2 ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ

В цьому підрозділі стисло аналізуються становлення та вплив на перебіг аграрної реформи інституційної структури: нормативно-правової бази, ринків сільськогосподарської продукції, механізмів державного управління АПК, формування нової системи ціннісних орієнтацій населення. За своєю структурою і характером впливу, дія цих чинників є досить складною⁶⁹.

Формування нормативно-правової бази

Це один із головних чинників аграрної реформи, оскільки саме нормативно-правова база створює формальну інституційну основу ринкового господарювання на селі⁷⁰. На сьогодні нормативно-правове забезпечення значно відстає від потреб регулювання нових відносин на селі.

Реформування в аграрній сфері здійснюється переважно на підставі указів Президента України. Однак, у такому випадку можна поставити під сумнів легітимність окремих заходів, наприклад — з розпаювання земель КСП та ін. За відсутності основоположних законодавчих актів, якими є, насамперед, нові редакції Земельного⁷¹ та Цивільного кодексів, процес реформування набуває хаотичних, безсистемних і навіть асоціальних рис. Основні проблеми, що виникають при цьому, зводяться до наступного.

⁶⁷ Індекси вимірюються за шкалою від 0 до 200. Наприклад, значення ІЕО менше 100 свідчить про переважання у суспільстві негативних настроїв; значення ІО (ІОБД) більше 100 свідчить про переважання очікувань зростання інфляції (безробіття).

⁶⁸ Дослідження проведене компанією *GfK-USM* і Міжнародним центром перспективних досліджень, його результати див.: Споживчі настрої, №1, липень 2000р., с.3; №3, січень 2001р., с.3; №4, квітень 2001р., с.3.

⁶⁹ Наприклад, приватизація землі, серед іншого, зумовлює: (а) розширення податкової бази бюджету — за рахунок надходження податків на землю, а також від продажу земельних ділянок, що належать державі; (б) запровадження надійної застави — це призводить до збільшення банківського кредитування на сприятливих умовах, зниження процентних ставок по кредитах внаслідок зменшення кредитних ризиків; (в) покращання інвестиційного клімату — через можливість придбання землі у власність (стосовно іноземних інвесторів — через запровадження стабільних і прозорих термінів довгострокової оренди землі). Так, у 1996р. надходження до бюджету від сплати земельного податку склали 603 млн. грн. Завдяки здійсненню земельної реформи в 2000р. ця сума зросла більш ніж удвічі — до 1375 млн. грн. Очікується, що в 2001р. до бюджету надійде 1287 млн. грн. На думку фахівців, активне і комплексне формування ринку землі, поєднане з вдосконаленням системи відтворення природно-ресурсного потенціалу, забезпечить зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів у кілька разів.

⁷⁰ Докладний аналіз наведено в розділі 1, див. вірзку «Законодавче регулювання відносин в АПК».

⁷¹ Аналіз проекту нової редакції Земельного кодексу України показує, що він базуватиметься на: пріоритетному розвитку орендних відносин — при поступовому розвитку відносин приватної власності і збереженні тимчасових (до 2010р.) обмежень на земельні володіння в одних руках (обсягом 100 га) та на купівлю-продаж землі; забороні іноземцям володіти землею (передбачається надати їм лише право оренди землі на 50 років); запровадженні механізмів визначення реальної вартості землі, що стимулюватиме ефективне й раціональне землекористування.

По-перше, залишаються не врегульованими важливі аспекти відносин власності, зокрема — право на майновий пай, що дає можливість керівникам нових підприємств (у більшості випадків, це керівники колишніх колгоспів) безконтрольно розпоряджатися чужим майном, не оформленим в оренду. Водночас, частка власного майна керівників нових підприємств є надто малою (часто не перевищує 1%) для ефективного управління господарствами, отже керівники ризикують не своїм, а чужим майном. Відсутність земельного кадастру вкрай ускладнює ефективне регулювання прав власності на землю. **Ці обставини справляють негативний вплив на результативність аграрної реформи, посилюють соціальну напруженість на селі.**

По-друге, відсутні ефективні механізми гарантування прав орендодавців землі та майна. До останнього часу майно колишніх КСП залишалося фактично «нічийним» — формально воно вже належало селянам, а в дійсності ним користувалися правонаступники колишніх колгоспів, і при цьому 80% з них нічого не платили новим власникам за оренду⁷². За іншими даними⁷³, розрахунки за оренду не перевищують 80% принаймні в п'яти областях — Сумській, Херсонській, Хмельницькій, Чернівецькій і Чернігівській. За деякими повідомленнями, майна для паювання вже практично не залишилося⁷⁴. Розмір гарантованої орендної плати (1% вартості орендованого майна) є недостатнім для стимуляції інтересу орендодавців; за оцінками фахівців, як мінімум, потрібно 5-10%.

По-третє, дотепер гальмується створення ринку землі. Його формування на цивілізованих засадах є неможливим внаслідок відсутності не лише нової редакції Земельного кодексу, але й законів України «Про державну реєстрацію прав власності на нерухоме майно», «Про державний земельний кадастр», «Про оцінку земель», «Про іпотеку», «Про охорону земель» та цілий ряд інших⁷⁵.

По-четверте, неефективними є деякі механізми аграрного ринку, зокрема реалізації зерна за схемою заставних закупівель⁷⁶. Оператором цієї системи є Державна акціонерна компанія «Хліб України», яка в 2000р. закупила лише 200 тис. т. зернових, замість запланованих 500 тис. т. У 2001р. компанія планувала закупити 1,5 млн. т, проте, через впровадження Урядом⁷⁷ механізму компенсації у розмірі 70% ставки комерційного банку (а не 100%, як того вимагає компанія), ці плани навряд чи будуть реалізовані. Крім того, **держава відновлює адміністративні важелі впливу на ринок зерна:** посилено контроль за рухом потоків пшениці й інших зернових культур; фактично відновлене державне замовлення на зерно; запроваджена обов'язкова реєстрація зовнішньоекономічних контрактів по зерну⁷⁸.

По-п'яте, прогалини в нормативно-правовій базі створюють передумови для поширення тіньової економіки та криміналізації економічної діяльності в АПК. За інформацією Генерального прокурора України, лише за дев'ять місяців 2000р. виявлено 4700 злочинів, до кримінальної відповідальності притягнуті 764 керівники сільськогосподарських підприємств (у 1995р. — 96, у 1999р. — 584)⁷⁹. За даними Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України⁸⁰, зараз у «тіні» АПК обертається понад 8 млрд. грн. (для порівняння: у ПЕК, який вважають надзвичайно криміналізованою галуззю, ця цифра становить близько 5 млрд. грн.).

Формування нових ціннісних орієнтацій і «ринкової поведінки» на селі

Ціннісні орієнтації населення відіграють дуже важливу роль у ринковій трансформації АПК, оскільки від них залежить ступінь соціальної підтримки реформ. Результати опитування, проведеного соціологічною службою УЦЕПД, свідчать (врізка «Громадська думка про аграрну реформу»), що **ціннісні орієнтації населення є досить суперечливими.**

Процес формування нових соціальних груп, які базуються на приватній власності та

⁷² Див.: <http://www.podrobnosti.com.ua>, 2 лютого 2001р.

⁷³ На селі потрібні сучасні технологічні центри..., с.3.

⁷⁴ Чопенко В. Кому — корова, а кому — привязь. — Зеркало недели, 17 лютого 2001г., с.7.

⁷⁵ Більшість із законопроектів вже передані на розгляд Парламенту, частина з них розглянута в першому читанні.

⁷⁶ Цей механізм запроваджений згідно з Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» №3832 від 29 червня 2000р.

⁷⁷ Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу у 2001 році» №59 від 27 січня 2001р.

⁷⁸ На підставі Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» №3832 від 29 червня 2000р. та Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо вдосконалення регулювання ринку зерна» №1148 від 20 липня 2000р.

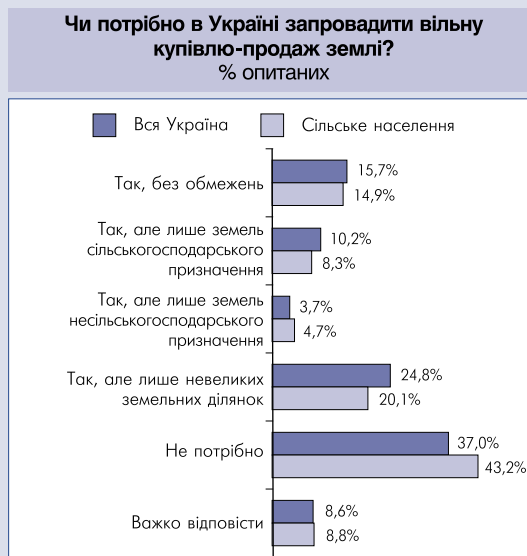
⁷⁹ УНІАН, 9 жовтня 2000р. Лише в Запорізькій області протягом 2000р. порушено 125 кримінальних справ за фактами вчинення злочинів в АПК. Див.: Реформування сільськогосподарських підприємств — під прокурорським наглядом. — Крок, №7-8, квітень 2001р., с.10.

⁸⁰ Економіка і «теневой» сектор: хто кого? — Еженедельник «2000», 11-17 мая 2001г., с.18.

Ставлення населення України до приватної власності на землю є досить суперечливим; лише власність на невеликі земельні ділянки має підтримку переважної частини населення. Так, близько половини (47%) громадян повністю переконані в необхідності існування приватної власності на землю, а 30,6% згодні з її існуванням лише на невеликі земельні ділянки. 15,8% упевнені, що в Україні не повинна існувати приватна власність на землю. Варто відзначити, що думка сільського населення стосовно цього питання практично не відрізняється від думки населення України в цілому.

Водночас, до торгівлі землею українці ставляться досить негативно — 37% респондентів категорично проти торгівлі землею, і лише 15,7% опитаних вважають, що в Україні потрібно запровадити торгівлю землею без обмежень. Більше третини громадян (38,7%) згодні з можливістю купівлі-продажу, але переконані, що її необхідно обмежити. 10,2% вважають припустимою торгівлю лише землею сільськогосподарського призначення. 3,7% опитаних дотримуються протилежної точки зору: запроваджувати можна торгівлю лише землею несільськогосподарського призначення. Четверть населення (24,8%) впевнені, що продавати можна лише невеликі ділянки землі.

Слід відзначити, що ставлення селян до можливості купівлі-продажу землі дещо відрізняється від загальної вибірки — вони до цього ставляться обережніше. 43,2% українських селян вважають, що не потрібно запроваджувати торгівлю землею і лише 14,9% підтримують купівлю-продаж землі без обмежень. Дещо менше, порівняно з населенням у цілому, селяни підтримують торгівлю землею сільськогосподарського призначення (8,3%) та невеликими ділянками (20,1%).

Населення України не визначилося у своєму ставленні до процесу паювання землі КСП. Причому серед сільського населення, яке бере безпосередню участь у цьому процесі, також панує повна невизначеність. Позитивно до паювання землі ставиться близько третини (35,5%) громадян (серед селян — 37,1%), у той час, як негативне ставлення засвідчили 23,7% респондентів (29,4% селян). Нейтральне ж ставлення до проблеми висловили 26,2% опитаних в цілому по Україні й 21,6% сільського населення.

Але таку невизначеність можна назвати оптимістичною, оскільки серед населення (особливо сільського) переважає думка, що на нинішньому етапі аграрна реформа призвела до погіршення матеріального становища жителів села — так вважають 39% опитаних в цілому по вибірці і 39,8% селян. Приблизно стільки ж респондентів (39,7%) впевнені, що матеріальне становище жителів села не змінилося внаслідок проведення аграрної реформи (серед селян ця цифра вища — 45%). Лише 9,2% громадян вважають, що внаслідок реформи матеріальне становище селян поліпшилося (серед селян цей відсоток дещо менший — 7,9%).

На думку громадян, для України перспективними є як індивідуальні фермерські господарства, так і крупні акціонерні — таку позицію зайняли 44,3% респондентів (45% селян). Близько чверті опитаних (26,3%) вважають більш перспективними індивідуальні господарства (25,7% селян), а 15,2% (15,6% селян) — крупні акціонерні господарства.

Найменше від проведення аграрної реформи в Україні виграють колишні колгоспники. В тому, що вони виграють, упевнені лише 14% респондентів (13% селян). Натомість, громадяни вбачають значно більшу вигоду для керівників колишніх колгоспів (30,2% і 36,4% селян), фермерів та інших нових підприємців (35,4% і 33% селян), керівників місцевих органів влади (31,8% і 32,4% селян).

Громадяни дуже низько оцінюють державну підтримку вітчизняного сільськогосподарського виробника, про яку так багато говориться. 39,6% опитаних вважають, що вона взагалі відсутня, причому серед сільського населення цей відсоток помітно вищий — 45,2%. Майже чверть населення (23,2%) вважає цю підтримку декларативною (на селі — 23%), та малоефективною (26,7%, на селі — 22,7%). Ефективною ж і дієвою її вважають лише 1,3% населення (0,9% селян).

Оцінка державної підтримки національного сільськогосподарського виробника? % опитаних

Водночас, громадяни позитивно оцінюють заходи дієвої підтримки сільгоспвиробників. У першу чергу, це зниження податків, яке, на думку опитаних, є найкращим засобом підвищення ефективності аграрного виробництва — 70,3% респондентів (67,9% селян) висловили саме такі думки. Досить дієвими заходами громадяни вважають надання пільгових кредитів аграрним підприємствам (45,4% і 42,2% селян); державне регулювання цін на машини та обладнання, паливно-мастильні матеріали, добрива тощо (44% і 48,4% селян); надання субсидій аграрним виробникам (38% і 38,3% селян); обмеження імпорту сільгосппродукції і продуктів харчування (37,8% і 33,1% селян). Лише невелике число респондентів вважають дієвими заходами розвиток центрів консультаційної і маркетингової допомоги аграрним виробникам (16,9% і 14,4% селян) і розвиток аграрних бірж (9,3% і 8,2% селян).

Які заходи зможуть суттєво підвищити ефективність аграрного виробництва? % опитаних

незалежний від держави приватній ініціативі, відбувається дуже повільно. На фоні глибоко вкоріненої свідомості «колективного господаря», це об'єктивно не дозволяє швидко рухатися вперед, відповідно до намічених цілей реформи. Значною мірою ця проблема підсилюється й низьким рівнем освітньої підготовленості українських селян до діяльності в ринковому середовищі. **Новим приватним власникам і керівникам нових сільгосп-підприємств, що утворилися внаслідок реформи, вкрай потрібні нові знання та надійне інформаційне забезпечення — з юридичних, економічних, технологічних та інших питань господарювання в ринкових умовах.**

Неоднозначним є ставлення населення до вільної купівлі-продажу землі. За даними соціологічного дослідження УЦЕПД, кількість її противників на селі сягає 43,2%; серед громадян України в цілому цей показник є не набагато нижчим — 37%.

Аналіз соціально-економічних аспектів здійснення аграрної реформи переконує в тому, що одним із її наслідків є **формування нової аграрної еліти, в яку трансформується колишня аграрна бюрократія.** Саме вона в нинішніх умовах стає реальним провідником перетворень в АПК, а відтак подальший хід реформування переважною мірою залежатиме від гармонізації інтересів нової аграрної еліти

з інтересами інших владних і фінансово-політичних суб'єктів⁸¹.

Загалом, інституційні чинники поки-що справляють переважно негативний вплив, їх не можна вважати сприятливими для реформування аграрної сфери. Наслідками неповної, недосконалої і нестабільної нормативно-правової бази регулювання відносин в АПК є: масові порушення прав власників та орендодавців землі і майна; гальмування створення цивілізованого ринку землі; неефективні механізми внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції; високий рівень тіньової економіки та криміналізації АПК⁸². Ціннісні орієнтації населення є досить суперечливими, особливо — стосовно вільної купівлі-продажу землі. В процесі реформування з місцевої аграрної бюрократії поступово формується нова аграрна еліта, яка стає провідником перетворень в АПК.

2.3 СТРУКТУРНІ ЧИННИКИ

Здійснення структурних зрушень в АПК є важливою умовою досягнення позитивних змін. Останнім часом спостерігається активізація діяльності в галузі розробки та впровадження концепцій і державних програм розвитку пріоритетних секторів сільгоспвиробництва⁸³.

Однак, важливі галузі рослинництва (льонарство, виробництво цукрових буряків і кормів), а також тваринництво загалом дотепер перебувають у занепаді. Без їх відродження не можна сподіватися на створення достатку продуктів харчування, насамперед — тваринного походження⁸⁴.

Сільське господарство України деформоване в галузевому, міжгалузевому та функціональному аспектах, а також за структурою витрат виробництва.

Галузеві та внутрішньогалузеві деформації в АПК

В ході реформування АПК склалася монокультурність селянських (фермерських) господарств, які спеціалізуються переважно на вирощуванні зернових і соняшнику: в 1999р. цими культурами було зайнято

⁸¹ Про цю проблему див.: <http://www.expressinform.com.ua>.

⁸² На подолання окремих із вказаних негативних явищ спрямований Указ Президента України «Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки» №372 від 30 травня 2001р. На жаль, цей важливий документ не містить жодного кількісного показника, який би визначав орієнтири АПК на вказаний період.

⁸³ Так, у III кварталі 2001р. Уряд має подати до Верховної Ради проект Концепції розвитку агропромислового комплексу на 2001-2005рр. В рамках Концепції має бути розроблено 16 програм. Див.: Ковалів О. Коментар. — День, 30 січня 2001р., с.5. Кабінет Міністрів вже схвалив Програму «Зерно України 2001-2004», яка передбачає нарощування виробництва зерна до 35-40 млн. т, розширення посівних площ під цукрові буряки до 1,0-1,2 млн. га і, навпаки, скорочення їх під соняшником до 2,4 млн. га. Програма стабілізації і розвитку тваринництва на 2001-2004рр. передбачає, зокрема, повернення до державного замовлення, бюджетних дотацій тваринництву (в розмірі 100 млн. грн.) та розвитку селекції (61 млн. грн.).

⁸⁴ Навряд чи виправданою є надія на дрібні присадибні господарства — вони повністю залежать від наявності кормів, молодянку птиці, порослят, що репродукуються крупними господарствами, ведення в них селекції, ветеринарного обслуговування та ін. Між тим, крупним підприємствам, які зараз перетворилися на комерційні структури корпоративного типу, вигідніше вирощувати високорентабельні культури (соняшник, кукурудзу на зерно), ніж займатися низькорентабельним і копітким тваринництвом.

86,2% усіх посівних площ; натомість тваринництвом, навіть для виробництва продукції для власних потреб, фермери переважно не займаються.

Деформація структури витрат сільськогосподарського виробництва

Частка матеріальних витрат зросла в 1990-х роках майже на третину й досягла 64,1%, порівняно з 49,4% в 1990р. При цьому, в структурі матеріальних витрат скоротилися витрати на насіння та посадковий матеріал (з 13,7% до 11,5%), на корми (з 52,1% до 33,9%), на мінеральні добрива (з 9% до 6,6%). Водночас, стрімко зросли витрати на нафтопродукти й паливо — з 5,8% до 19,4%, а також електроенергію — з 1,4% до 5,4%.

Така структура витрат спричиняє прогресуючу втрату конкурентоспроможності сільгосппідприємств, оскільки скорочуються витрати на підвищення їх продуктивності — за рахунок одноразових витрат, що становлять чисте споживання невідновлюваних ресурсів.

Деформація процесу реструктуризації сільгосппідприємств

Як уже зазначалося, в ході аграрної реформи відбулося руйнування значної частини матеріально-технічної бази колишніх колгоспів і радгоспів (пізніше — КСП). Порівняно з процесами деколективізації, наприклад, у східних землях Німеччини,

в Чехії, Словаччині або Угорщині, де вона здійснювалася у формі послідовної реструктуризації колишніх кооперативів і державних господарств у підприємства ринкового типу, в Україні деколективізація пішла переважно шляхом елементарної руйнації КСП⁸⁵: під час трансформацій, за оцінками фахівців, було розкрадено або знищено 30-50% виробничого потенціалу сільгосппідприємств.

У цілому, незважаючи на певні позитивні зрушення, структура сільськогосподарського виробництва залишається деформованою. Переважний розвиток отримали лише окремі високорентабельні галузі рослинництва, тваринництво ж перебуває у занепаді. Частка матеріальних витрат у загальній структурі витрат сільськогосподарського виробництва зростає протягом 1990-х років майже на третину, що спричиняє прогресуючу втрату конкурентоспроможності підприємств. У ході аграрної реформи зруйновано значну частину матеріально-технічної бази колишніх колективних і державних господарств.

2.4 БЮДЖЕТНІ ЧИННИКИ

В цьому підрозділі аналізуються окремі позитивні й негативні аспекти бюджетної політики, які сьогодні визначають механізм регулювання сільськогосподарського виробництва. Протягом останніх років у цьому напрямі вжито комплекс заходів, головними з яких є наступні.

З 2001р. в законодавчому порядку встановлюються гарантовані обсяги бюджетних асигнувань, що виділяються АПК — в розмірі не менше 5% загальних видатків. Гарантується також спрямування всіх сум ПДВ від переробних підприємств за реалізовані молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти виключно на виплати дотацій за продані переробним підприємствам м'ясо та молоко⁸⁶.

Позитивним моментом є також надання державної підтримки селянським (фермерським) господарствам — як правило, на конкурсній і зворотній основі⁸⁷.

Державним бюджетом на 2001р. передбачається виділення на цілі АПК (з урахуванням коштів на фінансування лізингу) майже 4,3 млрд. грн., або 10,2% видаткової частини

⁸⁵ Див.: Помилки і прорахунки в стратегії трансформації. — У кн.: Сільський сектор України на рубежі тисячоліть, том 1. Потенціал сільського сектору. — Інститут економіки НАН України, Київ, 2000, с.137-195.

⁸⁶ На підставі Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» (статті 10 і 7, відповідно).

⁸⁷ Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про використання коштів державної підтримки селянських (фермерських) господарств» №357 від 13 квітня 2001р. Це правило не розповсюджується на випадки розробки проектів відведення земельних ділянок, часткової компенсації витрат на придбання першого трактора, комбайна, вантажного автомобіля, на будівництво тваринницьких приміщень, на часткову компенсацію виплат відсотків за банківськими позиками.

бюджету⁸⁸ (табл. «Видатки державного бюджету України на 2001р., виділені на потреби АПК»)⁸⁹.

Хоча субсидування може сприйматися як відхід від ринкових принципів регулювання,

проте його існування на нинішньому етапі розвитку українського АПК можна виправдати принаймні двома обставинами. По-перше, практика інтенсивного субсидування аграрного виробництва є досить поширеною у світі⁹⁰.

Видатки державного бюджету України на 2001р., виділені на потреби АПК

№	Стаття видатків	Видатки, тис. грн.	% загальних видатків
1.	Проведення земельної реформи	25 641	0,061
2.	Експлуатація загальнодержавних і міжгосподарських державних меліоративних систем	227 378,5	0,541
3.	Охорона, раціональне використання і поліпшення земель	9 497	0,023
4.	Створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг	14 080	0,034
5.	Заходи по боротьбі із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин	2 000	0,005
6.	Протиепізоотичні заходи	51 993	0,124
7.	Заходи, пов'язані із закупівлею вітчизняної сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу	2 784 971,8	6,632
8.	Повернення коштів, наданих на придбання сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу та в рахунок погашення заборгованості за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, для закупівлі сільськогосподарської техніки	-2 784 971,8	-6,632
9.	Підтримка виробництва продукції тваринництва та рослинництва	154 676	0,368
10.	Державна підтримка селянських (фермерських) господарств	17 910	0,043
11.	Часткова компенсація ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільгоспвиробникам та іншим підприємствам АПК	150 000	0,357
12.	Заходи, пов'язані з погашенням заборгованостей по закупівлі сільськогосподарської продукції за державним замовленням (контрактом) 1994-1997рр.	25 000	0,060
13.	Повернення бюджетної позички, наданої на закупівлю сільськогосподарської продукції за державним замовленням (контрактом) 1994-1997рр.	-25 000	-0,060
14.	Наукові дослідження і розробки	96 756,7	0,230
15.	Державна програма селекції в тваринництві та птахівництві	56 000,6	0,133
16.	Державна програма селекції в рослинництві	49 721	0,118
17.	Фінансування витрат на закладення і догляд за молодими садами, виноградниками і ягідниками	87 084	0,207
18.	Лісове господарство і мисливство	7 507,3	0,018
19.	Рибальство і аквакультури	30 618,9	0,073
20.	Освіта	266 472,9	0,635
21.	Охорона здоров'я	4 015	0,010
22.	Заклади культури	2 160,4	0,005
23.	Фізкультура і спорт	3 090,9	0,007
24.	Будівництво житла (повернення кредитів на зазначені цілі)	7 169,5 (-650)	0,017
25.	Розвиток вітчизняного машинобудування для АПК	10 000	0,024
26.	Розробка проектно-кошторисної документації, виготовлення та випробування дослідних зразків техніки для сільського господарства, харчової та переробної промисловості	1 000	0,002
27.	Заходи, пов'язані із формуванням державного насінневого страхового фонду	5 000	0,012
28.	Збереження природно-заповідного фонду	2 024	0,005
29.	Фінансування господарств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах	1 500	0,004
30.	Апарат міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та їх місцевих органів	6 761,3	0,016
31.	Інші витрати	196 506,8	0,468
	Всього для сектору сільського господарства	1 485 914,8	3,5
	В т.ч. кошти, виділені Міністерству аграрної політики	1 205 085,3	2,9
	Всього видатки Державного бюджету на 2001р.	41 990 788,5	100,0

⁸⁸ Найбільші за обсягом статті витрат передбачають: заходи, пов'язані із закупівлею вітчизняної техніки на умовах фінансового лізингу (2785 млн. грн.), експлуатацію державних меліоративних систем (227 млн. грн.), підтримку виробництва продукції тваринництва та рослинництва (155 млн. грн.), здійснення державних програм селекції у рослинництві, тваринництві та птахівництві (106 млн. грн. — це впрямому більше, ніж у 1999р.). Чисті бюджетні дотації розвитку АПК складуть близько 1,5 млрд. грн., або 3,5% видаткової частини бюджету. Система бюджетних дотацій і субсидій набуде подальшого розвитку у зв'язку із прийняттям Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років», який передбачає різноманітні форми субсидування — як прямі бюджетні дотації, так і непрямі субсидії, включаючи режим пільгового кредитування, податкові та митні пільги, компенсації страхових платежів.

⁸⁹ Бюджетні видатки Міністерства аграрної політики України включають витрати на рибальство, мисливство й лісове господарство. Див.: Закон України «Про Державний бюджет України на 2001 рік».

⁹⁰ Бюджет ЄС на 2000р. передбачав дотування аграрного сектору в розмірі 41,5 млрд. євро (через *European Agricultural Guidance and Guarantee Fund*) — це складає 44,5% загальних видатків ЄС. В бюджеті 2001р. видатки на підтримку західноєвропейських аграріїв збільшено до 44,6 млрд. євро (46%). Див.: *The Community Budget: The Facts in Figures*, p.80,112; <http://europa.eu.int/comm/budget/pdf/informationsutiles/vademecum2000/en.pdf>. За даними міністра сільського господарства Бразилії, лише на підтримку конкурентоспроможності сільського господарства розвинуті країни загалом виділяють \$1 млрд. на день. Див.: Глобальні види з швейцарських Альп. Давос: політичний бік економічного форуму. — Президентський вісник, 3-9 лютого 2001р., с.9.

По-друге, субсидування є своєрідним механізмом компенсації українському аграрному сектору тих величезних втрат, яких було завдано протягом багатьох років внаслідок диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію⁹¹ — без такої компенсації розвиток цивілізованих ринкових відносин в АПК України є нереальним.

Привертає увагу **обмеженість фінансової бази для розвитку інфраструктури села**: в державному бюджеті на 2001р. цільове фінансування відповідних витрат не передбачене. Кошти, що виділяються з бюджету на розвиток інфраструктури села (автомобільних доріг, засобів зв'язку, газифікацію тощо) через профільні міністерства та відомства, як правило, не виокремлюються із загальних видатків на розвиток інфраструктури в Україні загалом.

Вкрай обмеженим є фінансування соціальної сфери села — закладів охорони здоров'я, культури, сприяння розвитку житлового будівництва тощо. На зазначені цілі в державному бюджеті на 2001р. передбачено лише 1,1% від загального обсягу видатків на потреби АПК.

Загалом, на законодавчому рівні передбачені певні гарантії державної підтримки АПК. Однак, реальні обсяги бюджетного фінансування не відповідають потребам напівзруйнованого аграрного сектору. Серед інших статей видатків на потреби АПК, викликають тривогу вкрай обмежені кошти на розвиток соціальної сфери села.

2.5 ПОДАТКОВІ ЧИННИКИ

Протягом останніх років податкова політика стосовно АПК помітно змінилася на краще: спрощено систему оподаткування; значно зменшено податковий тиск на сільгоспвиробників.

Запровадження **єдиного фіксованого сільськогосподарського податку**⁹² не лише спростило систему оподаткування, а й зменшило загальне податкове навантаження на сільгоспвиробників — на 1,4 млрд. грн. у річному обчисленні, тобто практично вдвічі. Сьогодні рівень податків у сільському

господарстві стосовно виручки сільгоспвиробників складає 7%, тоді як у промисловості — в 4-5 разів більше⁹³. Сільськогосподарські товаровиробники користуються пільгами зі сплати ПДВ, зокрема — **оподаткування за нульовою ставкою** операцій з продажу переробним підприємствам молока та худоби⁹⁴.

Запроваджено мораторій на внесення до чинної системи оподаткування змін, спрямованих на підвищення податкового навантаження на сільгоспвиробників. Більше того, **на період 2001-2004рр. визначено⁹⁵ режим пільгового оподаткування**, який, окрім названих вище, включає наступні пільги: (а) звільнення від оподаткування фінансування наукових розробок для сільськогосподарського виробництва, за умови їх впровадження; (б) звільнення від ввізного мита та ПДВ комплектуючих виробів і запчастин для сільськогосподарської техніки; (в) звільнення від мита та інших податків при імпорті комплектуючих виробів та запчастин для сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин і тварин, що не виробляються в Україні, при сезонному ввезенні дизельного палива.

Впровадження єдиного фіксованого сільськогосподарського податку, режиму пільгового оподаткування мало позитивний вплив на аграрний сектор економіки, суттєво знизило податкове навантаження на сільгоспвиробників. Отже, податкові чинники є загалом сприятливими для реформування АПК.

2.6 КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ

Головною метою державної політики в кредитно-фінансовій сфері є розв'язання проблеми некредитоспроможності українського села, створення умов для залучення банківських кредитів та інвестицій в аграрний сектор.

Вирішення боргової проблеми села

В 2000р. з АПК були зняті борги (недоїмка за бюджетними платежами) на суму 6,4 млрд. грн.⁹⁶ Терміном на п'ять років реструктуризована й заборгованість реформованих господарств за спожиту електроенергію (1 млрд. грн.)⁹⁷. За іншими даними, списані

⁹¹ Цінові чинники аналізуються в підрозділі 2.7 аналітичної доповіді.

⁹² Згідно із Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок». До його прийняття сільгоспвиробники сплачували 12 видів податків і зборів.

⁹³ Земля, власність і закон — три кити української аграрної реформи..., с.4.

⁹⁴ Внаслідок різкого зменшення податкового навантаження, аграрний сектор отримав змогу виконувати свої податкові зобов'язання: в 2000р. ним сплачено 103% передбаченого обсягу податків. В умовах зростання переробних галузей суб'єкти АПК в 2000р. сплатили 4,6 млрд. грн. податків — на 1 млрд. грн. більше, ніж у 1999р.

⁹⁵ Згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років».

⁹⁶ Земля, власність і закон — три кити української аграрної реформи..., с.4.

⁹⁷ Див.: <http://www.ci.com.ua/agrodep/4.html>.

й реструктуризовані борги на суму близько 10 млрд. грн.⁹⁸

Для сприяння вирішенню проблеми приватних боргів села в 2001р. Українською лігою підприємців АПК, за участю провідних операторів аграрного ринку, було створене ЗАТ «Агентство з обслуговування боргових зобов'язань аграрного сектору економіки України» — з функціями оцінки активів підприємств-боржників, розробки пропозицій з реструктуризації боргів або реорганізації, санації і банкрутства підприємств⁹⁹.

В результаті цих заходів зросла **кредитоспроможність сільгоспвиробників**: у 2000р. вперше за останнє десятиліття повернуто 90% одержаних кредитів. За цих умов, знижуються кредитні ризики й падає рівень кредитних ставок комерційних банків. Наприклад, банк «Аваль» почав надавати фактично пільгові кредити тим, хто їх акуратно повертає (під 28% річних за існування 27% ставки рефінансування Національного банку України¹⁰⁰). Іншим важливим наслідком вжитих заходів стало **якісне покращання системи розрахунків** у цілому: різко скоротилися обсяги бартеру; практично, він залишився лише в буряківництві.

Однак, боргові проблеми вирішені не повною мірою. **Залишається невирішеною проблема правонаступництва боргів**: державні борги списані, але борги комерційним структурам залишилися й загрожують банкрутством багатьом підприємствам. У квітні 2000р. Уряд і представники вітчизняного та зарубіжного бізнесу схвалили меморандум про реструктуризацію прострочених боргів (на 7 млрд. грн.). До остаточного вирішення цієї проблеми, КСП юридично не припиняють свого існування. Отже, виникла парадоксальна ситуація: **КСП фактично вже не існують (натомість існують реформовані корпоративні та інші підприємства), але з цивільно-правового погляду, все виглядає навпаки. Така двозначність стримує розвиток АПК і залучення інвестицій в аграрний сектор.**

Пільгове кредитування

Становлення в 2000р. системи пільгового кредитування стало одним з найпотужніших позитивних чинників розвитку аграрного виробництва.

В 2000р. з державного бюджету було виділено 175 млн. грн., з яких реально використано 50,3 млн., на **компенсацію ставок кредитування** комерційними банками сільгоспвиробників і заготівельних організацій (у розмірі 50% поточної облікової ставки Національного банку України). За рахунок тимчасового пільгового кредитування в 2000р. застосування давальницьких схем скоротилося з 98,9% до 48,5%. Це зумовлює швидке поширення розрахунків «живими» грошми.

Запроваджується **спеціальний режим кредитування**, що передбачає компенсацію частини банківських кредитних ставок за рахунок бюджету, створення фонду кредитної підтримки фінансових інституцій, які обслуговують сільське господарство. Очікується, що середня ставка за кредитами для аграрного сектору становитиме 7%, адже розмір часткової бюджетної компенсації сягає 50-70%¹⁰¹. У державному бюджеті 2001р. на компенсацію банківських кредитних ставок виділено 150 млн. грн., дві третини з них — на компенсацію за 70% ставками.

Якщо в 2000р. підприємствам АПК були надані кредити на суму 1,9 млрд. грн., у т.ч. сільгоспвиробникам — понад 984 млн. грн. (з них пільгових — 818,5 млн. грн.¹⁰²), то в 2001р. планується залучити близько 3 млрд. грн. кредитних ресурсів¹⁰³.

Однак, загалом обсяги пільгових кредитів є недостатніми, якщо врахувати фінансово-економічне становище, в якому знаходяться більшість реформованих господарств. Крім того, кредитні ресурси майже не надходять у тваринництво, де інвестиційні ресурси особливо потрібні для підвищення ефективності виробництва та організації переробки продукції.

⁹⁸ Див.: Краснодемська З. Село в 2000-му: курс на зростання. — Урядовий кур'єр, 1 лютого 2001р., с.2. Зараз у Парламенті розглядається законопроект, який передбачає зменшення заборгованості підприємств АПК за отриманими протягом 1994-1999рр. бюджетними позичками на суму заборгованості держави, пов'язаної з будівництвом об'єктів соціального призначення на селі протягом 1995-2000рр., та за зерно, поставлене в рахунок державного замовлення. Решту зазначеної заборгованості пропонується реструктуризувати на вісім років з виплатою, починаючи з 1 січня 2004р.

⁹⁹ Агентство співпрацюватиме з кредитними та гарантійними фондами, аудиторськими фірмами, фірмами з оцінки майна, торгівцями цінними паперами, зі страховими компаніями, що в результаті має забезпечити створення та нормальне функціонування ринку боргових зобов'язань. Див.: <http://www.expressinform.com.ua>; а також статтю Л.Козаченка «Українська аграрна реформа: підсумки і перспективи», розміщену в цьому журналі.

¹⁰⁰ Протягом 2000р. банк «Аваль» видав підприємствам АПК кредитів на суму 530 млн. грн., ставши лідером серед банків - кредиторів АПК. Див.: Банки «в село». — Київський телеграф, 23-29 апреля 2001г., с.14.

¹⁰¹ Ставка 50% залишилася для підприємств, які використовують ці кредити для надання послуг сільгоспвиробникам і закупівлю для них сільгосппродукції. Збільшена до 70% ставка — для підприємств, які використовують кредити для фінансування виробничих витрат, а також для зернозаготівельних підприємств — для заставної закупівлі зерна. Див.: Постанова Кабінету Міністрів України «Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу у 2001р.» №59 від 27 січня 2001р.

¹⁰² Звіт Кабінету Міністрів України..., с.50.

¹⁰³ За інформацією прем'єр-міністра України В.Ющенка, вже станом на 1 квітня 2001р. комерційні банки України надали підприємствам АПК 1,1 млрд. грн. кредитів. У 2001р. «Укресімбанк» планує відкрити кредитну лінію на 150 млн. грн. для фінансування сільгоспвиробників, переробних підприємств і постачальників ПММ.

Довгострокове кредитування

Система довгострокового кредитування перебуває на стадії становлення. Створені лише окремі її елементи: (а) Українська фундація фінансового розвитку сільського господарства, через яку реалізується механізм довгострокового кредитування селянських (фермерських) господарств¹⁰⁴; (б) ЗАТ «Агентство з обслуговування боргових зобов'язань аграрного сектору економіки України», яке матиме функції розробки програм кредитування підприємств АПК шляхом надання гарантій комерційним банкам, участі в розробці фінансово-кредитної політики та політики інвестування АПК; (в) Фермерський земельний акціонерний банк¹⁰⁵; (г) ряд організацій з розвитку фінансового лізингу, в т.ч. концерн «Укргротехсервіс», Київське ЗАТ «Укрдержлізинг», компанія «Укргромашінвест».

Поки-що в системі кредитування АПК короткострокові кредити продовжують переважати над довгостроковими¹⁰⁶. Розвитку довгострокового кредитування міг би сприяти, насамперед, фінансовий лізинг, обсяги якого мають становити в 2001р. майже 2,8 млрд. грн. Проте, є підстави вважати, що ці кошти, принаймні, чимала їх частка, насправді є **фіктивним капіталом**, оскільки кошти, виділені в державному бюджеті на розвиток фінансового лізингу, складаються з **бюджетних боргів**, перш за все — боргів за кредитами,

отриманими під державні гарантії для закупівлі сільгосптехніки зарубіжного виробництва (93,2%)¹⁰⁷. Існують обґрунтовані сумніви в тому, що вони будуть повернуті до бюджету в повному обсязі¹⁰⁸.

Страхування ризиків

Проблема страхування ризиків в аграрному секторі розглядається зараз як пріоритетна¹⁰⁹. Страхування ризиків має охоплювати **обов'язкове страхування** врожаю і багаторічних насаджень — державними сільгосп-підприємствами, а в окремих випадках (урожай зернових і цукрових буряків) — підприємствами всіх форм власності. При цьому не менше 50% витрат на обов'язкове страхування підлягають компенсації з державного бюджету.

Інвестиційна діяльність

Інвестиційна діяльність в аграрному секторі перебуває у кризовому стані. Рівень зовнішніх інвестицій, починаючи з 1990р., має стійку тенденцію падіння, причому динаміка капіталовкладень у сільське господарство є помітно гіршою, ніж в економіку в цілому (діагр. «Індекс зовнішніх інвестицій»). Характерно, що при загальному зростанні інвестицій в Україну на 11,2% у 2000р., інвестування в сільське господарство продовжувало знижуватися — на 9,5%, порівняно з 1999р.

Станом на 1 січня 2001р., обсяги зовнішнього інвестування в аграрний сектор склали лише \$78,8 млн.¹¹⁰ — 2% від загальних інвестицій в Україну. І це при тому, що потреба в інвестиціях у вітчизняний АПК перевищує \$35 млрд.¹¹¹

Міжнародні позики часто використовуються неефективно, що призводить до відчутних економічних втрат. Так, Міжнародний банк реконструкції та розвитку надав Україні позику обсягом \$300 млн. на проект «Структурна перебудова сільського господарства». Формально, цей проект підпадає під категорію так званих «системних позик», однак кошти чомусь були виділені «виключно для

Індекс зовнішніх інвестицій

¹⁰⁴ В 2001р. обсяг кредитування цієї установою складе 3 млн. грн.

¹⁰⁵ З цієї ж метою передбачається створення гарантійно-кредитних інституцій: Фонду гарантій, Земельного (іпотечного) банку, Кооперативного банку.

¹⁰⁶ Розвитку останнього перешкоджає, перш за все, відсутність надійних механізмів застави ліквідного майна. Чинний Закон України «Про заставу» не працює, а законопроект «Про іпотеку» прийнятий лише в першому читанні. Але, навіть за умови його прийняття, ключові положення стосовно стягнення та реалізації нерухомості, що є предметом іпотеки (статті 39-41), не діятимуть до прийняття Земельного та Цивільного кодексів.

¹⁰⁷ Див.: <http://www.expressinform.com.ua>.

¹⁰⁸ Одним із можливих рішень є реалізація, спільно із зарубіжними державами, спеціальної програми розвитку селянської кредитної кооперації, позики якої могли б спрямовуватися на поповнення обігових коштів для проведення сезонних сільськогосподарських робіт, закупівлю худоби, переробку продукції. Така схема відпрацьована, зокрема, в Росії — тут діє російсько-американська програма, згідно з якою протягом 1999-2000рр. 375 фермерським господарствам, 100 сільськогосподарським кооперативам і 63 особистим підсобним господарствам були надані кредити на суму 51,8 млн. руб.

¹⁰⁹ Постановою Верховної Ради України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про становлення нових організаційно-правових формувань агропромислового комплексу в ринкових умовах» №2219 від 18 січня 2001р. передбачена розробка механізму державного страхування ризиків в аграрному секторі.

¹¹⁰ З них \$31,9 млн., або 40,5%, припадало лише на одну країну — США.

¹¹¹ Залучення, використання та правовий захист іноземних інвестицій в агропромисловому комплексі України. Див.: <http://www.minagro.kiev.ua/invest/glava1.html>.

підтримки платіжного балансу та фінансування дефіциту державного бюджету»¹¹². Така практика використання системних позик не відповідає ні їх суті, ні інтересам України, адже системні позики мають використовуватися для здійснення системних трансформацій (в даному випадку — в аграрному секторі).

Іншу позику обсягом \$32 млн. було надано в 1995р. на інвестиційний проект розвитку насінництва. Проте, через відсутність техніко-економічного обґрунтування передбаченого кредитною лінією проекту будівництва заводу для вирощування насіння кукурудзи (протягом чотирьох років), а також через фінансову неспроможність українських учасників проекту, його реалізацію так і не було розпочато. В результаті, частину позики (\$10,9 млн.) було анульовано в 1999р., питання про анулювання ще \$7,7 млн. розглядається, а втрати державного бюджету за резервування коштів склали \$92 тис. Через п'ять років після підписання угоди не завершено будівництво заводу з обробки соняшника, а виробництво насіння цукрового буряка не виведене на проектну потужність (обидва підприємства працюють збитково). Втрати інвестиційних коштів склали \$7,8 млн.¹¹³

До позитивних чинників зовнішнього кредитування слід віднести запропоноване Україні сприяння в фінансуванні земельної реформи. Світовий банк висловив намір надати пільговий кредит у розмірі \$120 млн. для фінансування видачі державних актів на

право приватної власності на земельні ділянки і формування системи реєстрації прав на нерухомість. Крім того, Агентство міжнародного розвитку США (USAID) заявило про намір надати Україні \$14 млн. для фінансування процедури видачі державних актів на право власності в разі прийняття нової редакції Земельного кодексу України¹¹⁴.

Досягнуті протягом останніх років позитивні зрушення в АПК — часткове вирішення боргових проблем, підвищення кредитоспроможності виробників, зменшення частки бартерних розрахунків, становлення системи пільгового кредитування — можна віднести до найважливіших позитивних чинників розвитку аграрного виробництва.

Однак, проблема боргів комерційним структурам залишається невирішеною, що загрожує банкрутством багатьом підприємствам; обсяги пільгового кредитування є явно недостатніми; система довгострокового кредитування перебуває лише на стадії становлення; інвестиційна діяльність так і не вийшла з кризового стану. Ці чинники стримують проведення аграрної реформи, обмежують її результативність.

2.7 ЦІНОВІ ЧИННИКИ

Цінова політика в АПК зараз здійснюється на основі лібералізації ціноутворення у поєднанні з підтримкою доходів сільгоспвиробників, посиленням антимонопольного контролю за цінами на продукцію сільського господарства та матеріально-технічні ресурси (послуги), що ним споживаються. До позитивних чинників у галузі ціноутворення можна віднести наступні.

Лібералізація цін на аграрну продукцію

Протягом багатьох років в Україні існував диспаритет цін: між регульованими державою цінами на аграрну продукцію і водночас вільними цінами на продукцію промисловості для АПК — це машини, добрива, хімікати тощо (діагр. «Індекс цін промислової і сільськогосподарської продукції»)¹¹⁵. Внаслідок цього село зазнавало великих втрат: починаючи з 1990р., внаслідок диспаритету цін село недоотримало 98 млрд. грн. доходу¹¹⁶. Коефіцієнти обміну дизельного палива на тону зерна інколи доходили до 1:6, тоді як економічно обґрунтованим співвідношенням є приблизно 1:1¹¹⁷.

Індекс цін промислової і сільськогосподарської продукції

¹¹² Аналіз використання позик Міжнародного банку реконструкції та розвитку. — Київ.: Рахункова палата України, 2000, випуск 25, с.4.

¹¹³ Там само, с.7,13.

¹¹⁴ LIGA ONLINE, 3 червня 2001р.; <http://www.liga.kiev.ua/lenta/get.html?id=15834>.

¹¹⁵ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.236, 273.

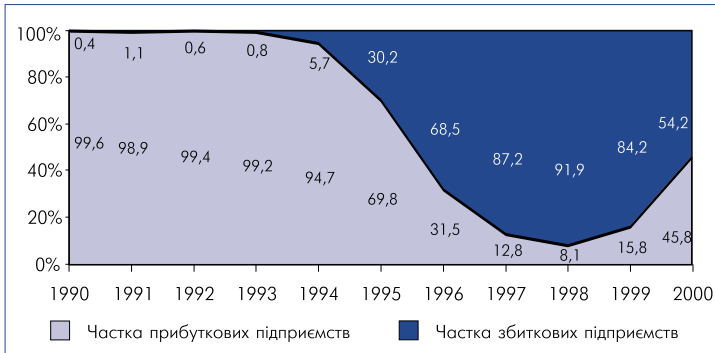
¹¹⁶ Земля, власність і закон — три кити української аграрної реформи..., с.4. З цієї ж причини в 1996-1999рр. тваринництво зазнало збитків на 10,5 млрд. грн. Див.: Матеріали прес-служби Кабінету Міністрів України, 16 січня 2001р.

¹¹⁷ Головними причинами такого стану справ стали: висока енергоємність сільськогосподарського виробництва, що спричинила надмірно високий попит на енергоресурси; наближення внутрішніх цін енергоносіїв до рівня світових — тоді як ціни на основні сільськогосподарські продукти залишалися адміністративно регульованими; відсутність механізмів надання сільськогосподарським виробникам пільг зі споживання енергоресурсів; монополічне завищення поставальниками цін на енергоресурси, мінеральні добрива, машини — в рамках бартерних схем, що активно використовувалися протягом 1990-х років.

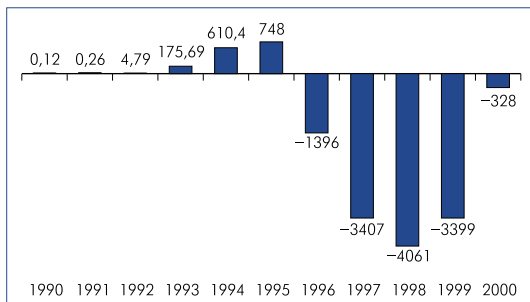
Варто зазначити, що практично всі європейські держави встановлюють пільги на споживання енергоносіїв сільгоспвиробниками; через різні канали їм повертається 40-70% вартості пального¹¹⁸.

У 2000р. розпочалася активна лібералізація цін на аграрну продукцію, внаслідок чого відбулося істотне зростання цін на неї: загальний індекс цін реалізації становив 155,8%; ціни ж на основні продукти сільського господарства зросли ще більше — в 2-3 рази.

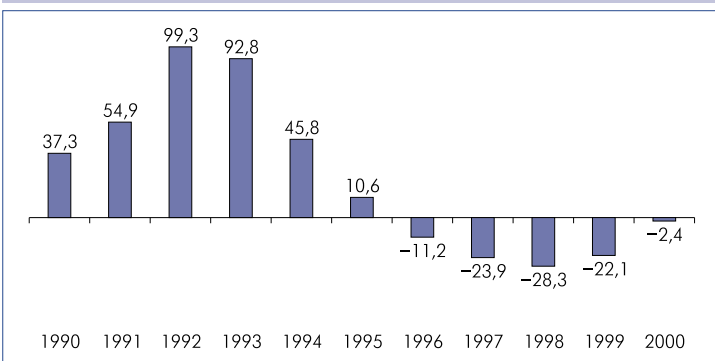
Співвідношення прибуткових і збиткових сільськогосподарських підприємств, %

Сукупні прибутки (збитки) сільськогосподарських підприємств, млн. грн.

Рівень рентабельності в сільському господарстві, %

В результаті, значна частина сільськогосподарських підприємств перетворилася із збиткових на прибуткові¹¹⁹ (діагр. «Співвідношення прибуткових і збиткових сільськогосподарських підприємств»). Сума збитків у 2000р. зменшилася, порівняно з 1999р., більш ніж у 10 разів (діагр. «Сукупні прибутки (збитки) сільськогосподарських підприємств»).

З урахуванням цінових чинників досить суперечливою є динаміка рентабельності аграрного виробництва (діагр. «Рівень рентабельності в сільському господарстві»). На протязі першої половини 1990-х років рентабельність була високою внаслідок, насамперед, гіперінфляції, коли протягом сезону ціни зростали багатократно. При цьому аграрії отримували нібито величезну плату за врожай, але вже через кілька місяців цих коштів не вистачало для закупівлі пального та мінеральних добрив для посівної кампанії. Таким чином формувалася (зафіксована статистикою) надмірно висока, але по суті фіктивна, рентабельність виробництва. З середини 1990-х років інфляційний фактор став менш помітним, але диспаритет цін (сільгосппродукції і промислової продукції для потреб АПК) спричинив різке падіння прибутковості аграрної сфери. Як видно з діаграми, зворотна тенденція проявила себе лише в 2000р. внаслідок лібералізації цін на аграрну продукцію.

Встановлення граничних тарифів

З 2001р. в законодавчому порядку¹²⁰ відновлюється ціновий контроль — шляхом встановлення граничних цін і тарифів стосовно електроенергії, газу та нафтопродуктів вітчизняного виробництва, що споживаються сільгосппідприємствами. Створюється система моніторингу цін на сільгосппродукцію та матеріально-технічні ресурси (послуги), що використовуються в аграрному виробництві. Ці позитивні чинники сприяють підтриманню належного цінового паритету між продукцією сільгоспвиробників і товарами, які вони споживають.

Недоліки ціноутворення на аграрному ринку

В ході лібералізації цін на аграрну продукцію виявилися наступні проблеми, без вирішення яких позитивні тенденції подолання цінового диспаритету буде неможливо підтримати в майбутньому.

¹¹⁸ Див.: Ольхина О. Поднять село с колен. — Киевские ведомости, 20 марта 2001г., с.12.

¹¹⁹ Загалом, у 2000р. в сільському господарстві було 7500 збиткових господарств (54,2% їх загальної кількості — 13835), які мали 1402 млн. грн. збитків. Чистий фінансовий результат господарювання був від'ємним (-327,8 млн. грн.), рівень рентабельності склав -2,4%. У галузі рослинництва в 1999р. рентабельними були лише виробництво зерна (12%), винограду (3,4%) і особливо — насіння соняшника (54,5%). У 2000р. рентабельність виробництва зерна зросла до 63,4%, соняшника — майже не змінилася (51,2%); стало рентабельним виробництво цукрових буряків (5,8%) і картоплі (8,8%). Тваринництво було і залишається збитковим, особливо це стосується виробництва м'яса великої рогатої худоби (рентабельність -44,2% у в 2000р.), свиней (-46,7%), овець (-5,0%), вовни (-76,2%). Див.: <http://www.minagro.kiev.ua/stat/express/term2001.html>; Статистичний щорічник України за 1999р., с.210.

¹²⁰ Стаття 3 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років».

Зростання цін на окремі види аграрної продукції не завжди супроводжується ліквідацією дефіциту на ринку: пропозиція на аграрному ринку, як і раніше, більшою мірою залежить від природно-кліматичних, ніж від економічних факторів. Так, ціни на пшеницю в 1999р. складала 240-270 грн. за тонну, в 2000р. — зросли до 750 грн., на початку 2001р. — вже до 900 грн. за тонну, однак при цьому виявився гострий дефіцит пропозиції на зерновому ринку України¹²¹.

Внутрішні ціни на основні види продукції АПК вже наближаються до світових, а по пшениці та цукру — навіть істотно перевищили їх (діагр. «Внутрішні та світові ціни на основні види продукції АПК»¹²²). Примітно, що зростання цін на вітчизняну продукцію продовжується і в 2001р.: середні ціни продажу за чотири місяці зросли, порівняно з відповідним періодом 2000р., на 40%, у т.ч. продукції рослинництва — на 15%, тваринництва — на 58%¹²³. За нинішнього стабільного курсу гривні, подальше зростання цін на аграрну продукцію поставить під сумнів доцільність її виробництва в Україні.

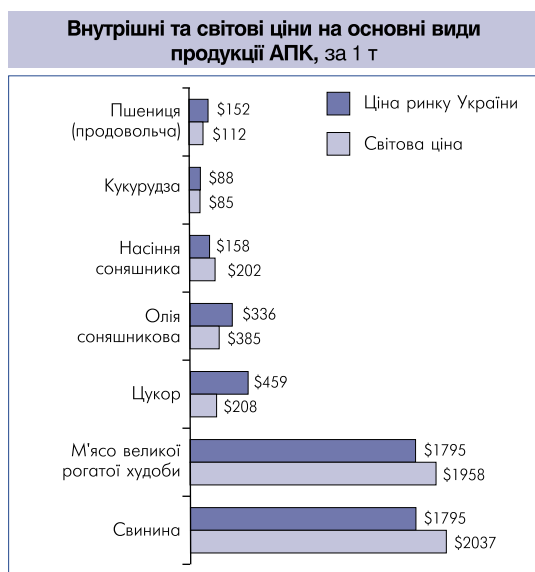
Залишається остаточно не вирішеною вже згадувана проблема диспаритету цін. Позитивні зміни, що спостерігалися в ціновій політиці в 2000р., не повинні заспокоювати: в умовах досягнення сільськогосподарськими товарами рівня світових цін і збереження монополізованих каналів постачання селу матеріально-технічних ресурсів та енергоносіїв, проблема диспаритету цін може загостритися знову. Про таку загрозу свідчать наступні дані.

В листопаді 2000р. - січні 2001р. зросли на 36% ціни на мінеральні добрива. З грудня 2000р. по березень 2001р. Національна комісія з регулювання енергетики щомісячно підвищувала ціни на електроенергію для сільськогосподарських споживачів на 6-10%¹²⁴. В IV кварталі 2000р. до 2000 грн. за тонну зросли ціни на дизельне паливо й зберігалися на високому рівні протягом усього періоду посівної кампанії 2001р.¹²⁵ — тоді як для сільгоспвиробників, за словами міністра аграрної політики України І.Кириленка, послиною є ціна, що не перевищує 1700 грн. за тонну¹²⁶. Зростання цін на паливо, мінеральні добрива, електроенергію зумовлює тенденцію подальшого росту цін у всьому аграрному секторі.

Незважаючи на окремі сприятливі зміни в галузі податкової, кредитно-фінансової, цінової політики, переважна більшість населення (близько 90%!) скептично ставиться до ефективності цих заходів. Такий висновок підтверджують результати соціологічного опитування УЦЕПД (див. візку «Громадська думка про аграрну реформу в Україні»)¹²⁷.

2.8 ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ

Україна має значний нереалізований потенціал експорту сільськогосподарської продукції. В 2000р. відбулися певні позитивні зрушення: Україна збільшила обсяги експорту олії у 2,2 рази за вартістю і в 3,3 рази — за фізичним обсягом. Однак, ці показники досягнуті за рахунок падіння в півтора рази середніх експортних цін. Зросли й поставки

¹²¹ В результаті, за прогнозами Міністерства аграрної політики України, в 2000/2001 маркетинговому році імпорт зернових досягне 1,5 млн. т. Див.: Княжанський В. Чи вистачить Україні продовольчого зерна до нового врожаю? — День, 20 лютого 2001р., с.1.

¹²² Розраховано і складено експертами УЦЕПД за даними: Національної асоціації бірж України (<http://www.minagro.kiev.ua/Exchange>); інформаційної системи FAO (*International weekly commodity prices*; <http://www.apps2.fao.org/servlet/org.fao.waicent.ciwp.CIWPQueryServlet>); іншої кон'юнктурно-цінової інформації, що міститься в мережі Інтернет. Середньомісячні ціни наведені станом на березень 2001р., за виключенням світових цін на м'ясо великої рогатої худоби, насіння соняшника та олії (дані за січень 2001р.), свинини (дані 2000р.). Ціни в гривнях переведені в долари США за середньомісячним курсом обміну; внутрішня ціна пшениці та кукурудзи наведена для зерна третього класу, насіння соняшника — вищого класу.

¹²³ Економіка України за січень-квітень 2001р. — Урядовий кур'єр, 24 травня 2001р., с.7.

¹²⁴ Див.: Корреспондент.net, 26 лютого 2001р., <http://www.korrespondent.net>.

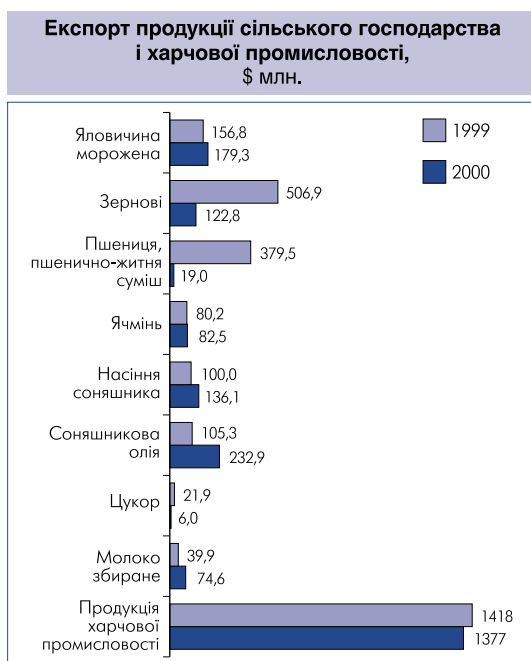
¹²⁵ Ціна поставки дизельного палива на умовах EXW становила в середині березня 1800 грн. за тонну; на умовах CPT (що ближче до реальної ціни споживання) — 1922 грн. за тонну. Див.: <http://www.minagro.kiev.ua/Exchange>.

¹²⁶ Ольхина О., с.12.

¹²⁷ Скепсис громадян можна пояснити: (а) недосконалістю й нетривалістю запроваджених механізмів державної підтримки сільгоспвиробників, ефект від яких ще не виявився повною мірою; (б) можливістю привласнення значної частки наданих ресурсів обмеженою кількістю суб'єктів господарювання; (в) недостатньою спрямованістю заходів підтримки АПК на вирішення ряду найбільш болючих проблем села.

м'яса та молока: яловичини — на 14,3%, молока збираного — на 87% (діагр. «Експорт продукції сільського господарства і харчової промисловості»)¹²⁸.

На нинішньому етапі держава має стимулювати формування такої структури експорту, за якої вивозилися б переважно готові продукти продовольства та переробної промисловості, а не сільськогосподарська сировина. Нижче наведено окремі зовнішньоекономічні чинники, що сприяють або стримують реалізацію експортного потенціалу вітчизняного АПК.

Сприятливі зовнішньоекономічні чинники

Нарощуванню експорту української сільськогосподарської продукції сприяють наступні чинники.

Лібералізація аграрного сектору Європейського Союзу, що здійснюється відповідно до намічених напрямів його реформування в рамках ЄС, а також домовленостей, досягнутих у рамках ГАТТ/СОТ. Цей процес відкриває більший доступ продукції українського АПК на ринки країн Західної

Європи. Так, обсяг субсидованого експорту свинини в ЄС в 2000/2001рр. зменшується проти 1999/2000рр. з 725 тис. т до 443,5 тис. т. Отже, українські виробники отримують додаткові шанси в конкурентній боротьбі.

Епідемія ящуру та губчастої енцефалопатії в Європі. За даними Міжнародного епізоотичного бюро, своєчасно вжиті запобіжні заходи¹²⁹ дозволяють Україні перебувати в першій десятці держав зі сприятливою епізоотичною ситуацією¹³⁰. Це відкриває перспективи для українського експорту продукції тваринництва, зокрема до Росії (яка вже оголосила про запровадження обмежень на імпорту і про плани заповнити нестачу м'яса та м'ясопродуктів за рахунок їх завезення з України та Білорусії)¹³¹. Є певні перспективи експорту худоби в країни Західної Європи, де проблема відновлення поголів'я вийшла на перший план. Окрім того, значне падіння попиту на споживання яловичини в країнах-членах ЄС може спричинити зростання попиту на зернові та зернобобові культури в цих державах, що також є сприятливим чинником для нарощування українського експорту.

Створення в майбутньому єдиного аграрного ринку СНД. Нові можливості можуть відкритися в разі практичної реалізації ідеї, закладеної в Угоді про Спільний аграрний ринок держав-учасниць СНД від 6 березня 1998р. Вже підготовлено проект Концепції узгодженої аграрної політики держав-учасниць СНД, в розробці якого брали участь експерти ЄС. Концепція передбачає усунення торгових бар'єрів і розвиток торгівлі в рамках СНД. Завершується також розробка проектів Програми створення та функціонування ринку зерна СНД і Програми науково-технічного співробітництва з фундаментальних і пріоритетних прикладних наукових проблем спільного аграрного ринку держав-учасниць СНД на 2001-2003рр.¹³² Це відкриває можливості для нарощування українського експорту — звичайно, якщо домовленості не залишаться на папері, як це вже неодноразово траплялося в СНД.

Іноземне інвестування в харчову промисловість є позитивним чинником прискорення аграрної реформи. Станом на 1 січня 2001р.,

¹²⁸ Діаграма складена за даними, наведеними у виданні: ВЭД. Спецвыпуск. — Бизнес, 23 апреля 2001г., с.49.

¹²⁹ Був прийнятий Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення стабільної епізоотичної ситуації в Україні» №192 від 22 березня 2001р., яким Уряду доручено затвердити Програму виробництва вітчизняних засобів захисту тварин і забезпечення необхідними ветеринарними засобами на 2001-2005рр. Уряд вже затвердив Програму запобігання і ліквідації проявів захворювання великої рогатої худоби губчастою енцефалопатією («коров'ячим сказом») на території України в 2001-2010рр., яка передбачає істотні обмеження на ввезення в Україну небезпечних видів тварин і продуктів тваринництва з 16 країн Європи.

¹³⁰ Див.: <http://www.expressinform.com.ua>.

¹³¹ У 2001 р. імпорту Росією свинини складе 400 тис. т, або зросте на 33%. В липні 2000р. в РФ знижена ставка ПДВ на імпорту м'ясо з 20% до 10%. Майже 100% українського експорту свинини припадає на Росію. Проте, до цього часу експорт українського м'яса розвивається повільно: в 2000р. експорт мороженої яловичини до Росії, яка є практично монополієм її зарубіжним споживачем, зріс зі 130 тис. т до лише 135 тис. т, хоча у вартісному виразі досягнення було більш вагомим — збільшення з \$156 млн. до \$178 млн. Див.: ВЭД. Спецвыпуск..., с.49.

¹³² Интерфакс-Украина, 6 июня 2001г.

іноземний капітал вкладено в більш ніж 500 підприємств харчової промисловості на суму \$776 млн.¹³³, що становить 20,1% загального обсягу іноземних інвестицій в українську економіку.

Несприятливі зовнішньоекономічні чинники

Наведені нижче чинники стримують реалізацію експортного потенціалу українського АПК.

Несприятлива структура зовнішньої торгівлі продукцією АПК. Аналіз діаграми «Експорт продукції сільського господарства і харчової промисловості» дає можливість виокремити наступні негативні тенденції.

❖ Експорт зернових у 2000р., порівняно з 1999р., різко зменшився — більш ніж учетверо, особливо пшениці та пшенично-житної суміші — в 20 разів¹³⁴. Водночас, у цій галузі є значний нереалізований експортний потенціал¹³⁵.

❖ Україна практично втратила зарубіжні ринки цукру: обсяги експорту протягом року скоротилися в 3,7 разів.

❖ Спостерігається стагнація експорту продукції харчової промисловості — зменшення обсягу вивозу в 2000р. до \$1377 млн. проти \$1418 млн. у 1999р.

❖ Експорт насіння соняшника, навпаки, незважаючи на існування 30% експортного мита, стрімко зростає: за фізичним обсягом у 2000р. — майже вдвічі¹³⁶; при цьому експортна виручка зросла помітно менше — на 36,1%. В умовах, коли пропозиція соняшника на світовому ринку за 2000р. знизилася на 16%¹³⁷ і, як наслідок, ціни на нього зростають, обмежити посівні площі під соняшником Україні буде вкрай проблематично. За оцінками фахівців, експорт насіння соняшника може досягти 1 млн. т.

Загалом, Україна фактично перетворюється на імпортера¹³⁸ зернових (що є загрозою продовольчій безпеці країни) та експортера насіння соняшника, виробництво якого значно знижує родючість земель.

Низька конкурентоспроможність окремих видів української сільськогосподарської продукції

Окремі види української сільгосппродукції мають нижчі від світових стандартів показники якості, внаслідок чого для них практично закриті найбільш ємні зарубіжні ринки з вибагливим попитом і високими стандартами якості. Так, через невідповідність стандартам якості, нещодавно запровадженим Туреччиною, ринок цієї країни фактично закритися для експорту української кукурудзи, оскільки вона стала неконкурентоспроможною, порівняно з північно- та південноамериканськими аналогами.

Загострюється конкуренція на аграрному ринку Росії — основного імпортера української сільгосппродукції. В 2000р. рентабельність виробництва в сільському господарстві РФ склала 7,4%, прибуток — 14 млрд. руб., тоді як в Україні аграрний сектор все ще залишається збитковим. Несприятливим для українського експорту є також курс Росії на самозабезпечення багатьма продуктами сільського господарства¹³⁹. Це зумовлює зменшення попиту на українську аграрну продукцію на перспективу.

¹³³ На Нідерланди припадає 35,1% цих інвестицій, на США — 13,9%, Німеччину — 8,8%, Велику Британію — 8,5%. Прикладами ефективного інвестування в цю галузь можуть слугувати: вкладення компанією «Cargill» \$50 млн. у створення високотехнологічного заводу з виробництва соняшникової олії у Донецькій області; створення спільного українсько-шведського підприємства «Чумак» з виробництва соусів і кетчупу та ін.

¹³⁴ За фізичним обсягом поставок — у 22 рази, або з 4,5 млн. т до 200 тис. т.

¹³⁵ У Міністерстві сільського господарства США вважають, що в 2001р. Україна могла б експортувати 4 млн. т зернових, у т.ч. 3 млн. т пшениці. На думку директора компанії «Укграгроконсалт» С.Феофілова, експорт зернових може скласти 4-6 млн. т, у т.ч. пшениці — 1,5-2,5 млн. т. Див.: Експерт, №15, 16 апреля 2001г.; <http://www.expert.ru>.

¹³⁶ Із 433 тис. т до 833,7 тис. т.

¹³⁷ Внаслідок скорочення його виробництва в країнах Центральної Європи, Туреччини, Аргентини, США Росії. Так, у Росії посівні площі під соняшником скоротилися в 2000р. на 12,3%.

¹³⁸ За прогнозами Міністерства аграрної політики України, в 2001р. може бути імпортовано 1,5 млн. т зернових у зв'язку із високими цінами на них на внутрішньому ринку та незадоволеністю внутрішнього попиту (в 1999/2000 маркетинговому році на умовах пільгового імпорту було завезено 350 тис. т зернових). Зокрема, наприкінці квітня 2001р. Кабінет Міністрів вже дозволив пільговий імпорт 540 тис. т зерна з відстрочкою сплати податків. Див.: Корреспондент.net, 20 квітня 2001р.; <http://www.korrespondent.net>.

¹³⁹ У 2000р. валовий збір зерна в Росії зріс на 19,6% і становив 65,4 млн. т.: збір пшениці зріс на 11%; жита — на 14%; ячменю, вівса, зернобобових і кукурудзи на зерно — на 33-42%; рису — на 31%, гречки — на 72%; урожай картоплі збільшився на 7,5%, льону — вдвічі (при цьому його площа протягом року зросла на 42,6%).

Наявність економічно не виправданих експортних обмежень

До таких слід віднести: заборону експорту зерна в разі відсутності реєстрації контракту на біржі¹⁴⁰; обмеження з боку регіональних властей¹⁴¹ на вивіз фуражної пшениці, яку розглядають як продовольчу, хоча внутрішній попит на неї недостатній.

Водночас, раціональним є збереження діючого експортного мита на насіння соняшника¹⁴². Враховуючи зростання останнім часом світових цін на нього та на олію, необхідно заповнити прогалини в чинному режимі регулювання експорту — за рахунок обмеження використання давальницьких переробних схем. Адже набуло поширення застосування «обхідних» механізмів — давальницьких схем і режимів вільної торгівлі з метою уникнення сплати зазначеного мита¹⁴³. Це змусило запропонувати нову схему регулювання — зниження мита до 17% за умови фактичної заборони давальницьких схем вивозу насіння¹⁴⁴.

Необґрунтованість окремих ставок імпортного мита

Це призводить до викривлення структури імпорту в напрямі завезення готових продуктів з підвищеним рівнем обробки, замість сировини чи необроблених сільгосптоварів, які можуть перероблятися в Україні. Наприклад, зараз немає мита на ввезення в Україну борошна, але є мито на ввезення зерна. За дефіциту зерна на внутрішньому ринку, це призвело до значного за обсягами ввезення до України російського борошна. При цьому ціна 1 т російського борошна найвищого ґатунку є на 200 грн. нижчою, ніж в українських виробників, які дешевим імпортом поставлені на межу зупинки виробництва¹⁴⁵.

Прийняття регулятивних положень, що суперечать міжнародній практиці і зобов'язанням України в рамках процедур вступу до СОТ

Так, Державний комітет з питань промислової політики України, в комплексі заходів із забезпечення підприємств сільгоспмашинобудування металопродукцією, «рекомендує»

металургійним підприємствам обмежити рентабельність угод з підприємствами сільгоспмашинобудування рівнем 5%, скоротити строки передоплати за металевий прокат до 10-15 діб, за іншу металопродукцію — до 30 діб (замість чинної практики — 45, а інколи й 60 діб і 100% передоплати). Це може трактуватись як приховане субсидування аграрного виробництва шляхом адміністративного втручання в процес укладення контрактів.

Не відповідають нормам ГАТТ/СОТ: механізми нетарифних обмежень, передбачені Законом України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції»; запроваджений з 2001р. механізм «заставних цін» (цін підтримки), який тягне за собою фактично «плаваючий» рівень субсидування, тому що означає гарантовану державну ціну продукції, пов'язану з системою державних дотацій і субсидій¹⁴⁶.

Яскравим прикладом вказаних суперечностей є окремі положення прийнятого 18 січня 2001р. Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років», який передбачає механізми субсидій, що по суті не відповідають чинним нормам СОТ, — наприклад, залишення в розпорядженні сільськогосподарських виробників ПДВ на реалізовану сільгосппродукцію з метою поповнення їх основних та обігових коштів (стаття 7 Закону). В цілому, форми субсидування, передбачені цим Законом, згідно з угодами Уругвайського раунду ГАТТ, мають бути ліквідовані до 2004р.

Помилковою є орієнтація при плануванні та впровадженні в Україні регулятивних заходів на ті елементи зарубіжної практики, які використовувалися в минулому. Більшої уваги потребують перспективні тенденції розвитку міжнародних норм, зокрема — процесів лібералізації регулювання аграрного сектору в рамках ЄС, основні напрями діяльності СОТ стосовно майбутніх параметрів лібералізації світової торгівлі аграрною продукцією¹⁴⁷.

В аграрній політиці недостатньо враховуються рекомендації Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO). Базові

¹⁴⁰ Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» №3832 від 29 червня 2000р.

¹⁴¹ На порушення указів Президента України: «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» №767 від 6 червня 2000р. та «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» №832 від 29 червня 2000р.

¹⁴² Запроваджене 2 жовтня 1999р. в розмірі 23%. У Росії, де діє 10% експортне мито на насіння соняшника (але не менше 15 євро за тону), навпаки, вживаються заходи щодо його підвищення.

¹⁴³ В результаті, експорт насіння соняшника, який у маркетинговому сезоні 1999/2000рр. складав близько 400 тис. т, у вересні-грудні сезону 2000/2001рр. зріс до 700 тис. т. Див.: Гук Л. Обесцененная пошлина. — Деловые ведомости, 15 февраля 2001г., с.12.

¹⁴⁴ Проект відповідного закону прийнятий Верховною Радою в першому читанні 15 березня 2001р.

¹⁴⁵ Княжанський В., с.4.

¹⁴⁶ Формально, зазначена ціна має відшкодовувати середньогалузеві нормативні витрати та забезпечувати мінімальний прибуток, достатній для відтворення виробництва. При цьому не береться до уваги, наскільки раціональним, з точки зору довготермінових інтересів країни, є підтримання зазначеного рівня витрат, що склався в українському АПК.

¹⁴⁷ Див., зокрема: фон Крамон-Таубадель Ш., Зоря С. Сільськогосподарські аспекти членства України в СОТ. — Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Наукові матеріали, №4, грудень 2000р.

принципи політики розвитку аграрної сфери на 2000-2015рр. сформульовані *FAO* на основі узагальнення 50-річного світового досвіду (*врізка*)¹⁴⁸. Неупереджений аналіз засвідчує, що Україна зараз надто далека від втілення в життя вказаних принципів.

Визначені ООН базові принципи політики розвитку аграрної сфери на 2000-2015рр.

- ❖ Доступність продовольчих товарів для населення
- ❖ Рівний доступ сільгоспвиробників до землі, кредитних та інших ресурсів
- ❖ Пріоритетність власного виробництва аграрної продукції
- ❖ Розвиток технологій раціонального і екологічно безпечного землекористування
- ❖ Підвищення освітнього рівня сільгоспвиробників
- ❖ Стабільні й ефективні інституції, що регулюють відносини в аграрній сфері
- ❖ Впровадження дієвих стимулів виробництва аграрної продукції
- ❖ Врахування можливостей і викликів процесу глобалізації

Виходячи із довгострокових інтересів України, держава має стимулювати формування такої структури експорту, за якої вивозилися б переважно готові продукти продовольства та переробної промисловості, а не сільськогосподарська сировина. Ряд із вказаних вище зовнішньоекономічних чинників сприяють реалізації експортного потенціалу України в аграрному секторі. Водночас, несприятливі чинники справляють досить помітний вплив на АПК і стримують його реформування.

Помилковою є орієнтація при плануванні та впровадженні в Україні регулятивних заходів на ті елементи зарубіжної практики, які використовувалися в минулому. Більшої уваги потребують перспективні тенденції розвитку міжнародних норм, зокрема — процесів лібералізації регулювання аграрного сектору в рамках ЄС, основні напрями діяльності СОТ стосовно майбутніх параметрів лібералізації світової торгівлі аграрною продукцією.

2.9 ЕКОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ

У цьому підрозділі стисло аналізуються проблеми екології землекористування (окремі аспекти цієї проблеми висвітлені в розділі 1, див. *врізку «Законодавче регулювання відносин в АПК України»*). Аналіз доводить, що відбувається погіршення екологічного стану дов-

кілля, землекористування не можна вважати задовільним. Ряд невирішених проблем, що складають загрозу продовольчій безпеці України, потребують вжиття невідкладних заходів.

Високий рівень розораності земель

Сільськогосподарська освоєність земельних ресурсів України є дуже високою — 72,2% загалом по країні (41827 тис. га), а в Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Полтавській і Херсонській областях цей показник перевищує 80%.

При цьому **рівень розораності ґрунтів є критично високим** — 79% земель сільськогосподарського використання, або 56,7% загальної території країни¹⁴⁹. Такої високої розораності ґрунтів не має жодна європейська країна: середній показник країн ЄС становить 25,6%; найбільш розвинутих країн — 11,8%¹⁵⁰.

Падіння родючості ґрунтів

Близько третини ріллі розташовано на крутих схилах з малопродуктивними та деградованими ґрунтами. Через водну та вітрову ерозію, що вже охопила **80% площі сільгоспугідь**, вони швидко стають неродючими. Цьому сприяє й суттєве скорочення останніми роками кількості внесених мінеральних та органічних добрив, що зумовило швидке зменшення гумусу в ґрунті.

Через стрімке падіння родючості ґрунтів сьогодні мільйони гектарів (орних, розташованих на крутих схилах, еродованих) угідь потрібно вивести зі складу орних земель — заліснити, перетворити на перелоги, пасовища, сіножаті, мисливські угіддя.

Отже, постає проблема негайного скорочення площ орних земель¹⁵¹. Проте, її вирішення ускладнюється тією обставиною, що земля вже приватизована.

Передача у власність селян еродованих, малородючих земель була принциповою помилкою — адже лише держава має технологічні ресурси для належного використання цих земель.

Порушення вимог сівозміни

Протягом останніх років, внаслідок звичайної безгосподарності, орієнтації на швидкий, короткостроковий результат, у багатьох господарствах повністю ігнорувалися вимоги сівозміни.

Під соняшником, який виснажує землю, посівні площі за останні 10 років майже

¹⁴⁸ FAO. The State of Food and Agriculture 2000; <http://www.fao.org>.

¹⁴⁹ Земля, власність і закон — три кити української аграрної реформи..., с.5.

¹⁵⁰ *World Development Indicators*. — The World Bank, Washington, D.C., 2001, p.127.

¹⁵¹ За радянських часів була розроблена контурно-меліоративна система, що передбачала перетворення низькородючих орних земель на пасовища та сіножаті; здійснювалося планове заліснення еродованих земель.

подвоїлись, особливо швидко зростаючи в селянських (фермерських) господарствах. Варто зазначити, що в багатьох зарубіжних країнах посіви цієї культури регламентують, зберігаючи родючість землі.

Загалом, екологічні чинники є несприятливими для проведення аграрної реформи. Внаслідок помилок, допущених в ході аграрної реформи, й без того складні проблеми екології землекористування загострилися ще більше. Розораність ґрунтів досягла критичної межі, падає їх родючість, не виконуються елементарні вимоги сівозміни. Держава не приділяє належної уваги «розвитку технологій раціонального і екологічно безпечного землекористування» — одному із визначених ООН базових принципів політики розвитку аграрної сфери на 2000-2015рр.

2.10 СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

Соціальні чинники визначають рівень підтримки заходів аграрної реформ на селі, ступінь підготовленості селян до опанування нових технологій виробництва і управління. Не випадково «підвищення освітнього рівня сільгоспвиробників» ООН відносить до базових принципів політики розвитку аграрної сфери на наступні 15 років — без цього неможливо досягти успіху аграрної реформи, як не можна забезпечити й ефективного землекористування.

Соціальні проблеми — низький рівень життя, безробіття, падіння народжуваності тощо — є найбільш гострими на селі. Аграрна реформа не лише не вирішила цих проблем, а навпаки — загострила більшість з них¹⁵².

Високий рівень безробіття

Господарства- правонаступники КСП, орендуючи землю у селян — колишніх їх членів, відмовляють багатьом із них у працевлаштуванні. Це зумовлено занепадом виробництва, різким скороченням посівних площ і поголів'я худоби. Проте, офіційна статистика зростання сільського безробіття не фіксує, адже селяни відтепер є власниками землі. Їх не реєструють як безробітних, а відтак — вони не мають права на допомогу по безробіттю¹⁵³. За розрахунками фахівців, серед жителів села число незайнятих (повністю або частково) сягає 3 млн. осіб.

Низька заробітна плата

Середньомісячна зарплата в сільському господарстві становить лише половину від її досить низького рівня в промисловості. Станом на початок 2001р., заборгованість по зарплаті в сільському господарстві досягла 1,7 млрд. грн., з них половина була накопичена ще в 1999р. Для більшості збіднілих селян складною фінансовою проблемою є навіть юридичне оформлення державних актів приватної власності на землю, про можливість придбання ними сучасної сільськогосподарської техніки, обладнання або комп'ютерів — годі й говорити.

Зменшується частка оплати праці в структурі доходів сільських жителів: її питома вага зменшилася вдвічі, натомість основною статтею доходів стали надходження від підсобного господарства¹⁵⁴. Витрати на оплату праці в структурі витрат сільськогосподарського виробництва знаходяться на неприпустимо низькому рівні і становлять лише 14,9% (разом з відрахуваннями на соціальні потреби — 17,4%¹⁵⁵), тоді як у 1990р. вони складали 37,8%.

Соціальна сфера села перебуває в занедбаному стані. У більшості сільських районів відсутнє регулярне транспортне сполучення, навіть елементарна медична допомога стає все менш доступною для переважної більшості селян. Десятки тисяч сільських дітей не відвідують школу, навіть початкові класи — це завдає непоправної шкоди формуванню людського потенціалу, здатного використати переваги вільного господарювання на селі.

Ситуація не покращується, а навіть погіршується, оскільки значна кількість соціальних об'єктів перебуває на балансі збиткових підприємств. У комунальну власність

¹⁵² Соціальні проблеми українського села аналізуються також у попередніх випусках журналу «Національна безпека і оборона» (2000р. — №№2, 4, 5, 10; 2001р. — №№1, 3, 4); <http://www.ucseps.com.ua>.

¹⁵³ За даними Державного комітету статистики України, з числа сільських жителів зареєстровані лише 400 тис. безробітних.

¹⁵⁴ Петрушенко М., с.5.

¹⁵⁵ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.273.

передано лише третину шкіл і лікарень, інших соціальних об'єктів — ще менше¹⁵⁶.

Демографічна проблема

Значної гостроти набула демографічна проблема села: скорочення чисельності і старіння сільського населення відбуваються швидше, ніж у країні в цілому, зростає плинність кадрів, особливо працівників соціальної сфери.

За період 1990-2000рр. сільське населення скоротилося з 16,9 млн. до 15,8 млн. чол. — на 6,6%, тоді як скорочення міського населення склало 4,4%¹⁵⁷.

Серед сільських жителів лише 50% — працездатного віку, тоді як серед жителів міст їх налічується понад 60%.

Отже, соціальні чинники є вкрай несприятливими для реформування АПК. Аграрна реформа не вирішила соціальних проблем села, скоріше навпаки — загострила більшість з них. Зростає безробіття, рівень життя селян залишається низьким, ускладнюється демографічна проблема.

Соціологічне опитування УЦЕПД (див. врізку «Громадська думка про аграрну реформу в Україні») засвідчило, що матеріальне становище жителів села внаслідок проведення аграрної реформи або не змінилося на краще (так вважають 45% опитаних селян), або навіть погіршилося (39,8%).

ВИСНОВКИ

Реформування АПК здійснюється переважно на підставі указів Президента України, що ставить під сумнів легітимність окремих заходів, наприклад — з розпаювання земель КСП. За відсутності основоположних законодавчих актів, процес реформування набуває хаотичних, безсистемних і навіть асоціальних рис.

Політика макроекономічної стабілізації Уряду позитивно вплинула на перетворення в АПК. Однак, зазначені процеси не можуть вважатися незворотними й стабільними.

Інституційні чинники справляють переважно негативний вплив на реформування АПК. Відсутність усталеної законодавчої бази призводить до обмеження прав власності на землю і майно, високого рівня тіньової економіки і криміналізації АПК. Внаслідок цього ціннісні орієнтації населення є суперечливими, особливо стосовно вільної купівлі-продажу землі.

Бюджетна політика позитивно впливає на перебіг аграрної реформи. Однак,

фінансування інфраструктури села, його соціальної сфери є обмеженим і не відповідає потребам.

Лібералізація цін на продукцію АПК знизила збитковість сільгосппідприємств. Однак диспаритет цін, дефіцит на ринку аграрної продукції остаточно не ліквідовані. Внутрішні ціни на сільгосппродукцію наближаються до світових, а за окремими позиціями — вже перевищили їх.

Структура виробництва в АПК залишається деформованою. Переважний розвиток отримали лише окремі високо-рентабельні галузі рослинництва, тваринництво ж перебуває у занепаді. Зруйновано значну частину матеріально-технічної бази колишніх колгоспів і радгоспів. Відбувається зростання цін на ПММ і мінеральні добрива.

Податкові чинники є загалом сприятливими. Впровадження єдиного фіксованого сільськогосподарського податку, режиму пільгового оподаткування мало позитивний вплив на АПК, суттєво знизило податкове навантаження на виробників.

Клімат для іноземних інвестицій в АПК України є несприятливим, за виключенням харчової промисловості. Недостатньо ефективно використовуються міжнародні позики.

Екологічні чинники є несприятливими. Розораність ґрунтів досягла критичної межі, падає їх родючість, не виконуються елементарні вимоги сівозміни.

Аграрна реформа загострила соціальні проблеми села. Зростає безробіття, рівень життя селян залишається низьким, ускладнюється демографічна проблема.

Зовнішньоекономічну діяльність сільгосппідприємств ускладнюють окремі економічно невинновдані обмеження. Держава має стимулювати формування такої структури експорту, за якої вивозилися б переважно готові продукти продовольства та переробної промисловості, а не сировина.

Реформування АПК значною мірою залежить від політичних чинників, які є загалом несприятливими, оскільки «касетний скандал», зміна Уряду, передвиборні настрої у Верховній Раді, а також надмірно політизовані дебати навколо проекту нового Земельного кодексу України гальмують подальше проведення аграрної реформи. ■

¹⁵⁶ На селі потрібні сучасні технологічні центри..., с.3. 21 грудня 2000р. Президент України видав Указ «Про основні принципи розвитку соціальної сфери села», згідно з яким сільська інфраструктура має передаватися на баланс органів місцевого самоврядування.

¹⁵⁷ Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.342.

3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Надійне забезпечення України продукцією сільсько-го господарства, використання наявного експортного потенціалу АПК є важливими завданнями загально-національного масштабу. Цим зумовлюється особливе, стратегічне значення аграрної реформи в процесі реформування економіки країни в цілому.

Економічна ефективність аграрного виробництва в Україні є дуже низькою. Якщо в країнах ЄС потреби в сільськогосподарській продукції задовольняють близько 5% загальної чисельності робочої сили, в США — 3%, то в Україні — близько 25%. На одного працівника в АПК України припадає річна валова додана вартість у \$2500, що у 8-16 разів менше, ніж у розвинутих країнах світу. Залишається недостатнім і рівень задоволення базових потреб населення України в аграрній продукції. Спад виробництва сільгосппродукції вдалося зупинити лише після 10 років падіння: в 2000р. відбулося його зростання на 9,2%.

В результаті здійснення заходів аграрної реформи держава перестала бути монополієм власником землі. Зараз у приватній власності перебуває 50,9% землі, в т.ч. 70,5% — сільгоспугідь; суб'єктами відносин земельної власності є понад 21 млн. осіб. На базі колишніх колгоспів і радгоспів створено майже 15 тис. нових господарств, заснованих на засадах приватної власності на майно та землю.

Сьогодні в Україні функціонують три основні форми приватного господарювання: традиційні особисті підсобні господарства, приватні корпоративні (колективні) та селянські (фермерські) господарства. Дрібнотоварні господарства, маючи 15% сільгоспугідь, забезпечують близько 2/3 валового збору сільгосппродукції. Однак, умови діяльності нових приватних формувань залишаються нестабільними, що відображає незавершеність процесу становлення рамкових правил їх функціонування. Сільськогосподарські підприємства ще не стали справді конкурентоспроможними на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Реформування АПК здійснюється непослідовно, супроводжується численними зловживаннями та погіршенням становища широких верств населення. Аграрна реформа має некомплексний характер, ігнорує соціальні проблеми села, необхідність досягнення

балансу соціальних інтересів у процесі реформування. Не припиняється процес руйнування людського потенціалу села. Вкрай загрозливою стала екологія землекористування.

На сучасному етапі розвитку АПК визначальними є наступні його характеристики.

- ❖ Незавершеність земельної реформи; відсутність чіткого юридичного оформлення прав земельної власності і землекористування, однозначного тлумачення положень Конституції України стосовно права власності на землю.

- ❖ Відсутність на селі дійсно ефективного приватного власника, готового здійснювати довгострокове планування господарської діяльності, масштабне інвестування й технологічну модернізацію виробництва, впроваджувати ефективні схеми маркетингу та менеджменту.

- ❖ Відсутність сформованого оптового ринку основних видів сільгосппродукції та інфраструктури аграрного ринку в сільській місцевості.

- ❖ Наявність лише початкових зрушень у процесі становлення нових механізмів державного регулювання на селі. Чинний механізм державного регулювання містить багато важелів, що повинні мати лише тимчасовий характер і не можуть вважатися такими, що притаманні розвинутим ринковим системам.

Повільність досягнення визначених цілей аграрної реформи пояснюється трьома головними причинами:

високим ступенем складності завдань, спрямованих на вирішення комплексних і застарілих структурних проблем, що охоплюють матеріально-технічні, технологічні, техніко-економічні, соціально-економічні, економіко-правові та соціально-психологічні фактори;

наявністю потужних інерційних процесів, що спираються на ціннісні орієнтації селян (у т.ч. їх уявлення, сформовані колишньою директивно-плановою системою), вплив на які з боку держави є обмеженим;

допущеними прорахунками в стратегії і тактиці реформи, насамперед — недооцінкою значення соціальних чинників її проведення, ролі сучасної інфраструктури села та екології землекористування.

Аграрна реформа здійснюється під впливом багатьох сприятливих і несприятливих чинників. Безсистемне впровадження неузгоджених заходів на одному напрямі нерідко «нейтралізує» позитивні здобутки на іншому. В результаті, темпи реформування уповільнюються, результативність реформи знижується, що підтверджують наступні положення.

❖ Прискорення з 2000р. формування нових інститутів ринкового господарства на селі входить у суперечність з відставанням у законодавчому забезпеченні ринкових відносин, особливо щодо врегулювання питань власності на землю та майно.

❖ Початок формування цивілізованих економічних механізмів підтримки аграрного виробника значною мірою знецінюється недостатнім бюджетним фінансуванням розвитку інфраструктури та соціальної сфери села, неповнотою вирішення боргових проблем АПК, кризою інвестування аграрного сектору, нерозвиненістю довгострокового кредитування та страхування аграрних ризиків.

❖ Досягнення в 2000р. цінового паритету між продукцією сільгоспвиробників і товарами, які вони споживають, не може мати довготривалих позитивних наслідків на фоні постійного зростання витрат

аграрного сектору, тим більше, що внутрішні ціни на основні види продукції АПК вже наближаються до світових, а за окремими позиціями (пшениця, цукор) — навіть перевищили їх.

❖ Створення більш сприятливих умов для забезпечення села технікою та енергоносіями супроводжується відсутністю помітного прогресу в подоланні дезінтегрованості окремих складових АПК, а також протиріч між розвитком сільського господарства та галузями - постачальниками матеріальних ресурсів та обладнання.

❖ Зростання експортного потенціалу АПК, поява нових можливостей виходу на зовнішні ринки вступають у протиріччя зі збереженням незадовільної структури експорту сільгосппродукції, відсутністю сприятливих умов для залучення в аграрний сектор іноземних інвестицій, а також впровадженням ряду регулятивних заходів, що суперечать завданням інтеграції України в світові економічні структури та членства в системі СОТ.

Виходячи з цього, аграрній реформі необхідно надати комплексного характеру, за умови забезпечення пріоритетів її соціальної та екологічної складових. Нижче викладено відповідні пропозиції, напрацьовані експертами УЦЕПД.

РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Верховній Раді України протягом 2001р. внести наступні зміни до чинного законодавства.

В новій редакції Земельного кодексу України та в Законі України «Про форми власності на землю» розділити поняття «власність на землю» і «власність на земельну ділянку» та визначити їх окремо.

1. Передбачити, що власність на земельну ділянку сільськогосподарського призначення може обмежуватися законодавчо визначеними вимогами, включаючи:

а) заборону змінювати без дозволу держави форму і напрямки використання земель — проведення геолого-розвідувальних робіт, видобуток корисних копалин, відведення земель під будівництво, влаштування рекреаційних зон тощо;

б) зобов'язання власника здійснювати заходи зі збереження родючості земель, дотримання вимог сівозміни відповідно до чинних нормативно-правових актів України.

2. Не передбачати будь-яких обмежень на величину земельних ділянок, що знаходяться у приватній власності, якщо вони придбані у держави, оскільки в іншому разі були б поставлені під сумнів результати приватизації земельних ділянок і створення нових приватних господарств корпоративного типу на базі колишніх КСП.

3. Запровадити обмеження на збільшення розміру земельних ділянок, що знаходяться у приватній власності, величиною 100 га (за виключенням випадку придбання додаткових земельних ділянок у держави) — терміном на п'ять років після прийняття нової редакції Земельного кодексу України. Це дасть змогу обмежити перерозподіл земельної власності на період створення необхідної законодавчої бази та розвинутої інфраструктури ринку землі. Через п'ять років, після зняття обмежень на купівлю-продаж земельних ділянок, обмеження на величину землеволодінь мають бути скасовані.

4. Через п'ять років після прийняття нової редакції Земельного кодексу України зняти заборону для іноземних юридичних і фізичних осіб, а також осіб без громадянства на придбання у власність земельних ділянок — за умови, що їх розмір у володінні однієї особи не буде перевищувати 100 га або іншого розміру, встановленого законом для цієї категорії власників. Збереження цих обмежень диктується необхідністю вирівнювання умов доступу до ресурсів землі з боку юридичних і фізичних осіб усіх форм власності в умовах, коли іноземні юридичні та фізичні особи мають значно більші фінансові можливості для купівлі землі. Особливої уваги при цьому потребує вжиття заходів із запобігання укладенню фіктивних (удаваних) угод стосовно земельних ділянок за участі українських та іноземних юридичних та/або фізичних осіб.

Привести у відповідність до Конституції України закони України «Про власність», «Про форми власності на землю» та законопроекти, що розглядаються Верховною Радою, зокрема, **вилучити із законодавства поняття «колективна власність»** — як таке, що суперечить Конституції України та практиці регулювання відносин власності в умовах ринкової економіки, **замінити його поняттям «корпоративна власність»** (різновид приватної власності).

Більш чітко визначити поняття суб'єктів права власності в АПК, зокрема: (а) уточнити в новій редакції Цивільного кодексу України поняття «юридична особа» і передбачити його застосування до окремих суб'єктів права власності; (б) встановити що право власності, в т.ч. на землю, може належати лише одному суб'єкту; з цією метою внести зміни і доповнення до законів України «Про власність», «Про форми власності на землю», Земельного кодексу України та ін.; (в) надати права юридичної особи селянському (фермерському) господарству шляхом внесення відповідних змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство».

Узгодити чинні закони України та укази Президента України стосовно **права на земельний пай**, зокрема, питань, пов'язаних з його реалізацією; визначити поняття **«середня земельна частка»**.

Міністерству аграрної політики України, Державному комітету України з земельних ресурсів протягом 2001-2004рр. завершити процес **юридичного й технічного оформлення землеводів і землекористувачів** усіх типів, **врегулювання та юридичного оформлення прав власності селян на майно**. Забезпечити фінансування цих заходів за окремою статтею Державного бюджету, залучити для цього фінансові кошти міжнародних організацій.

Генеральній прокуратурі, Міністерству юстиції України протягом 2001р. усунути порушення земельного законодавства, допущені при проведенні паювання земель, особливо стосовно права на отримання земельного та майнового паю, незаконного привласнення землі і майна, неправильного оформлення угод про набуття або передачу власності на земельну частку (пай).

РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ І ГОСПОДАРСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Верховній Раді України:

протягом 2001р. в нових редакціях Цивільного та Земельного кодексів України **законодавчо врегулювати нові форми господарських взаємовідносин**, що виникають у результаті аграрної реформи; протягом 2001-2004рр. сформулювати на цій основі **цілісну правову базу ринкового господарювання на селі**;

протягом 2001-2002рр. прийняти **Закон України «Про приватні сільськогосподарські підприємства»**, замість застарілого Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»; внести відповідні зміни та доповнення до Закону України «Про господарські товариства»;

протягом 2002р. прийняти **Закон України «Про особисте підсобне господарство громадян»**, в якому врегулювати питання функціонування таких господарств — насамперед, у частині стимулювання їх діяльності шляхом надання кредитів, технічних та інших послуг;

протягом 2001-2002рр. **удосконалити регулювання відносин оренди землі**, зокрема: (а) узгодити чинні нормативно-правові акти й внесені на розгляд законопроекти стосовно регулювання орендних відносин; (б) чітко визначити права і обов'язки орендодавців землі та орендарів.

Кабінету Міністрів України протягом 2001-2002рр.:

встановити **економічно обгрунтовану та диференційовану**, залежно від місця розташування і якості (родючості) землі, величину орендної плати в розмірі 1-10%;

розробити комплекс заходів з **відновлення кооперації на селі**, зокрема шляхом стимулювання розвитку сільськогосподарських кооперативів, у т.ч. виробничих, з переробки сільгосппродукції, надання заготівельно-збутових, постачальницьких, сервісних та інших послуг;

разом із зацікавленими приватними фірмами та банками-кредиторами, «Агентством з обслуговування боргових зобов'язань аграрного сектору економіки України» провести **реструктуризацію боргів** реформованих агропідприємств комерційним структурам — з метою подовження термінів виплати боргів, можливого обміну боргових зобов'язань на права участі в капіталі новостворених агроформувань.

Державному комітету статистики України протягом 2001-2002рр. **удосконалити систему статистичного обліку** в АПК за рахунок повного відображення операцій селянських (фермерських) господарств та особистих підсобних господарств; Міністерству фінансів України внести відповідні зміни до порядку бухгалтерського

обліку з урахуванням специфіки діяльності нових приватних формувань в аграрній сфері, особливо селянських (фермерських) господарств. Здійснення цих заходів сприятиме виведенню виробництва з «тіні».

ВКЛЮЧЕННЯ ЗЕМЛІ В ЕКОНОМІЧНИЙ ОБОРОТ

Верховній Раді України протягом 2001-2004рр. ухвалити закони України «Про державну реєстрацію прав власності на нерухоме майно», «Про державний земельний кадастр», «Про оцінку земель», «Про іпотеку», «Про охорону земель», «Про землеустрій», «Про розмежування земель державної та комунальної власності».

Кабінету Міністрів України, із залученням комерційних банків, провідних фірм - операторів аграрного ринку **створити Земельну біржу України** — як закрите акціонерне товариство, та закріпити в ньому терміном на 10 років контрольний пакет (50% плюс одна акція) у власності держави. В керівних органах ЗАТ державу має представляти Державний комітет України з земельних ресурсів. **Встановити, що протягом п'яти років усі угоди з купівлі-продажу земельних ділянок мають здійснюватися виключно через Земельну біржу України, а всі інші угоди стосовно відчуження майна (включаючи передачу землі у спадок) підлягають обов'язковій реєстрації на зазначеній біржі**. Впровадження такого механізму на початковому етапі створення земельного ринку дозволить здійснювати операції під ефективним контролем з боку держави. Функціонування Земельної біржі України має супроводжуватися формуванням протягом 2001-2005рр. іпотечних банків, приватних установ з вивчення попиту та пропозиції на землю, інших недержавних організацій - учасників ринку землі.

Міністерству економіки України, Міністерству фінансів України, Державному комітету України з земельних ресурсів протягом 2001-2002рр. розробити та впровадити **порядок відображення вартості землі в балансах підприємств**.

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОГО РИНКУ

Для формування прозорих каналів збуту аграрної продукції та конкурентних ринків матеріально-технічних ресурсів для потреб АПК необхідно вжити наступних заходів.

Антимонопольному комітету України використовувати механізми, визначені чинним антимонопольним законодавством, для запобігання зловживання домінуючим положенням на ринках аграрної продукції і в галузях, що постачають матеріально-технічні ресурси для АПК та закупають аграрну продукцію; розробити і впровадити вдосконалені методики виявлення фактів домінуючого положення на ринку і зловживання ним.

Верховній Раді України протягом 2001р. розробити та прийняти **Закон України «Про регулювання діяльності аграрних ринків»**, у якому відобразити специфіку функціонування аграрних бірж, позабіржових аграрних і продовольчих ринків; передбачити випадки й механізми інтервенції держави в ринкові операції з метою стабілізації цін і забезпечення належного рівня товарної пропозиції.

Міністерству аграрної політики України, починаючи з 2002р., забезпечити **безперервність моніторингу цін і кон'юнктури аграрного ринку**, зокрема стосовно заставних операцій із зерном; з цією метою значно розширити та укомплектувати досвідченими кадрами профільні департаменти Міністерства; виділити цільовим порядком зазначеним підрозділам кошти на модернізацію їх інформаційно-аналітичних систем, забезпечення їх зв'язку з міжнародними інформаційними системами (FAO, міжнародних товарних угод з аграрної та харчової продукції, провідних аграрних бірж світу).

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

З метою прискорення темпу інновацій, впровадження новітніх технологій, підтримання цінової конкурентоспроможності та підвищення міжнародної конкурентоспроможності української аграрної продукції необхідно вжити наступних заходів.

Кабінету Міністрів України:

протягом 2001-2002рр. розробити програму створення в різних регіонах України сільськогосподарських **технополісів та інноваційних центрів**, в т.ч. із залученням іноземного капіталу; головним критерієм при прийнятті рішень про їх створення має бути техніко-економічне обґрунтування здатності до впровадження **замкнутих технологічних циклів** аграрного виробництва — на основі використання новітніх технологій виробництва, зберігання й переробки сільгосппродукції; встановити для технополісів та інноваційних центрів пільговий режим з оподаткування, оренди землі, плати за використання води та інших природних ресурсів — як це визначено законодавством про створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон;

протягом 2001-2004рр. стимулювати виробництво **конкурентоспроможної вітчизняної сільськогосподарської техніки** та збільшення її пропозиції на ринку, зокрема, шляхом:

а) **гармонізації національних стандартів** у цій галузі зі стандартами провідних країн-експортерів сільськогосподарської техніки;

б) розробки та реалізації **міждержавних програм кооперації** з її виробництва з Росією, США, країнами-членами ЄС; формування цих програм має ініціюватися підприємствами-виробниками сільгосптехніки та її споживачами, супроводжуватися проведенням переговорів з провідними світовими фірмами-виробниками;

в) виділення у Державному бюджеті цільовим порядком коштів на **компенсацію частини кредитних ставок комерційних банків** за кредитами, що залучаються підприємствами-виробниками сільськогосподарської продукції для освоєння виробництва новітніх зразків техніки;

протягом 2001-2002рр. вжити заходів зі **стримування росту витрат і цін в АПК**, зокрема: (а) підтримувати контроль за цінами на електроенергію, газ і нафтопродукти вітчизняного виробництва, що споживаються АПК; (б) створити, за рахунок закупівель Державним агентством з управління матеріальним державним резервом, достатні «буферні» запаси ПММ та агрохімікатів, які в разі потреби могли б пропонуватися на ринку для стабілізації цін.

Державному комітету стандартизації, метрології та сертифікації, Міністерству аграрної політики України протягом 2001-2005рр. гармонізувати **національні стандарти сільськогосподарської продукції** (зокрема, плодоовочевої) з європейськими; це створить передумови для виходу на європейські ринки.

Верховній Раді України:

не допускати надалі фінансування заходів з фінансового лізингу в рамках постачання селу сільгосптехніки за рахунок статті заборгованості до Державного бюджету;

запровадити терміном на п'ять років **нульову ставку ПДВ на товари інвестиційного призначення** для потреб АПК, за умови їх освоєння у виробництві в нормативні строки, передбачені чинними в Україні нормами або укладеними імпортерами контрактами (для стимулювання інвестицій в АПК).

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИКА, СУМІСНОЇ З ПРИНЦИПАМИ СОТ І ЄС

Верховній Раді, Кабінету Міністрів України в 2001р. запровадити в чинному податковому законодавстві пільгове оподаткування частини прибутку комерційних банків, пропорційно частці кредитних ресурсів, що виділяються на **кредитування сільгоспвиробництва**.

Для поступового й підконтрольного державі розвитку довгострокового іпотечного кредитування Кабінету Міністрів України **створити Державний департамент гарантування кредитів сільському господарству** на наступних засадах:

а) основним завданням Департаменту визначити надання гарантій повернення кредитів установам усіх форм власності, що надають кредити сільгосппідприємствам, селянським (фермерським) господарствам та особистим підсобним господарствам під заставу земельної ділянки на термін, що перевищує один рік;

б) встановити, що в разі неповернення кредиту позичальником заставлена земельна ділянка переходить у власність держави (в особі Департаменту) і надалі може бути продана через Земельну біржу України або виведена зі складу земель, що знаходяться у приватній власності, — з компенсацією відповідних витрат за рахунок Державного бюджету;

в) в Державному бюджеті окремим рядком передбачити цільове фінансування витрат, пов'язаних з діяльністю Департаменту;

г) надати Департаменту право залучати кредити для фінансування витрат, пов'язаних з виплатами гарантійних сум, у разі нестачі для цього коштів Державного бюджету.

Кабінету Міністрів, Національному банку України протягом 2001р. **реструктуризувати АКБ «Україна»** з перетворенням його на аграрний банк іпотечного кредитування.

Верховній Раді України:

подовжити до кінця 2004р. термін застосування Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок», з переходом (починаючи з 2005р.) до прийнятої в економіці в цілому системи оподаткування;

протягом 2002р. прийняти Закон України «**Про страхування комерційних і некомерційних ризиків у сільському господарстві**», в якому передбачити основні види ризиків, що підлягають страхуванню, форми та механізми державного регулювання страхових операцій, гарантії виплати страхових сум.

Кабінету Міністрів України протягом 2002р. **утворити спеціалізовану акціонерну компанію** за участю держави з метою страхування аграрних ризиків.

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, починаючи з 2005р., **ліквідувати приховані субсидії** сільському господарству, які надаються аграрним виробникам через спеціальні податкові та кредитні пільги, та **перейти до системи відкритих прямих бюджетних субсидій**, які надавати переважно на стадіях, що передують ринковій конкуренції: науково-технологічні розробки, впровадження нових продуктів, заходи з підвищення якості продукції тощо.

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Верховній Раді України:

протягом 2001-2002рр. прийняти Закон України «Про охорону земель і родючості ґрунтів», в якому визначити: (а) **базові екологічні вимоги** в умовах приватного землекористування та розповсюдження приватних форм

господарювання, особливо орендних; (б) механізми відповідальності орендарів за збереження родючості земель; (в) обмеження стосовно використання земель під культурами, **вироснування яких виснажує землю** (насамперед, соняшнику); (г) стандарти сівозміни та механізм стимулювання їх дотримання;

протягом 2001р. **збільшити витрати Державного бюджету на охорону та відтворення родючості земель** — з нинішніх 0,023% до не менш ніж 0,1% його витратної частини.

Кабінету Міністрів України:

протягом 2001-2002рр. розробити комплекс заходів з розвитку та впровадження **технологій раціонального й екологічно безпечного землекористування шляхом прийняття та реалізації відповідної державної програми**;

протягом 2001-2004рр. викупити у приватних власників частину приватизованих земельних ділянок, що зазнали значної ерозії і є малородючими, провести їх **рекультивацию**, або вивести їх зі складу орних земель, чітко визначити критерії і скласти план проведення відповідних операцій.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ПЕРЕТВОРЕНЬ В АПК

Кабінету Міністрів України:

протягом 2001-2002рр. розробити **Державну програму соціального розвитку села на період до 2015р.**, в якій передбачити шляхи вирішення демографічних питань, розвитку освіти, охорони здоров'я, будівництва житла, вдосконалення системи соціального захисту сільського населення;

разом з місцевими державними адміністраціями протягом 2001-2003рр. з **метою запобігання безробіттю на селі** прийняти програми створення нових робочих місць, працевлаштування та перекваліфікації.

Міністерству праці та соціальної політики України протягом 2001р. **вдосконалити систему реєстрації безробітних на селі**, зокрема — визнавати безробітними громадян, які проживають на селі і не ведуть самостійного господарства, що забезпечує доход в обсягах, не нижче прожиткового мінімуму.

Верховній Раді України протягом 2001р. **збільшити витрати Державного бюджету на розвиток соціальної сфери села** — з нинішніх 1,1% до 10% витрат на потреби АПК; цільове фінансування розвитку інфраструктури села визначати окремим рядком у відповідних статтях Державного бюджету.

Міністерству освіти і науки України протягом 2001-2002рр. розробити **державну програму підвищення рівня загальної і профільної освіти в сільській місцевості**, передбачивши, зокрема, створення в сільськогосподарських регіонах філій і відділень провідних вищих навчальних закладів України, розробку нових навчальних курсів за дефіцитним спеціальностям, значне підвищення освітньої підготовленості українських селян до діяльності в новому соціально-економічному середовищі.

СТИМУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА, ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Кабінету Міністрів України:

до кінця 2002р. розробити та прийняти **Концепцію продовольчої безпеки України**, в якій зокрема визначити основні критерії її дотримання, механізми забезпечення, порядок дій державних органів у надзвичайних умовах, що загрожують продовольчій безпеці, включаючи можливість тимчасового запровадження адміністративних заходів і обмежень для запобігання дефіциту продовольчих товарів;

протягом 2001-2002рр. **посилити державне регулювання структурних змін в АПК** з метою перерозподілу доходів, отримуваних у високорентабельних галузях, — на користь тих, що зазнали найбільшої руйнації, а відтак — потребують значних інвестицій (тваринництво, льонарство, буряківництво та ін.); з цією метою створити **державний Фонд структурного регулювання сільського господарства**, передбачити, що його кошти формуються за рахунок додаткового податку з високорентабельних видів сільськогосподарського виробництва, а витрачаються виключно на надання **субсидій збитковим і низькорентабельним галузям**.

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України протягом 2002-2004рр. забезпечити належне фінансування з Державного бюджету заходів, передбачених законами про регулювання окремих пріоритетних галузей виробництва, в т.ч. виробництва пестицидів та агрохімікатів, цукру, ведення племінної справи в тваринництві, селекції рослин тощо.

СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВИХ ЗОВНІШНІХ УМОВ ДЛЯ РОЗВИТКУ АПК

Міністерству економіки України, Міністерству аграрної політики України протягом 2001-2002рр. розробити **програму заходів, спрямованих на відновлення втрачених ринків збуту продукції АПК в країнах СНД** (насамперед, ринку цукру), на освоєння нових ринків, виходячи з пріоритетності експорту готової продукції з підвищеним рівнем обробки.

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України протягом 2001р.:

усунути невинуваті експортні обмеження, насамперед застосування адміністративних процедур реєстрації й отримання дозволів від місцевих властей на експорт зерна;

внести зміни до Єдиного митного тарифу України: знизити ввізне мито на пшеницю твердих сортів, дефіцит якої відчувається на внутрішньому ринку; запровадити мито на імпорт борошна;

прийняти зобов'язання щодо ліквідації до 2004р. **обмежень імпорту**, несумісних з нормами ГАТТ/СОТ — шляхом запровадження відповідних змін до Закону України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції».

Кабінету Міністрів України протягом 2001р. розробити програму дій по **взаємоузгодженій адаптації законодавства України, що регулює аграрну сферу, до вимог єдиного аграрного ринку ЄС та Угоди про Спільний аграрний ринок держав-учасниць СНД**.

Міністерству економіки України, Міністерству фінансів України протягом 2001-2002рр. скласти перелік **проектів структурних реформ у сільському господарстві**, для реалізації яких необхідне залучення коштів міжнародних фінансових інституцій; обов'язковою умовою включення відповідних проектів до переліку має бути наявність техніко-економічного обґрунтування, розробленого із залученням провідних фахівців відповідної галузі.

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Міністерству закордонних справ України, Міністерству аграрної політики України підготувати та забезпечити протягом 2001-2002рр. вступ України до **Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO)**, що дасть можливість отримання допомоги від фахівців цієї організації з питань розвитку аграрного сектору економіки.

На думку експертів УЦЕПД, комплексна реалізація викладених пропозицій сприятиме підвищенню результативності аграрної реформи в Україні. ■

Фракція
Українського
Народного Руху

Валерій АСАДЧЕВ

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Основою програми РУХу з моменту його створення була приватна власність на землю. Зволікання із земельною реформою і перетворенням землі на товар має виключно негативні наслідки, які вже відчула Україна.

Приватна власність на землю є гарантією інвестиційних проектів, головним елементом економічного розвитку України. Особливу увагу треба зосередити на проблемі вільної купівлі-продажу землі. В Україні вже фактично існують приватна власність на землю, реальні власники земельних ділянок. Але цей процес відбувається швидше на дозвільних засадах, ніж на ринкових. Сьогодні саме чиновники вирішують, кому продати земельну ділянку, вимагаючи при цьому десятки, сотні різноманітних погоджень, що врешті-решт корумпує владу та криміналізує суспільство.

Новий Земельний кодекс України покликає розв'язати цю проблему. Земля має продаватися виключно на земельних біржах, на умовах вільних торгів. Органам влади (посадовим особам) має бути заборонено приймати рішення та продавати земельні ділянки конкретним юридичним і фізичним особам. Держава або громада, яка має землю у власності й хоче її продати або здати в оренду, повинні через відповідні органи влади приймати рішення лише про факт та умови такого продажу, а далі земельна ділянка має виставлятися на вільний продаж. Будь-який інвестор, який хоче купити земельну ділянку, має звертатися на біржі, а не до чиновників.

Враховуючи факт застосування процедур вільного продажу земельних ділянок, особливо у великих містах, а також в інших населених пунктах, Земельний кодекс України має чітко врегулювати відносини між власниками земельних ділянок та органом місцевого самоврядування, який здійснює управління від імені і в інтересах громади у певному населеному пункті. Це питання є важливим з точки зору керування відповідною територією і має, з одного боку, надавати права та гарантії власникові, а з іншого — не забувати, що власність зобов'язує.

Дещо іншу процедуру реалізації права приватної власності необхідно застосовувати до земель сільськогосподарського призначення. **По-перше**, на першому

етапі земельної реформи необхідно обмежити права нерезидентів щодо купівлі-продажу таких земель. **По-друге**, слід посилити роль держави в регулюванні питань використання земель сільськогосподарського призначення, враховуючи кліматичні умови, особливості сівозміни, використання земель під пасовище тощо. Таке регулювання держава могла б здійснювати через спеціальні органи, які б мали право на пріоритетний викуп земель у випадку їх продажу, створення земель запасу і підготовку їх до продажу. Ці органи мали б право надавати дозвіл на використання земель під культури, що є найбільш ефективними з точки зору родючості ґрунтів і кліматичних умов. При цьому, державне регулювання правовідносин щодо земель сільськогосподарського призначення, через спеціальні державні органи жодною мірою не повинне порушувати прав власника, держава має регулювати такі відносини виключно правовими методами, а не індивідуальним впливом на конкретних власників.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Без державної підтримки АПК неможливо навіть говорити про розвиток цього сектору економіки України. Така підтримка має бути стратегічним напрямом і враховуватися при реалізації будь-яких урядових програм. Інше питання — механізми цієї підтримки.

Якщо просто надавати бюджетні або кредитні кошти збитковим сільськогосподарським підприємствам, знаючи заздалегідь, що вони їх ніколи не повернуть, або постійно списувати борги тим, хто не хоче працювати, то така підтримка призведе тільки до повної руйнації галузі, створення нерівних умов між тими, хто бажає працювати і хто ледарює, при цьому на користь ледацюг.

Держава має підтримувати тих, хто своєю виснажливою працею вже показав здатність до господарювання. Держава, надаючи підтримку господарюючим структурам на селі, має разом з ними брати ризик неповернення наданої допомоги. Державна підтримка повинна окреслити чіткі, прозорі механізми такої допомоги, а не мати розподільного характеру, який є знаряддям у руках чиновників. Держава, наприклад, може допомагати через механізми погашення відсотків за кредити, що взяла господарюючі суб'єкти, але й самі ці суб'єкти беруть зобов'язання повернути такий кредит. Отже, тут існує спільний ризик і спільна відповідальність.

Держава може дотувати вирішення питань наукової, селекційної роботи тощо.

Часто в інших країнах практикується дотація цін, але виключно після реалізації продукції. Існує ціле розмаїття форм і засобів підтримки. Всі вони повинні комплексно використовуватися в Україні. ■

Група
Тругова Україна

Інна БОГОСЛОВСЬКА

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

У вільному продажу має знаходитися будь-яка земля несільськогосподарського призначення. Що ж до сільгоспугідь, то продаватися вони мають лише громадянам України. Не-громадяни України могли б отримувати земельні ділянки в користування на правах довгострокової оренди. Такий підхід закладено в новому проєкті Земельного кодексу. Але потребує доопрацювання сам механізм передачі сільськогосподарських земель у приватну власність, контроль за цим процесом. Необхідно також забезпечити права тих українських фермерів, які сьогодні мають землю в користуванні на умовах довгострокової оренди: держава не повинна знову відбирати їх землі, це питання має регулюватися окремими положеннями Земельного кодексу.

Вважаю, що вільний продаж землі сприяв би появі ефективного власника — але для цього необхідна ще ціла низка умов: насамперед, кредитування сільських господарств, економічні стимули ефективного господарювання (як заохочень, наприклад, гарантування державою кредитних зобов'язань сільських господарств, так і санкцій, зокрема, процедури банкрутства). Необхідно також скласти докладний кадастр земель, щоб не виникло питань щодо належності певної ділянки до тієї чи іншої категорії землі, або тому чи іншому власникові.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

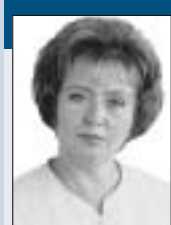
Підтримка сільськогосподарських підприємств є абсолютно необхідною і здійснюється в усьому світі — лише Європейський Союз щорічно витрачає \$6-8 млрд. на підтримку аграрного сектору. Інша річ, що така підтримка не повинна бути суцільною, не може, як протягом попередніх років, стимулювати споживацьке ставлення селян до держави, пригнічувати їх ініціативу, створювати умови для зловживань з боку керівників господарств.

Державна допомога селу могла б здійснюватися шляхом надання цільових дотацій або пільгових кредитів — але виключно на конкурсних засадах, під конкретні проєкти й лише тим господарствам, які демонструють перспективи економічного зростання. Тут підхід

держави не повинен відрізнятися від прагматичного підходу комерційного банку — з тією різницею, що йдеться не про комерційний, а про пільговий чи кредит про субсидію.

Необхідно впровадити нарешті в практику такі механізми, як іпотека, можливість отримання кредиту під заставу, банкрутство селянських господарств — усі ці питання мають бути детально врегульовані.

В багатьох країнах Центральної Європи успішно працюють державні фонди гарантій кредитів для сільськогосподарських виробників. Таку практику варто впровадити і в Україні, але при цьому слід ретельно розробити процедури їх діяльності (вивчивши попередньо зарубіжний досвід, як позитивний, так і негативний: наприклад, у Словаччині подібний фонд є бюрократизованою і неповороткою структурою, водночас, в Угорщині знайдено для нього дуже вдалу формулу роботи).

Прогресивна
соціалістична
партія України

Наталія ВІТРЕНКО

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Я проти купівлі-продажу землі. Не бачу в цьому ні економічної, ні правової, ні політичної необхідності.

З економічної точки зору, Україна має перспективу створення надійної продуктової бази лише за умов великотоварного виробництва, його інтенсифікації, застосування раціональних схем сівобігу, розведення високопродуктивних порід худоби. Найпростіше це забезпечити при усупільнених формах власності на землю.

Ринкова ціна землі (сільгоспугідь) в Україні дуже висока — від \$20 000 до \$70 000 за гектар. Ціна, встановлена зараз (у середньому 3600 грн./га) — встановлена свідомо, щоб землю за безцінь скупили в селян спритні ділки. На першому етапі продажу землі планує нажитися внутрішній капітал, на другому — зовнішній. Перетворення землі на товар призводить до зростання собівартості продукції, що, з одного боку, зумовить її неконкурентоспроможність, а з іншого — ще більше погіршить життя населення.

Для купівлі-продажу землі немає й правових підстав. Правовідносини в земельній сфері чітко визначені Всеукраїнським референдумом 1 грудня

1991р. Нагадаю, що 84,2% наших співвітчизників, які мають право голосу, проголосували за Акт незалежності України, що базувався на Декларації про державний суверенітет України. Декларація була прийнята 16 липня 1990р. Верховною Радою України. За неї проголосували 357 депутатів. VI глава Декларації «Економічна самостійність» чітко встановлює виключне право народу України на володіння, користування та розпорядження національним багатством України. Там записано: «Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету...»

Отже, народ України визначився: земля — загальнонародна власність. І жодні укази Президента, жодні закони не матимуть правової сили, поки рішення референдуму 1 грудня 1991р. не буде змінено іншим референдумом.

У перетворенні землі на товар немає і політичної доцільності, тому що процес її розподілу справедливого рішення не має. Це породить перший фактор дестабілізації у суспільстві. Другий фактор дестабілізації — перетворення мільйонів людей в найманців, а купки ділків — у латифундистів, рантиє, спекулянтів. І третє — скупка землі іноземним капіталом неминуче призведе до потужного національно-визвольного руху в Україні.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Держава, безперечно, повинна підтримувати національних сільгоспвиробників, оскільки створення надійної продуктової бази — одна з важливих передумов дійсного суверенітету держави.

Підтримка може бути прямою і непрямою.

Пряма підтримка — це надання пільгових кредитів чи дотацій на виробництво тієї чи іншої продукції, державне замовлення за вигідними для селян цінами. Непряма підтримка здійснюється в різних формах, серед яких найбільш ефективними є наступні:

- регулювання (чи фіксація) цін на енергоносії в інтересах сільгоспвиробників;

- впровадження політики протекціонізму, тобто захисту внутрішнього ринку від аналогічної імпортової продукції;

- державне фінансування фундаментальної та прикладної науки з метою впровадження новітніх технологій, створення якісно нових продуктів харчування, предметів побуту;

- створення розгалуженої мережі закупівельних організацій;

- забезпечення паритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію;

- реалізація програм розвитку соціальної інфраструктури села тощо. ■

Фракція
«Батьківщина»

Микола ГАБЕР

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Земля — це товар, але такий, що обов'язково має бути підконтрольний державі. Несправедливе розпаювання землі і розбазарювання сільськогосподарських підприємств неприпустиме. Нині землю скуповують за безцінь усіякі пройдисвіти, земля йде під заставу, використовується як статутний фонд у сумнівних проектах, віддається в оренду на кабальних умовах.

Щоб удосконалити процеси, пов'язані з наданням громадянам України права власності на землю, захистом їх майнових прав та належним використанням угідь, Патріотична партія України найближчим часом виносить на обговорення у Верховній Раді законопроект, який передбачає введення таких норм.

1. Надання земельного паю всім громадянам України, а не лише селянам.

2. Заборона на володіння землею площею більше одного паю. Однак, при цьому допускається використання земельних ділянок, більших площею за індивідуальний пай.

3. Необхідність дотримання вимоги щодо обов'язкового оформлення на кожного землевласника «Державного акту на землю» без права її відторгнення.

4. Створення Державного земельного банку, який обслуговуватиме землевласників, формуватиме політику купівлі-продажу землі, надаватиме кредити під землю, інвестиції у програми аграрної освіти селян і фермерів, контролюватиме і фінансово каратиме недбайливих господарів, які шкодять землі.

За таких умов держава збереже необхідний і достатній контроль процесу купівлі-продажу землі, зможе вберегти від девальвації ціну на неї, і земля гарантовано буде ліквідним товаром.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Держава має якомога більшою мірою підтримувати національного аграрного виробника.

Це важливо, по-перше, тому, що йдеться про рівень життя та добробут 16 млн. наших співвітчизників (майже третини населення держави) або 9 млн. сімей, які мешкають у сільській місцевості і так чи

інакше пов'язані з сільським господарством. По-друге, тому, що сільське господарство у вітчизняному виробництві, крім вироблення традиційних для галузі товарів, забезпечує й сировинну базу для харчової та легкої промисловості. Таким чином, підтримка АПК сприятиме загальному розвитку національної економіки. До того ж, становлення та розвиток національного аграрного виробника не дозволить Україні поступового перетворитися на сировинний додаток Європи, за безцінь продавати мінеральні добрива, деревину, худобу, насіння соняшника, зерно, а іноземним ділкам — одержувати надприбутки від торгівлі м'ясом птиці, рибою, тропічними плодами, алкогольними напоями, цигарками.

Отже, за умов нинішньої економічної кризи саме сільське господарство, підтримане державою, мусить стати запорукою відродження України. ■

Фракція
Соціалістичної
партії України

Олександр МОРОЗ

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Володіння землею визначає нашу державність. У статті «Слово про землю: довкола аграрних реформ» шляхом економічних розрахунків я довів, що сьогодні приватизація землі, перетворення її на товар не дасть нічого корисного ні селянинові, ні керівникові господарства, ні міському жителю, ні суспільству, ні державі. Наведу лише декілька аргументів.

Якщо при реалізації землі ціна дорівнюватиме визначеній Кабінетом міністрів України, — 7,7 тис. грн. (\$1,4 тис.) за гектар, — то вся наша земля коштуватиме приблизно \$40 млрд. Село — це близько 16 мільйонів людей, на кожного з яких припадає в середньому два гектари ріллі. Оскільки сім'я в селі — це тричотири особи, то на неї припадає близько восьми гектарів ріллі, що за ціною рівнозначне приблизно \$11 тис. (я не зменшую цю суму в 14-30 разів, що може статися насправді). Такий капітал сім'я може одержати для старту в ринковому середовищі, де за все треба платити самому й сповна. Це означає: якщо хтось збирається дати дитині вищу освіту — хай відкладе приблизно \$6 тис., на випадок хвороби — пару тисяч за місячне перебування в стаціонарі тощо. Хоча «одержана» сума на тлі нинішнього безгрошів'я здається досить великою, але змоги придбати навіть невеликий автомобіль

немає — він вже не по кишені. Не вистачить грошей і на однокімнатну квартиру в Києві. В обласному центрі, може, вистачить, але вижити вчотирьох без землі й без роботи не вдасться. Старт, як видно, не дуже перспективний, однак, це єдине, що нам пропонують. Більше нічого такого, щоб продати, у селян не буде.

А що робити фермерам, котрі хочуть мати землю в своєму розпорядженні? Аби земля забезпечувала сяку-таку рентабельність, фермерові слід мати хоча б гектарів 50 ріллі. Отже, треба додатково купити приблизно 40 га, виклавши за них \$57 тис. В Україні немає (і найближчим часом не з'явиться) прошарку селян, котрі зможуть купувати землю. Відтак виникає кілька питань. Кому земля належатиме? Не селянам, звичайно. Хто на ній працюватиме? Не власники, напевно. То хто? Селяни. Ті селяни, які стануть найманими працівниками. Без будь-яких прав на землю залишаються вчителі, медики, бібліотекарі, інші представники інтелігенції, які проживають у селі, їх діти.

Як контраргумент, багатьма використовується можливість надання кредиту під заставу землі. Це справді так. Однак, за землю, ціна якої \$11 тис., банк може дати кредит усього в \$6,6 тис. (35 тис. грн.). Це ціна 4,5 га землі або чогось із реманенту, бо навіть трактор ЮМЗ коштує дорожче. Але ж — кредит видається під відсотки, тому через рік борг становитиме вже близько \$10 тис. Отже, в кінцевому підсумку, не гроші підуть до землі, а земля рушить назустріч грошам. Почнеться перетікання капіталів і землі (як капіталу!) в певні руки.

Візьмімо до уваги й те, що зовнішній борг України становить уже третину (чверть!) вартості землі. Розраховуватися за нього державі нічим. Тому такий товар, як земля, й піде в чужі руки. Адже названа Урядом ціна землі в десяток разів нижча від середньосвітової, фактична ж буде меншою ще в один-два десятки разів! За таких умов, робити із землі товар — злочин! Увесь світ шукає вирішення продовольчої кризи, що проявиться невдовзі. Про це йшлося на світовій конференції у Ріо-де-Жанейро в 1992р. Той, хто володітиме українською землею, визначатиме світову політику.

Я не хочу, щоб подумали, нібито я — за повернення колгоспно-радгоспної системи. Вона вичерпала себе. Я захищаю умови для сучасних технологій в агропромисловому комплексі, відповідний йому уклад сільського життя. Бо не форма власності на землю забезпечує ефективність АПК.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

У новій редакції програми Соціалістичної партії України ми передбачаємо:

❖ надання державної підтримки розвитку сільської поселенської мережі, в

т.ч. шляхом стимулювання різноманітних видів господарської діяльності на селі;

❖ залучення державних асигнувань та інших коштів для модернізації і відновлення основних фондів АПК;

❖ відповідальність держави за підготовку кадрів для села;

❖ бюджетні та інші компенсації за користування пільговими банківськими кредитами;

❖ впровадження стимулюючої і стабільної податкової політики стосовно АПК;

❖ використання в оптимальному обсязі державного замовлення на постачання частини сільськогосподарської продукції;

❖ відновлення державного фінансування особливо важливих цільових програм, у т.ч. забезпечення експлуатації систем меліорації земель, програм селекції, насінництва та племінної справи.

На мій погляд, реалізація державою саме цих методів підтримки створить сприятливі можливості для розвитку аграрного сектору в Україні. ■

Фракція
Комуністичної
партії України

Петро СИМОНЕНКО

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Питання про землю є корінним для нашої країни, для нашого народу. Як відомо, одним із визначальних лозунгів соціалістичної революції були слова «Землю — селянам!» А одним із перших декретів Радянської влади був лєнінський декрет про землю.

Так склалося, що й одним із перших указів Президента України Л.Кучми після його повторного обрання став сумнозвісний Указ №1529 від 3 грудня 1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». По суті, цим Указом, всупереч положенням Конституції України про правову рівність форм власності та ряду основоположних норм чинних Земельного й Цивільного кодексів, інших законів України, але у відповідності з Меморандумом Міжнародного валютного фонду, було запущено механізм ліквідації колективної і впровадження приватної власності на землю, перетворення її на товар, предмет застави, купівлі-продажу й перепродажу, широкої приватизації.

Виражаючи інтереси своїх виборців, виконуючи програму своєї діяльності, депутатська фракція комуністів у Верховній

Раді України рішуче виступила проти цього антиконституційного, антинародного Указу Президента, вважаючи його останнім зашморгом на ший вітчизняного аграрного товаровиробника. Фракція КПУ неодноразово наполягала на припиненні надуманих і штучних експериментів влади стосовно власності на землю й пропонувала зайнятися організацією виробництва на базі існуючих сільгоспвідприємств.

Комуністи попереджали, що розпуск колективних сільгоспвідприємств, розподіл і продаж землі під виглядом «поглиблення реформ» і пошуку «ефективного власника» матимуть непередбачувані негативні наслідки.

Передусім, це призведе до знищення науково обгрунтованої системи землеробства, ліквідації тваринницьких ферм, до розвалу єдиних господарських комплексів, руйнації соціальної сфери села. І вже зараз видно, що ця чергова аграрна авантюра спричинила різке зниження виробництва сільськогосподарської продукції. Відбувається майнове розшарування сільського населення, подальше зубожіння абсолютної його більшості. Незважаючи на те, що вже зараз рівень безробіття в аграрному секторі є найвищим, продовжується скорочення робочих місць. Останнім часом стає очевидним, що в сільських громадах, які завжди відзначалися колективізмом і взаємовиручкою людей, наростає напруження й антагонізм у відносинах між сусідами й навіть близькими родичами. Адже межі ще ніколи й нікого не об'єднували. Крім того, цілком реально, що земля може перейти до власності мафіозних структур, а також у тій чи іншій формі — іноземцям. А це врешті-решт серйозно загрожує продовольчій безпеці держави, збереженню її незалежності та суверенітету.

Принагідно зазначу, що стаття 13 Конституції України проголошує: «Земля, її надра ... та інші природні ресурси ... є об'єктами права власності українського народу». Це означає, що земля — загальнонаціональна власність, всенародне багатство й тому повинна бути неподільною. Ось чому наш обов'язок — не допустити її остаточного розбазарювання та втрати! Земля України, земля наших дідів і батьків повинна належати нам і нашим дітям та внукам.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Комуністична партія та її парламентська фракція послідовно виступають за державний підхід до проблем агропромислового комплексу. Саме так було за Радянської влади. І саме тоді індустріально-аграрну Україну називали житницею не лише Радянського Союзу, але й усієї Європи, вона входила до першої десятки

найбільш розвинутих країн і виробляла на душу населення сільськогосподарської продукції втричі більше, ніж у середньому в світі.

Зокрема, по виробництву зерна на душу населення України посідала третє місце, м'яса — четверте, молока — друге, цукру — перше. Наш експорт складав щорічно 10 млн. т зерна, 3 млн. т цукру, 1,5 млн. т м'яса, 3 млн. т молочної продукції, 1,5 млн. т олії.

На жаль, сьогодні ці позиції майже зовсім втрачені. Україна вже сама змушена імпортувати цукор, молокопродукти та навіть ковбасу й сало. Адже в результаті так званих радикальних ринкових трансформацій, в результаті «прискореного реформування аграрного сектора» наша країна в цій галузі відкинута до рівня 1960-1961 рр., а за багатьма конкретними показниками — до початку колективізації і навіть до рівня 1913 р. Більше того, останні дії і заходи правлячого режиму свідчать про те, що він не бачить реального виходу із ним же створеної глибокої і затяжної системної кризи в сільському господарстві, а це означає, що негативні тенденції у цій галузі будуть продовжуватися до її повного розвалу.

На наш погляд, у рамках реальної державної підтримки національного аграрного виробника необхідно здійснювати планування та прогнозування, визначення балансу потреб, експортних можливостей, створення умов для виробництва необхідної кількості й номенклатури продовольчої сировини, впровадження вагомого державного замовлення, встановлення паритету цін на сільськогосподарську продукцію і промислові товари та матеріали, насамперед техніку та паливо.

Потрібно забезпечити оптимальне оподаткування, цільове фінансування та пільгове кредитування сільського господарства, розвиток вітчизняного машинобудування, захист внутрішнього ринку від засилля імпортної продукції, заборону втручання державних органів у процес вибору форм власності господарювання й організаційної структури недержавних сільськогосподарських підприємств.

Вважаємо, що в основі державної аграрної політики повинен бути селянин як господар на землі і засобів виробництва. Держава в особі Президента як гаранта дотримання Конституції повинна забезпечити захист селян від втрати землі, роботи та засобів для існування, утвердити пріоритетність соціально-економічного розвитку села. В свою чергу, активізований розвиток аграрного сектора надасть нового імпульсу розвитку харчової, легкої, переробної та інших галузей промисловості. А все це в сукупності — важлива умова добробуту нашого народу, життєздатності та незалежності України. ■

Фракція
«Яблуко»

Віктор СУСЛОВ

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

На це питання не може бути однозначної відповіді, оскільки вільна купівля-продаж землі неможлива без впровадження приватної власності на землю — а навколо цієї проблеми у світі вже кількатороків точиться гостра дискусія. У деяких випадках монопольне володіння землею гальмує економічний розвиток країни, стримує продуктивні сили суспільства. Скажімо, Сполучені Штати Америки своїм швидким економічним піднесенням на першому етапі існування завдячують наявності великих обсягів вільної землі, на якій працювали емігранти з країн, де існувала практика монопольного володіння землею.

На сучасному етапі ефективне сільське господарство — це велике сільське господарство. Отже, приватну власність на землю впроваджувати необхідно, але в тих формах, які б створювали умови для великого землекористування з ефективним використанням сільськогосподарської техніки. Чому, скажімо, в Західній Європі важко організувати ефективне зернове господарство? Тому що там існує величезна кількість малих ділянок. В Україні, з іншого боку, склалися історичні умови для великого землекористування. Ці умови збереглися навіть після розпаювання земель, адже незаможні селяни дуже часто не в змозі обробляти свій пай і змушені вдатися до його продажу або оренди. На жаль, через те, що Земельний кодекс України досі не прийнято, аграрні відносини не мають достатньої правової бази. В остаточній редакції Земельного кодексу великому землекористуванню необхідно забезпечити пріоритет. Якщо послідовно втілювати політику надання великих ділянок, українське сільське господарство в середньостроковій перспективі буде ефективним. Великі сільськогосподарські підприємства в Україні, такі, як концерн «Віадук», СП «Нібулон» та інші, вже починають доводити свою рентабельність, щоправда, працюючи на арендованих землях. Саме за ними майбутнє — особливо що стосується зернових і технічних культур.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Як свідчить європейський досвід, сільське господарство необхідно підтримувати, адже це сезонна галузь з великим терміном обігу капіталу. З іншого боку, прямі субсидії сільгоспвиробникам, що практикуються в Європі, не є сьогодні доцільними в Україні — у зв'язку із відсутністю відповідних коштів у державному бюджеті. До прямих субсидій можна буде вдаватися лише у віддаленому майбутньому, коли загальний рівень розвитку національної економіки буде достатньо високим.

За нинішніх умов, держава має захищати інтереси вітчизняного виробника в аграрному секторі шляхом розумного протекціонізму, захищаючи внутрішній ринок сільськогосподарської продукції. Потрібно також фінансувати наукові розробки, необхідні для ведення сучасного сільського господарства, раціоналізації землекористування, недопущення ерозії ґрунтів тощо. Варто також приділяти більше уваги матеріальній підтримці селекційних досліджень, пов'язаних із виведенням нових високоефективних сортів рослин і порід тварин. ■

Фракція
Комуністичної
партії України

Олександр ТКАЧЕНКО

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Питання власності на землю є одним із головних питань національної безпеки. Потрібно пам'ятати історію: війни відбувалися в першу чергу із-за землі. Моє ставлення до купівлі-продажу землі досить негативне. Таке переконання обґрунтоване і економічно, і юридично.

Економічне обґрунтування. Проголошення приватної власності на землю переслідує одну ціль — її вільну купівлю-продаж. На заяві, що в селян немає грошей для купівлі землі, апологети цієї ідеї відповідають: «А для чого їм її купляти, коли вона в них і так є? Але селяни землю плідно не обробляють. Зовсім іншим буде становище, коли землю в селян скуплять ефективні власники. Вони вкладатимуть кошти в матеріально-технічну базу й забезпечать різке збільшення виробництва продукції. А селяни будуть чесно працювати й за свою працю одержуватимуть хорошу плату. Якщо селянин захоче обробляти землю, що є його приватною власністю, але не має необхідних коштів, то він складе землю в банк, одержить кредит, купить на нього машини, добрива, насіння, ста-

ранно оброблятиме землю, одержить хороший урожай і за рахунок цього розплатиться та матиме прибуток. Все буде чудово».

Такі обіцянки — свідомі й цинічні брехні. Її поширюють у першу чергу ті, хто хоче купити землю, звичайно, — за безцінь, а також ті, хто обґрунтовує (нерідко з використанням наукоподібних аргументів) і пропагує вільний продаж землі, одержуючи за це різні подачки від зацікавлених осіб та організацій.

Насправді становище, скоріш за все, буде таким: в Україні за безцінь скуплять землі власники великих капіталів, які одержали їх незаконними, злочинними шляхами, а також (а, можливо, в першу чергу) іноземці. В умовах ринку вони займатимуться в основному виробництвом зернових культур, соняшнику та невеликої кількості інших видів продукції. Це виробництво буде дешевим і конкурентноспроможним на світовому ринку. Така продукція буде масово вивозитися, забезпечуючи одержання високих прибутків для великих власників.

Проте виробництво кормів, і відповідно — продукції тваринництва, а також багатьох інших життєво необхідних продуктів харчування таким прибутковим не буде. Вони не будуть вироблятися, а, за необхідності, завозитимуться із-за меж України.

За цих умов, лише незначна частина селян матиме можливість найматися до нових власників землі, тобто ставати наймитами (рабами ХХІ століття). А переважна більшість населення, не лише сільського, а й міського, не буде працевлаштована. Вона залишиться за бортом життя, бо не матиме коштів для свого існування. Саме це очікує наших дітей і внуки.

Чи змиряться вони з цим? Вони проклянуть тих, хто допустить вільну купівлю-продаж землі, бо це шлях до пролиття крові. Отже, вільні купівля-продаж землі є загрозою не лише національній безпеці, але й самому існуванню України.

Юридичне обґрунтування. Стаття 13 Конституції України проголошує: «земля, її надра... та інші природні ресурси... є об'єктами прав власності Українського народу».

Право власності Українського народу на землю та інші природні ресурси розповсюджується на всіх громадян і жителів України без винятку, в т.ч. селян і міських жителів, працюючих і непрацюючих, людей старшого віку й дітей. Це право діє не лише зараз, але має діяти і в майбутньому. Це вічне право, яке належить не лише тим, хто живе сьогодні, а й нашим дітям, онукам, правнукам.

Впровадження права купівлі-продажу землі, що передбачається в нинішніх проєктах Земельного кодексу України, може призвести до того, що великі площі земельних угідь стануть власністю окремих українців, а також іноземців. Враховуючи, що землі не створюються працею людей і їх площі залишаються незмінними, приватизація шляхом купівлі-продажу значних площ земельних угідь зробить їх

власністю окремих осіб. Унаслідок цього, велика кількість представників Українського народу втратить право володіти землею і не матиме на приватизовані земельні угіддя жодних прав.

Це призведе до того, що сільськогосподарські угіддя, одержані шляхом купівлі-продажу, надалі не будуть об'єктом права власності Українського народу. Але такі дії стануть грубим порушенням Конституції України та будуть незаконними, зазначені угоди будуть визнані недійсними.

Ті, хто добиваються купівлі-продажу земельних угідь, мають заявити, що вони не визнають чинну Конституцію України в частині права власності Українського народу на землю та інші природні ресурси. Досягти своїх цілей вони зможуть лише при зміні Конституції України в установленому законодавством порядку.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Для забезпечення національної безпеки, розвитку вітчизняного виробництва та створення умов для покращання життя Українського народу держава не просто повинна, а зобов'язана підтримувати національного аграрного виробника. Загалом, це питання є досить складним і має вирішуватися комплексним шляхом.

В першу чергу, необхідно вирішити питання про державну підтримку сільського господарства. Заяви про те, що колгоспи та радгоспи сидять на шій державі, не відповідають дійсності. Дотації, які їм надавалися, направлялися переважно міському жителю шляхом встановлення низьких цін на продукти харчування. Лише потім вони використовувалися на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, що було економічно вигідним і сільському, і міському жителю.

Навіть на Заході сільське господарство не є повністю ринковим, оскільки отримує дотації з бюджету. У 24 розвинутих країнах світу бюджетні дотації в останні роки становили в середньому близько 50% вартості сільськогосподарської продукції (а в Японії та Фінляндії — до 80%); у США бюджетні асигнування на сільське господарство складали \$40-60 млрд. на рік.

Саме завдяки державним дотаціям у названих країнах досягнуті значні успіхи в розвитку сільського господарства та забезпеченні населення продуктами харчування. В Україні ж державні дотації зведені до мінімуму, й питання про них практично навіть не розглядається під галасливі розмови про ринок та вимоги перетворення землі на предмет купівлі-продажу.

Одночасно з державною підтримкою аграрного виробництва необхідно законодавчо забезпечити захист продукції АПК, яка виробляється або може вироблятися в Україні. Імпорт такої продукції повинен обкладатися митом за підвищеними ставками, а отримані кошти мають направлятися, в першу чергу, на підвищення ефективності національного виробництва сільгосппродукції. ■

Фракція
«Реформи - Конгрес»

Володимир ФІЛЕНКО

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Ставлення до вільної купівлі-продажу землі — позитивно-стримане. Якщо земля не буде товаром, то не буде реформ, не буде середнього класу, не буде європейського вибору України. Врешті-решт, не буде можливих людей. Земля, теоретично, має купуватись і продаватись. Нью-Йоркський Манхеттен викупили японці, але це не сильно вдарило по національних інтересах Сполучених Штатів. Бо японці платять податки до американського бюджету.

Я б розділив питання приватної власності на землю на дві частини: перша — *право*; друга — *правила*. Для порівняння: в Україні є *право* мати зброю, але це не означає, що всі громадяни України озброїлися рушницями, кулеметами, гранатами і як завгодно цим усім користуються — стріляють, шумлять і т.ін. Бо є чіткі *правила* про те, що зброю треба зберігати в металевих ящиках, під замком, подалі від дітей, виїмати у відповідний час й у відповідному місці.

Отже, висновок: має бути право, але мають бути й чіткі правила користування цим правом.

Окремої дискусії заслуговує тема можливої купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення та земель, що належать територіальним громадам.

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Післявоєнний австрійський Парламент декілька років дискутував проблему національних інтересів, поки не визначив, що пріоритетів усього три. В їх числі був і пріоритет підтримки сільського господарства.

Держава повинна підтримувати національного аграрного виробника повною мірою і в усіх сферах. Критерієм підтримки має бути рентабельність виробництва з урахуванням соціального навантаження. ■

Фракція
Народного Руху
України

Василь ШЕПА

1. Ваше ставлення до вільної купівлі-продажу землі. Які наслідки це може мати в Україні?

Моя позиція стосовно власності на землю однозначна — земля має бути товаром (предметом купівлі продажу, обміну, дарування, успадкування, застави тощо).

Перший етап аграрної реформи, пов'язаний із роздержавленням землі, її паюванням і приватизацією, в основному, завершено в 1999р. Створене підґрунтя для продовження реформ. На сьогодні реформовано близько 11 тис. КСП. На їх базі, на засадах приватної власності на землю та майно, створено 15 тис. нових агроформувань. Ці формування, разом із селянськими (фермерськими) та особистими господарствами заклали основу приватного господарювання на селі.

Найголовнішим здобутком цього періоду є розуміння більшістю селян переваг приватної власності на землю та майно. У них відновився інтерес до володіння землею, майном і результатами своєї праці — головною запорукою ефективності сільськогосподарського виробництва. Сьогодні немає звернень щодо реанімації колгоспного устрою, адже селянина турбує, насамперед, врегулювання земельних і майнових відносин, захист прав власності.

Сільське господарство підійшло до другого етапу реформи, який полягає у створенні прозорого аграрного ринку для нових господарів. Триває копітка робота з врегулювання земельних і майнових відносин у новостворених агроформуваннях. При цьому, передбачена організація спеціального навчання керівників і фахівців агроформувань (земельні та майнові відносини, основи бізнесу в ринкових умовах).

Складним процесом є завершення передачі землі та майна колишнього КСП у приватну власність його пайовиків, виділення землі та майна в натурі, правильного оформлення всіх потрібних документів, розв'язання боргових проблем, реорганізація збиткових господарств, використання кредитів.

Важливим наслідком реформи є зміни у свідомості колишніх членів КСП. Їм не байдуже, хто користується їх власністю, оскільки вони хочуть отримувати прибуток.

В цілому, аграрна реформа буде успішною, якщо закінчиться за 10-15

років. Тому що ми витратили набагато більше часу, щоб знищити власника, господаря. І чому зараз ще точиться боротьба за КСП? Люди переживають, де вони будуть красти. Ми виховали злодія, ледаря, алкоголіка; психологічно розтоптали людину. Якщо хтось думає, що все це вдасться повернути за один-два, чи навіть 10 років — він глибоко помиляється. Повернули землю, але не повернули віру. Її не повернеш указом Президента, постановою Кабміну чи Верховної Ради. Потрібні роки, щоб власник повірив, що це його — назавжди. Згадайте, як виховували нас: хата — твоя, гараж — твій, але земля, на якій твоя хата — не твоя. Я 25 років працював головою колгоспу і, вже будучи радником Президента, вирішив отримати свій пай землі. Я витратив на це півтора роки. Коли я, нарешті, отримав цей пай — колгосп його переорав. Я ж не буду його знову переорювати? Цей приклад показує, що відбувається залякування людей на селі тими, хто має владу на місцях: головами колгоспів, керівниками райдержадміністрацій...

2. Якою мірою і в яких сферах держава має підтримувати національного аграрного виробника?

Україна — аграрна держава, а тому АПК повинен бути пріоритетом її розвитку. За наявності ресурсів, Україна могла б наздогнати країни Заходу в галузі АПК за три-п'ять років. Але для цього треба ще багато зробити. По-перше, налагодити машинобудування. Адже вітчизняна техніка, порівняно зі світовою, — застаріла. Передові країни збирають хліб за 3-5 днів, а Україна — 30-45. Спочатку — все нормально, далі — втрати. Виникає питання: навіщо вирощувати врожай, щоб залишити його в полі? Техніка застаріла, міндобрив нема, з паливом — коли як. Чи впорається з цим самотужки приватний власник? Ні. По-друге, перейти від екстенсивного ведення господарювання до інтенсивного. За часів СРСР українські землі були виснажені (розораність землі 80-90%). Щоб покращити ситуацію, треба вивести з обороту 10-15 млн. га орної землі. По-третє, надати селянинові кредити. Тут лише один вихід — земля має стати товаром або предметом застави. Німеччина дає 60 млрд. марок кредитів аграрному сектору (3-4 тис. марок на гектар). А хто сьогодні в Україні візьме кредит під 40% річних? Той, хто має оборот: купив-продав — розрахувався з банком — прибуток. А сільськогосподарське виробництво — сезонне, корову, щонайменше три роки треба годувати, якісні марочні вина чи високоякісний коньяк — 12-15 років витримувати.

Дотепер село кредитувало державу. Нині розумним далекоглядним кредитором має стати держава. ■

АГРАРНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: РЕЗУЛЬТАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*Секретаріат Комісії з питань аграрної
політики при Президенті України¹*

Головним завданням аграрної реформи стало формування ефективного сектору економіки, головною ланкою якого є прибуткові, конкурентноспроможні як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках господарства.

Аграрна реформа в Україні має десятирічну історію і характеризується певною послідовністю та етапністю реалізації. Можна визначити наступні її етапи:

- ❖ земельна реформа та реформування майнових відносин в агропромисловому комплексі;
- ❖ створення на базі колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) нових форм господарювання на засадах приватної власності на майно і землю з широким застосуванням орендних відносин;
- ❖ забезпечення післяреорганізаційної підтримки реформованих і новостворених господарств та формування ринкової інфраструктури у сільському господарстві.

РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ І МАЙНОВИХ ВІДНОСИН

Створення нової системи земельних відносин на основі приватної власності на землю, забезпечення рівності прав власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави, забезпечення гарантій прав на землю стало ключовим моментом аграрної реформи. Земельна реформа стала необхідною умовою не лише аграрної, а й усієї економічної реформи, без її здійснення був би неможливим перехід до ринкових відносин.

Формально, точкою відліку земельної реформи є прийнята 18 грудня 1990р. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу», якою передбачалося виділення земель запасу для організації селянських (фермерських) господарств, ведення особистого підсобного господарства, садівництва, городництва з одночасною передачею їх у приватну і колективну власність.

Законом України «Про форми власності на землю» (1992р.) було запроваджено приватну власність на землю. Час вимагав

юридичного закріплення тодішніх реалій, поетапного зняття обмежень на шляху формування нових відносин. У 1992р. було прийнято новий Земельний кодекс України, що заклав передумови ліквідації монополії держави на землю: вводилися поняття середньої земельної частки, порядок визначення її величини, перелік осіб, які мають право на отримання цієї частки.

Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (1994р.) було задекларовано визнання права на земельну частку (пай) об'єктом купівлі-продажу, дарування, успадкування, міни, застави, а також передачі в оренду. Іншим Указом — «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (1995р.) — було запроваджено сертифікат на право на земельну частку (пай).

Ці та інші нормативно-правові акти зумовили економічний, соціальний і правовий зміст земельної реформи і дали можливість провести паювання земель колективних

¹ В.Андрієвський, В.Дем'янчук, І.Кобута, О.Коваленко, Р.Корінець, О.Протченко, М.Пугачов, Н.Селерович, М.Терещенко, І.Чалко, О.Шевцов, О.Ярославський.

Секретаріат Комісії з питань аграрної політики при Президентові України

сільськогосподарських підприємств (КСП) і організацій та видати громадянам відповідні сертифікати.

Перший етап, пов'язаний з роздержавленням землі, її паюванням і приватизацією завершився видачею понад шести мільйонам селян сертифікатів на земельну частку (пай), упорядкуванням майнових відносин колгоспів, що були реформовані у КСП.

Це був один із найважчих періодів аграрної реформи: відбувалася переоцінка цінностей, зміна психології, способу мислення та життя громадян. Найголовнішим його здобутком стало усвідомлення свого права на власність, початок формування ефективного власника — господаря, якому часто вже були тісними рамки КСП і який вже був готовий самостійно господарювати на землі.

В ході проведення земельної реформи змінювалися відносини власності на землю, структура землеволодінь і землекористувань, була запроваджена плата за землю, оренда земельних ділянок, їх купівля-продаж, дарування, обмін.

Паралельно зі змінами в структурі власності на майно і землю, розпочалися процеси формування нових господарських структур. На базі КСП формуються сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю, приватні агрофірми, особисті підсобні господарства, сільськогоспо-

дарські кооперативи, селянські (фермерські) господарства.

Станом на 1 грудня 1999р., функціонувало вже близько 2600 нових формувань ринкового типу, створених на базі колишніх КСП. Це складало 20% від існуючих на той час КСП. Впевнено заявили про себе понад 35 тис. фермерів. Почав ставати на ноги і малий бізнес у сільській місцевості — біля 11 млн. особистих підсобних господарств розширили свої земельні наділи.

Одним із найбільш ефективних заходів аграрної реформи став Указ Президента України від 3 грудня 1999р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», який став початком «оксамитової революції» у реформуванні АПК. В ході його реалізації завершився етап реформування КСП, перехід від колективної до приватної власності на майно та землю — шляхом створення приватних підприємств і широкого застосування орендних відносин на землю. Він зумовлений радикальним політичним рішенням, яке ввело процес реформування у цивілізоване правове русло, вселило в людей довіру до державної політики, сприяло подальшому розвитку приватної ініціативи в аграрній сфері.

В ході виконання цього Указу структура недержавних сільськогосподарських підприємств зазнала істотних змін. Якщо станом

на 1 грудня 1999р. найбільш поширеною формою аграрних підприємств були КСП (64%), то на початок квітня 2000р. таких формувань практично не залишилося. Протягом 2000р. частка господарських товариств у структурі аграрних підприємств збільшилася з 14% до 47%, сільськогосподарських кооперативів — з 2% до 24%, приватних підприємств — з 4% до 20%.

Важливо відзначити, що землю змогли отримати не лише ті, хто безпосередньо працював у сільськогосподарських підприємствах, а й ті, хто тісно пов'язаний з життям сільської громади. Президентом України в розвиток Указу від 3 грудня 1999р. прийнято Указ «Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи», який передбачав виділення земельних ділянок працівникам соціальної сфери села.

Одним із основних напрямів державної політики є забезпечення умов для розвитку основи сільського господарства — великих товарних аграрних підприємств. Їх трансформація відбулася на базі власного управлінсько-кадрового потенціалу, за відсутності зовнішнього впливу на формування складу засновників, при переважному збереженні майнового комплексу.

Земельні площі колишніх КСП зберегли єдиним масивом 7434 підприємства (56,9%). Користувачами цілісного майнового комплексу (або частини) колективних сільгосппідприємств стали 10378 (79,5%) новостворених підприємств.

Впродовж 2000р. було практично завершено розпаювання землі, видачу земельних сертифікатів і передачу земельних паїв у оренду новоствореним аграрним підприємствам. Набула суттєвих обсягів оренда землі.

Але майнові відносини залишилися неврегульованими. Звітність про проведення паювання майна і визначення майнових паїв у 95% гос-

подарств виявилася переважно формальною. Паювання здійснювалося за різними методиками, і часто недосконалими. Нерідко розпайовувалися лише основні засоби виробництва або їх частина, тоді як оборотні засоби у майнові відносини не включалися. У деяких новостворених підприємствах не було виділено майно, яке вносилося їх засновниками до статутного фонду підприємства, і майно членів колишнього КСП, тобто орендодавців. Новоствореними підприємствами укладено лише 3875 тис. договорів на оренду майнових паїв, розмір орендної плати за які становить 7,4 млн. грн.

Все це, поряд із численними зверненнями колишніх членів реформованих сільськогосподарських підприємств щодо необхідності належного закріплення та захисту їх прав на майно цих підприємств, зумовило необхідність прийняття Указу Президента України №62 від 29 січня 2001р. «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки». На виконання цього Указу, Урядом України розроблені й затверджені методика уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів КСП, порядок визначення розмірів паїв та документального посвідчення права власності на пай, форма свідоцтва про право власності на пай члена КСП тощо.

В ході виконання Указу Президента України має бути: визначений розмір майнового паю кожного колишнього члена КСП; виокремлено майнові паї засновників новостворених аграрних формувань, які вони внесли в їх статутні фонди, і майно інших громадян; документально посвідчено права власності на паї колишніх членів КСП, що не були ними одержані при припиненні членства в КСП; укладено договори оренди майна між колишніми членами КСП - власниками майна і підприємствами-орендарями.

В сільській місцевості великого значення набуває самозайнятість та зайнятість у неформальному секторі економіки. Саме завдяки зростанню на 19,8% обсягів валової продукції, виробленої в особистих підсобних господарствах населення, у 2000р. має місце загальний приріст валової продукції сільського господарства на 9,2%. При цьому часто власники особистих підсобних господарств одночасно є співвласниками і найманими працівниками сільськогосподарських підприємств. Значна частина сільськогосподарської продукції з сільгосппідприємств надходить до приватного сектору — у вигляді натуральної оплати праці та іншими шляхами, тобто простежується певна економічна залежність особистих підсобних господарств від сільськогосподарських підприємств.

Останнім часом робота з оформлення і видачі державних актів на право приватної власності на землю, впорядкування майнових відносин значно активізувалася. За оперативною інформацією, станом на 13 квітня 2001р., оформлено 1 422 116 державних актів на землю, створено 10 788 комісій з організації вирішення майнових питань, у 8 018 господарствах затверджено уточнення вартості та складу майна пайового фонду і розміри індивідуальних майнових паїв. Проте, поки що видано лише 3700 майнових сертифікатів.

Позбавлення держави монополії на землю є лише початком масштабної та складної роботи з врегулювання земельних відносин. Поряд з безумовними суспільно-політичними успіхами, в цьому процесі мали місце й організаційні, правові та інші недосконалості. Це стосується, насамперед, розвитку правового поля земельних і майнових відносин, гарантування прав власників, збереження землі як природного ресурсу, створення економічних механізмів стимулювання ефективного господарювання на землі, формування інформаційної мережі щодо менеджменту землі та ресурсів тощо.

Серед пріоритетних завдань аграрної реформи на найближчий період можна виділити:

- ❖ сприяння видачі громадянам державних актів на право приватної власності на землю;
- ❖ завершення в основному впорядкування майнових відносин, видача майнових сертифікатів колишнім членам КСП;
- ❖ прийняття нової редакції Земельного кодексу України, головною нормою якого має стати приватна власність на землю;
- ❖ розмежування земель права державної і комунальної власності;
- ❖ запровадження механізмів реєстрації нерухомості;
- ❖ формування інститутів ринку землі, в т.ч іпотеки.

РОЗВИТОК РИНКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

До найважливіших завдань аграрної реформи належить розвиток ринків сільськогосподарської продукції і продовольства, формування їх дієвої інфраструктури.

Ефективне функціонування аграрного ринку пов'язане з реалізацією наступних цілей: безперерйне постачання продовольчих товарів кінцевому споживачеві; безперерйний процес купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства у зростаючих розмірах; забезпечення такого рівня ціни і якості продукції сільського господарства та харчової промисловості, які б найповніше задовольняли і продавців, і покупців; максимальне поширення інформації про ринки сільськогосподарської продукції. Державне регулювання ринків має сприяти досягненню саме цих цілей, не обмежуючи при цьому інтереси приватного бізнесу. Отже, основним завданням держави на сучасному етапі має бути не стимулювання пропозиції шляхом надання пільг і дотацій, а стимулювання попиту шляхом підвищення доходів населення.

Протягом 2000р. було ухвалено ряд нормативних актів щодо поліпшення функціонування аграрних ринків, серед яких Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» та Постанова Кабінету Міністрів «Про нові підходи до забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними ресурсами».

Зараз в усіх регіонах України значно збільшилася і налічується вже достатня кількість організацій, які обслуговують процес руху товарів від виробників до споживачів, — бірж, агроторгових домів, заготівельно-збутових кооперативів, гуртово-продовольчих ринків, аукціонів, ярмарок та виставок (*діагр. «Кількість об'єктів фізичної інфраструктури»*).

Разом з тим, обов'язкова реєстрація експортних контрактів на зерно виключно на акредитованих для таких операцій біржах певною мірою обмежує діяльність експортерів зерна. Для активізації експортної діяльності виробники повинні мати можливість самостійно обирати канали продажу своєї продукції.

Своєчасним було рішення про створення системи моніторингу, аналізу та прогнозування кон'юнктури аграрного ринку, збирання і поширення інформації щодо рівня цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство. Створення такої системи має забезпечити більшу поінформованість всіх суб'єктів ринку та підвищити прибутковість виробників за рахунок виявлення ринків збуту, трансформації

Кількість об'єктів фізичної інфраструктури

їх виробничої стратегії з урахуванням вимог ринку, вирівнювання цін на аналогічну продукцію в регіонах, усунення тіньового сектору, скорочення маркетингових витрат.

Для поліпшення забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними ресурсами і надання їм послуг розроблено Програму становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій.

Подальшими напрямками, що мають стати основою стратегії формування аграрних ринків та адекватної ринковим умовам інфраструктури, повинні стати:

- ❖ впровадження законодавства, що регулює питання укладання, змісту та виконання контрактів, відповідальності контрагентів за невиконання контрактних зобов'язань і захисту сторони, права якої були порушені;
- ❖ подальше сприяння розвитку приватної системи постачання основних матеріально-технічних ресурсів та забезпечення обслуговування техніки;
- ❖ дотримання політики невтручання у процес збуту продукції на державному та регіональних рівнях;
- ❖ стимулювання розвитку оптової торгівлі;
- ❖ створення системи ринкової інформації АПК;
- ❖ сприяння активізації роботи банківських і страхових установ з сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм;
- ❖ розвиток споживчих спілок і громадських організацій;
- ❖ створення умов для організації та діяльності обслуговуючих кооперативів, які б об'єднали особисті підсобні господарства, фермерів та інші господарчі формування.

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Метою діяльності в сфері фінансового забезпечення аграрного сектору є створення фінансової системи, що саморегулюється і функціонує без втручання держави. Роль держави має зводитися до створення законодавчого поля для функціонування системи фінансового ринку.

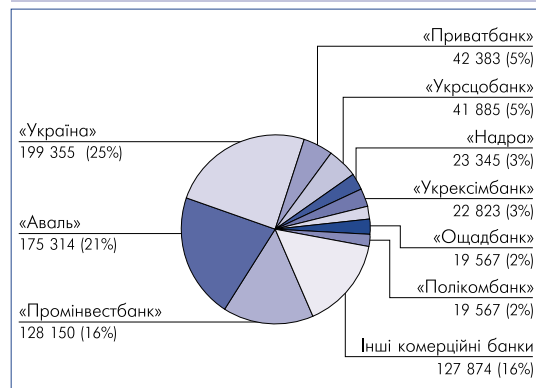
Механізм надання пільг (компенсації кредитної ставки) має застосовуватися лише на початковому етапі розвитку фінансової системи. Разом з тим, держава може застосовувати стимули для розвитку пріоритетних напрямів аграрного виробництва — для розвитку новітніх технологій, збереження і відновлення ресурсного потенціалу галузі, соціального захисту.

В 2000р. держава припинила практику товарного кредитування сільського господарства і почала розвивати грошову форму кредитування. Функції кредитного забезпечення були передані комерційним структурам. В результаті, кредитні ресурси банківської системи нарешті пішли в АПК, а витрати бюджету на кредитування АПК зменшилися.

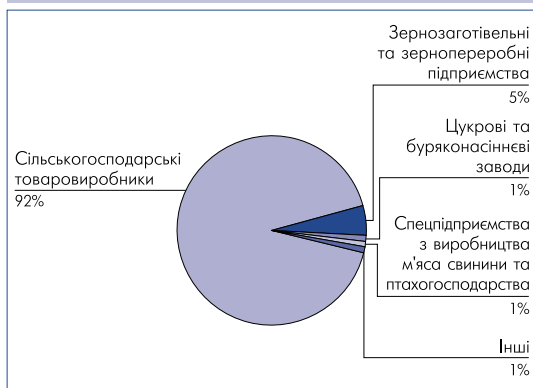
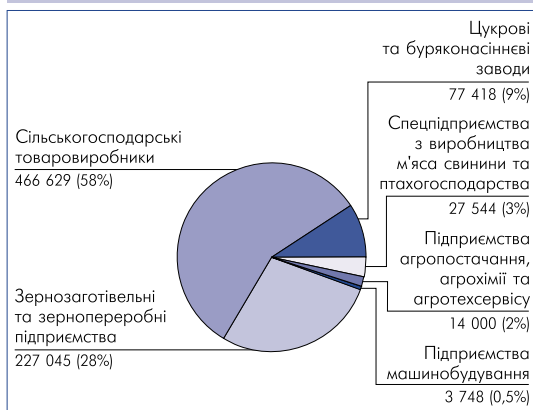
Для збільшення доступу підприємств АПК до кредитного ринку була запроваджена часткова компенсація з бюджету ставки за короткостроковими кредитами комерційних банків — в розмірі 50% облікової ставки Національного банку України на день укладення кредитної угоди, але не менше 17,5% річних.

Банки позитивно відгукнулися на пропозицію держави і в 2000р. надали АПК кредити на суму 1,8 млрд. грн., у т.ч. сільськогосподарським підприємствам — 1 млрд. грн. На умовах часткової компенсації ставки, підприємства АПК отримали кредити в розмірі 818 млн. грн. Неочікувано високим виявився рівень повернення кредитів (в середньому — 86%), у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами — 92%. Це значно посилило довіру банків до сільськогосподарських підприємств як позичальників. У кредитуванні підприємств АПК на умовах часткової компенсації ставки в 2000р. взяв участь 51 комерційний банк (діагр. «Надання кредитів підприємствам АПК комерційними банками України в 2000р.»). Найбільшими кредиторами були банки «Україна» (25%), «Аваль» (21%), «Промінвестбанк» (16%), «Укрсоцбанк» (5%) і «Приватбанк» (5%).

Надання кредитів підприємствам АПК комерційними банками України в 2000р., тис. грн.

На першому етапі (2000р.) розвитку системи фінансування АПК пільгове кредитування застосовувалося лише для короткострокових ресурсів. Кредити надавалися як сільськогосподарським товаровиробникам, так і підприємствам суміжних галузей АПК (діагр. «Кількість позичальників АПК, які отримали кредити в комерційних банках України в 2000р. (структура)»). Причому відсутність застави у безпосередніх виробників сировинної продукції призводить до розширення частки користувачів пільгами у напрямі суміжних галузей (діагр. «Надання кредитів підприємствам АПК комерційними банками України в 2000р. в розрізі позичальників, станом на 1 січня 2000р.»).

Кількість позичальників АПК, які отримали кредити в комерційних банках України в 2000р.

Надання кредитів підприємствам АПК комерційними банками України в 2000р. в розрізі позичальників, станом на 1 січня 2001р., тис. грн.

На умовах компенсації ставки, кредити отримали 4150 підприємств АПК, з них 3800 (92%) — сільськогосподарські товаровиробники. Вони також отримали найбільшу частину кредитів — 455 млн. грн (56%).

Незважаючи на зменшення суми, передбаченої на компенсацію кредитних ставок у Державному бюджеті України 2001р. (з 175 млн. грн. до 150 млн. грн., порівняно

з 2000р.) та збільшення розміру компенсації для окремих позичальників, обсяг кредитів, що буде залучений в АПК, у 2001р. збільшиться. Так, у першому кварталі 2001р. на умовах компенсації ставки комерційні банки надали кредити в АПК на суму понад 800 млн. грн., що дорівнює обсягам кредитування за весь 2000р.

Звичайно, запровадження часткової компенсації не вирішує всіх проблемних питань кредитування сільського господарства і має розглядатися як тимчасовий захід. При розробці подальших планів розвитку кредитної системи слід враховувати, що доступ до кредитних ринків більшості виробників є обмеженим, тому державна політика має спрямуватися не лише на кредитування галузей АПК, а сільської місцевості загалом.

Пріоритетні завдання в сфері фінансування аграрного виробництва:

- ❖ сприяння розвитку інфраструктури фінансового ринку на селі; стимулювання створення кооперативних банків, розвитку кредитних спілок;
- ❖ законодавче забезпечення захисту прав кредиторів і позичальників; розробка механізмів гарантування повернення кредитів шляхом створення надійного інституту застави, страхування;
- ❖ розвиток довгострокового кредитування, для запровадження якого необхідно створити систему іпотечного кредитування;
- ❖ сприяння розвитку мережі комерційних лізингових компаній для забезпечення господарств основними засобами виробництва;
- ❖ переважна орієнтація на збереження та відтворення ресурсного і людського потенціалу, забезпечення продовольчої безпеки держави — при формулюванні пріоритетів надання фінансово-кредитних пільг з боку держави.

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

Новостворені недержавні сільськогосподарські підприємства не спроможні ефективно вести свій бізнес без проведення політики зниження податкового навантаження. На реалізацію цієї мети був спрямований Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років».

Проте, незважаючи на вжиті заходи щодо зменшення податкового тиску на сільськогосподарського виробника через застосування фіксованого сільськогосподарського податку та деяких пільг зі сплати ПДВ, не відбулося створення надійного податкового механізму, який би враховував специфіку сільськогосподарського виробництва. Тому зазначені заходи повинні мати тимчасовий характер, і з огляду на перспективу, кращим вибором у майбутньому буде запровадження класичної системи оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників, за якою базою їх оподаткування є прибуток і земля.

Для сільськогосподарських товаровиробників, насамперед новостворених підприємств різних форм господарювання, які лише започаткували свій бізнес, сприятливість податкового поля визначається не лише розмірами податкових ставок, а, насамперед, відповідністю структури податків рівню розвитку економіки в цілому, з урахуванням закономірностей і головних тенденцій цього розвитку.

Напрями вдосконалення податкової політики в аграрному секторі:

- ❖ зменшення непрямого оподаткування сільськогосподарських підприємств;
- ❖ приведення рівня земельного податку до рівня реальної ринкової вартості землі та доходів, які отримуються з неї;
- ❖ у випадку оренди земельний податок мають сплачувати не сільськогосподарські підприємства, а власники земельних паїв за рахунок орендної плати чи їх дивідендів;
- ❖ коригування ПДВ таким чином, щоб оподаткування підлягала лише додана вартість. Як можливий варіант — запровадження замість ПДВ податку з продажу (на кінцеву продукцію в роздрібній торгівлі)²;
- ❖ уточнення чинних умов виникнення податкових зобов'язань в аграрному секторі економіки³;
- ❖ уточнення умов обчислення доходу, що оподатковується⁴;
- ❖ перенесення строків сплати податків для сільськогосподарських підприємств на друге півріччя⁵.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА

Проведення реформ на селі вимагає зміни підходів до вирішення питань розвитку соціальної сфери. Необхідно звільнити сільськогосподарських товаровиробників від обтяжливих турбот по утриманню об'єктів соціальної інфраструктури.

Невирішеним залишається питання передачі об'єктів соціальної сфери⁶, що перебувають на балансах підприємств АПК, в комунальну власність. На виконання Указу Президента України «Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств», проводиться робота щодо передачі об'єктів від господарств у комунальну власність територіальних громад: станом

на 1 січня 2001р., передано 34% загально-освітніх шкіл, 20% дитячих садків, 28% клубів, 28% лікарняних закладів, 21% житлового фонду та 26% інженерних мереж.

Головною перешкодою цьому процесові є відсутність законодавчих механізмів фінансування соціальної сфери з бюджетів сільських громад. Адже Державним бюджетом на утримання об'єктів соціальної сфери в 2001р. передбачені кошти в обсязі 55,2 млн. грн. Крім того, фінансування здійснюватиметься і з місцевих бюджетів. Але це недостатні кошти для вирішення досить важливих соціальних питань.

Пріоритетні напрями соціальної політики на селі:

- ❖ розробка стратегії регіонального розвитку і програм розвитку регіонів, що передбачатимуть, зокрема, механізми вирішення регіональних проблем, які постають внаслідок реструктуризації підприємств;
- ❖ створення матеріальної бази регіонального розвитку — впровадження механізмів формування бюджету низу, децентралізації функцій органів виконавчої влади шляхом делегування їх частини на регіональний рівень, передача окремих прибуткових об'єктів державної власності до власності територіальних громад;
- ❖ надання регіонам більшої незалежності в прийнятті рішень і фінансуванні та більшої відповідальності за соціальний розвиток.

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ

Хоча динаміка зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією за останні два роки, на перший погляд, може здаватися незадовільною (загальне падіння експорту приблизно на 3%), її тенденції є досить обнадійливими. Зростання експорту товарів харчової промисловості на 30,9% на фоні скорочення вивезення первинної продукції на 25,5% свідчить про розширення можливостей вітчизняної переробки з усіма її позитивними наслідками — створення більшої доданої вартості на території країни, збільшення бази оподаткування, створення робочих місць. Водночас, з розвитком

² Такий податок був би безпосередньо пов'язаний з купівельною спроможністю населення: кожен покупець мав би можливість сплачувати суму податку залежно від своїх доходів.

³ До 1 січня 2004р. для підприємств, які здійснюють поставки матеріально-технічних ресурсів і надають послуги сільськогосподарським товаровиробникам усіх форм власності, та для сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють реалізацію власної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, датою виникнення податкових зобов'язань із продажу товарів (робіт, послуг) має бути дата зарахування коштів від покупця продукції на банківський рахунок платника податків; у разі розрахунків у натуральній формі — дата оприбуткування платником податків продукції (робіт, послуг), отриманої в рахунок сплати за поставлені (реалізовані) товари (роботи, послуги).

⁴ З метою стимулювання розвитку приватних форм господарювання, в т.ч. без створення юридичної особи, — виключення з сум валового доходу доходів від продажу вирощеної в особистому селянському господарстві та на присадибних ділянках сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, за умови, якщо земельна ділянка такого господарства не перевищує розміру встановленого на території земельного паю та присадибної ділянки.

⁵ Це обґрунтовується тим що в першому півріччі брак коштів для сплати податків має у сільгоспідприємств об'єктивну причину внаслідок сезонності виробництва.

⁶ Аграрні підприємства утримують на балансі понад 5000 дошкільних закладів освіти, 4700 закладів культури, 327 будинків для людей похилого віку, майже 5000 шкіл, 55 тис. км інженерних мереж.

інфраструктури аграрного ринку та набуттям виробниками певного досвіду слід очікувати зміни тенденції скорочення обсягів експорту первинної продукції, що вже підтверджується результатами першого кварталу 2001р.

Враховуючи, що зростання імпорту було мінімальним, навіть за умов суттєвого поліпшення платоспроможності населення, існуючий режим зовнішньої торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією можна вважати, в основному, адекватним потребам аграрного сектору економіки на цьому етапі реформування.

Найважливішим в удосконаленні режиму зовнішньої торгівлі сільгосппродукцією був 1996р., коли Уряд відмовився від квотування та ліцензування експорту і обов'язкової реєстрації контрактів на експорт сільськогосподарської продукції. З того часу експортні обмеження (крім вивізних мит на велику рогату худобу, шкірсировину та насіння олійних, а також індикативних цін на них) не встановлювалися, і політика щодо вивезення сільськогосподарської продукції стала більш прогнозованою.

Урядом створено в цілому задовільні двосторонні режими торгівлі з основними партнерами України у вигляді угод про торговельно-економічне співробітництво або їх аналогів (якими надається статус найбільшого сприяння у торгівлі) та угод про вільну торгівлю з країнами колишнього СРСР.

Слід, однак, відзначити обмежені можливості подальшого нарощування експорту лише за рахунок маркетингу та заходів державної підтримки експортних підгалузей. Є необхідність здійснення системних заходів, результатом яких має бути створення в Україні

цілісної, гармонізованої з міжнародними стандартами, системи регулювання зовнішньої торгівлі та інтеграція у світову торговельну систему. При цьому потрібно враховувати, що аграрна політика в більшості країн світу сьогодні орієнтується на результати міждержавних переговорів і домовленостей щодо торгової політики та внутрішньої підтримки сільського господарства під егідою СОТ. Від членства України в системі СОТ безпосередньо залежать можливість і перспективи інтеграції до Європейського Союзу, Центральноевропейської угоди про вільну торгівлю (*CEFTA*), інших регіональних угруповань, а також залучення іноземних інвестицій.

Результати аналізу на основі моделі загальної рівноваги, проведеного в 1999р. Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України за сприяння програми *TACIS*, свідчать, що укладення угоди про вільну торгівлю між Україною і ЄС може призвести до значних змін в обсягах українського імпорту та експорту сільськогосподарської продукції. При цьому експорт сільськогосподарської продукції з України і ЄС зміг би зрости майже на 50%. Утворення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС є важливим з точки зору компенсації можливих втрат, яких Україна може зазнати у зв'язку із розширенням ЄС та схід.

Не менш важливою є активна участь України в інтеграційних процесах, що відбуваються в СНД та у Центральній і Східній Європі. Створення зони вільної торгівлі СНД, без виключень і на основі міжнародних принципів регулювання торгівлі, може суттєво покращити та відновити стабільний доступ українських виробників на традиційні ринки. Аналогічний ефект у перспективі можна отримати і від приєднання до *CEFTA*, передумови якого є членство в СОТ, асоційоване членство в ЄС та наявність угод про вільну торгівлю з усіма учасниками *CEFTA*. ■

Пріоритетні завдання в сфері зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією:

- ❖ вступ України до Світової організації торгівлі — першочергове завдання⁷;
- ❖ інтеграція до ЄС і створення зони вільної торгівлі у відносинах з ним;
- ❖ активна участь в інтеграційних процесах у рамках СНД та в Центральній і Східній Європі.

⁷ Потрібно враховувати, що нині проводиться новий раунд багатосторонніх торговельних переговорів, на порядку денному якого є питання суттєвої лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією. Якщо переговори про приєднання України не будуть завершені до підписання нової угоди СОТ щодо сільського господарства, то Україна буде приєднуватися на більш жорстких умовах.

УКРАЇНСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА: ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Леонід КОЗАЧЕНКО,
президент Української ліги підприємців АПК

Останнім часом аналітики, експерти, політологи, розмірковуючи над проблемами економічної, фінансової та соціальної криз в Україні все частіше вживають термін «стратегічна криза», поширюючи його практично на всі, без винятку, сфери суспільної життєдіяльності та господарювання. В контексті таких негативних міркувань, набуває особливого значення оцінка підсумків і перспектив аграрної реформи в Україні. Неупереджений погляд на її поточні здобутки та позитивні тенденції, які намітилися останнім часом, переконує в тому, що аграрна реформа набуває прискорених темпів і незворотного характеру. А розгляд становища України на міжнародному аграрному ринку (зокрема, ринку зерна) у світлі його теперішніх тенденцій свідчить про реальну можливість України відновити позиції експортера на світових ринках аграрної продукції.

ПЕРШІ КРОКИ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ: СТВОРЕННЯ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ

Сучасний стан сільського господарства — це перший результат нової аграрної політики, з усіма її позитивними й негативними явищами та суперечностями. Позитивні аспекти — а їх чотири — є незаперечними.

До позитивних результатів здійснення нової аграрної політики можна віднести створення необхідних передумов для виходу АПК з кризового стану та його подальшого поступального розвитку. До таких передумов належать, перш за все: врегульованість

боргових відносин АПК з державою; створення сприятливого податкового клімату; відновлення паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію; впровадження ринкових форм державного управління галуззю.

Врегульованість боргових відносин АПК з державою і створення сприятливого податкового клімату. Прийняті закони України та урядові постанови про списання заборгованості сільськогосподарських підприємств зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів усіх рівнів, Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування. Проведено реструктуризацію виплати

заборгованості за спожиту електроенергію строком на п'ять років за умови своєчасного здійснення поточних платежів. Вжиті організаційні заходи з передачі об'єктів соціальної інфраструктури з балансу підприємств до комунальної власності. Близько 7 млрд. грн. недоїмки до бюджету, що накопичувалася протягом кількох років, зараз вже не тиснуть на аграріїв. Тим самим держава створила важливу передумову до зміцнення аграрного сектору економіки.

Сільськогосподарські товаровиробники отримали можливість протягом трьох років сплачувати єдиний податок в обсязі семи зі 100 одиниць доходу. Це майже в п'ять разів менше, ніж у промисловості.

Тенденція відновлення паритетності цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Нормативно врегульовані питання вільного ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. В результаті, середні ціни продажу сільськогосподарської продукції у січні-листопаді 2000р. зросли, порівняно з аналогічним періодом 1999р., на 57%, у т.ч. продукції рослинництва — на 73%, тваринництва — на 37%. Зростання цін на продовольство в 2000р. в 3,2 разів перевищило ріст цін на непродовольчі товари. В 2000р. індекс цін на сільськогосподарську продукцію (155,6%), вперше з 1992р., перевищив індекс цін на промислову продукцію, що споживається аграрним сектором (137,4%). Відзначені тенденції безумовно сприятимуть поступовому подоланню цінового диспаритету в АПК.

Переорієнтація держави на ринкові форми управління аграрним сектором. У якості основи аграрної політики Урядом визначено створення нових механізмів функціонування та зміцнення системних мотивацій сільськогосподарського виробництва. Тобто держава переорієнтується на реалізацію своїх класич-

них функцій — створення сприятливого середовища для успішного бізнесу, в даному випадку — аграрного бізнесу. Така переорієнтація підготувала базу створення нових для України сегментів аграрного ринку, зокрема, боргових зобов'язань, страхових послуг, кредитів та інвестицій.

Ринок боргових зобов'язань. У 2000р., коли борги аграрного сектору економіки державним і комерційним підприємствам оцінювалися майже в 10 млрд. грн., проблема зменшення заборгованості була визнана національною. У лютому 2001р. з ініціативи Української ліги підприємців АПК та за підтримки Міністерства аграрної політики було створене агентство з обслуговування боргових зобов'язань аграрного сектору — ЗАТ «Агентство-Інтерагроконсалт». Агентство працюватиме над зменшенням кредиторської та дебіторської заборгованості в АПК шляхом впровадження механізмів функціонування ринку боргів як важливого учасника ринків капіталу та інвестицій, тобто здійснюватиме оцінку активів підприємств-боржників, розроблятиме пропозиції щодо реструктуризації боргів чи реорганізації, санації або банкрутства підприємств, розроблятиме програми кредитування підприємств АПК шляхом видачі гарантій комерційним банкам на основі інформації про боргові зобов'язання та керуючись економічною доцільністю підтримки конкретного підприємства. Агентство також братиме активну участь у розробці фінансово-кредитної політики в АПК.

Засновниками Агентства виступили крупні оператори аграрного ринку, зокрема такі компанії, як: «Dupont», «Monsanto», «Rise-Agroservice», «Украгробізнес», «Сантрейд», «Агрохімцентр», «Авентіс», «АгроРось», «Агропромінвест», «Topfer International», «Агроекоплюс», «Агровіта» та ін. З огляду на той факт, що взаємини аграрного та суміжних з ним секторів з державою гармонізовані, зокрема в податковому полі, є вагомі підстави розраховувати на ефективну роботу Агентства з тим, щоб до кінця 2001р. скоротити суму заборгованості аграріїв на 800 млн. грн. — не стільки за рахунок безпосереднього погашення боргів, скільки за рахунок санації, інвестування, налагодження більш ефективного виробництва сільськогосподарської продукції.

Страхування ризиків у сільгоспвиробництві. Українська ліга підприємців АПК нещодавно підтримала ініціативу групи страхових компаній про створення «Асоціації страховиків в аграрному секторі економіки України». Діяльність Асоціації буде спрямована на розвиток в Україні цивілізованого ринку страхових

послуг, допомогу в формуванні юридичної бази страхової діяльності.

Існуючий механізм управління ризиками в сільському господарстві не є досконалим — він обмежується або державними дотаціями підприємствам, що постраждали від стихійного лиха, або простим списанням таких збитків. Страхові компанії, що ввійшли до Асоціації, мають намір, не вдаючись до зовнішніх чи внутрішніх позик, заздалегідь формувати необхідні резерви й бути готовими завжди, незалежно від економічної ситуації в країні, здійснити виплати.

Через механізм перестрахування ризиків на світовому ринку перестрахування вони розподіляють ризик, забезпечуючи тим самим виконання своїх зобов'язань. За попередніми розрахунками, є підстави сподіватися, що вже в 2001р. за рахунок перестрахування ризиків у зарубіжних компаніях можливе покриття 20 млрд. грн. ризиків у АПК України. Звичайно, на цьому етапі Асоціація не матиме можливості вирішувати питання середньо- та довгострокового кредитування, пов'язані з ліквідністю основних засобів та іпотекою, але страхування врожаю — цілком їй під силу.

Ефективне функціонування цього сегменту аграрного ринку потребує чітких правил гри. Міністерство аграрної політики розробило проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування», щоб привести норми Закону України «Про страхування» у відповідність до статті 15 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004рр.» Проектом Закону, крім обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень

державними сільгосппідприємствами, яке здійснюється відповідно до п.26 ст.6 Закону України «Про страхування», передбачається запровадження обов'язкового страхування врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності. Проте, необхідно прийняти рамковий закон, аналогічний Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004рр.». Тому Асоціація страховиків має сконцентрувати свої зусилля на законодавчих ініціативах, щоб страхування сільськогосподарських ризиків стало ефективним елементом аграрної реформи.

Кредити та інвестиції. Перехід держави від практики товарного кредитування сільськогосподарських робіт до політики розширення доступності банківських кредитів для сільського господарства стимулював¹ інвестування в АПК. В 2000р. галузь отримала майже 2 млрд. грн. кредиту, або в 4,6 разів більше, ніж у 1999р. Протягом трьох місяців 2001р. банки видали селу понад 1 млрд. грн. кредитів, що вп'ятеро більше, ніж за аналогічний період 2000р.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що в Україні відбувся перший етап аграрної реформи, який полягав у створенні основних передумов для виходу АПК із системної кризи та його подальшого поступального розвитку. Проте, цей етап реформи не вирішив головного завдання реформування АПК України — зміну відносин власності.

ГОЛОВНЕ ЗАВДАННЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ — ЗМІНА ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999р., як документ прямої дії, забезпечив стрімку масову приватизацію землі. Майже всі КСП були реорганізовані в приватні підприємства різних організаційно-правових форм. Цей процес мав би сформувати земельні правовідносини на довготривалу перспективу, але він гальмується через неприйняття Верховною Радою нової редакції Земельного кодексу України. Саме в цій площині полягають основні суперечності земельної реформи — незбалансованість суспільних інтересів та інтересів приватного бізнесу, неможливість запровадження іпотеки, що є важливою передумовою залучення кредитів у сільське господарство, а також неприйнятність окремих положень Земельного

¹ Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2000р. №50 «Про нові підходи до забезпечення сільськогосподарських товаровиробників матеріально-технічними ресурсами» та Постановою Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2000р. №398 «Про додаткові заходи щодо кредитування весняно-польових робіт у 2000р.»

кодексу України — зокрема, про обмеження розмірів приватного землеволодіння.

Українська ліга підприємців АПК неодноразово наголошувала на неприпустимості обмеження в Земельному кодексі України приватного землеволодіння 100 гектарами. Внесення цієї норми до Земельного кодексу України негативно позначиться на аграрній реформі, загальмує її хід, а також процеси оздоровлення української економіки загалом. Аграрна реформа лише тоді стане незворотною, коли земля перейде до рук ефективного власника, здатного забезпечити прибуткове сільськогосподарське виробництво. Досвід існування КСП переконав, що справді дбати про землю здатен лише її власник.

При обмеженні землеволодіння стане неможливим залучення в сільське господарство крупних інвестицій, що призведе до ще більшого відтоку капіталу з галузі, зупинить розвиток фінансово-кредитної системи, загальмує формування ефективного ринку землі, унеможливить створення іпотечної системи. Земельний ринок не може бути сформований за відсутності чи за обмеження доступу до землі. На відміну від «прихильників 100 гектарів», експерти Ліги не прогнозують будь-якого зростання активності скупки землі, в т.ч. іноземними компаніями, після вилучення із Земельного кодексу України норми про обмеження землеволодіння. Подібне не трапилося свого часу в жодній із країн, що розвиваються, — ні в Польщі, ні в Єгипті, ні в Аргентині — ніде. Водночас, слід ще раз наголосити, що за

останні 200 років у жодній із розвинутих країн жодному землевласникові не вдалося приєднатися до найбагатшого прошарку суспільства шляхом здачі в оренду малої ділянки — достойні прибутки можна отримати лише з достатньо великої площі. Та й реальна ціна на землю може бути сформована лише в процесі ринкового руху землі від продавця до покупця. Це й буде ознакою руху капіталу.

НАЙБЛИЖЧІ ПЕРСПЕКТИВИ: ШАНС НА УСПІХ

Хід аграрної реформи маємо звіряти не з показниками минулих років чи минулих часів. Це не є ознакою стратегічного підходу до вирішення проблеми підвищення ефективності АПК як складової національної економіки. Орієнтирами мають бути наукові рекомендації, вимоги високих технологій і тенденції світового розвитку.

А тенденції ці наступні. Світове виробництво пшениці в 2001-2002рр. буде нижчим від рівня 2000р. на 7 млн. т; урожай буде найнижчим за останні п'ять років, при цьому четвертий рік поспіль світовий попит перевищить пропозицію.

Світові запаси пшениці знизяться до найнижчого за останні 40 років рівня — лише 14,2%. Саме на стільки пропозиція перевищить споживання. Запаси пшениці провідних експортерів скоротяться на 10 млн. т.

За даними Міжнародного зернового комітету (Лондон), світове виробництво пшениці в сезоні 2001-2002рр. складе 576 млн. т (на 5 млн. т менше січневого прогнозу і на 4 млн. т менше скоригованого оціночного показника сезону 2000-2001р.). Загальне скорочення виробництва прогнозується у зв'язку із очікуваним низьким урожаєм пшениці в США, країнах ЄС, Індії, Пакистані й Туреччині. Проте, врожай в Австралії, Росії, Україні, Ірані, Сирії та країнах Північної Африки передбачається вищим, порівняно з сезоном 2000-2001р.

В контексті таких прогнозів, Україна, яка реалізувала поки що лише частину свого аграрного потенціалу, має розглядати свою перспективу не як стратегічну кризу, а як стратегічний шанс посісти гідне місце на світовому ринку. ■

П'ЯТЕ КОЛЕСО В СІЛЬСЬКІЙ ПІДВОДІ?

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗЕМЕЛЬНІЙ РЕФОРМІ В УКРАЇНІ

Наталія КОРЧАКОВА,
директор
Інформаційно-
ресурсного центру
«Реформування
земельних відносин
в Україні»

Андрій МАРУСОВ,
керівник проекту
Центру «Державна
інформаційна політика
в сфері аграрної і
земельної реформ»

Земельна реформа належить до найбільш складних соціально-економічних питань, що вирішуються в Україні вже протягом 10 років. Впровадження нових форм власності на землю викликає у суспільстві неоднозначну реакцію, породжує суперечливі інтереси, для виразу й захисту яких створюються відповідні соціальні структури, зокрема — громадські (недержавні) організації (НДО). Яку роль відіграють вони у становленні нових економічних відносин і прав власності на землю?

Для пошуку відповіді на це питання в статті розглядаються принципи діяльності та роль громадських організацій у проведенні земельної реформи, формуванні ефективного й прозорого земельного ринку, з'ясовуються особливості їх стосунків з державою, аналізується участь НДО у формуванні та здійсненні державної політики.

ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

В Україні створення недержавних організацій у сфері реформування земельних відносин почалося 10 років тому. Цей процес визначався загальним перебігом процесів демократизації, становлення приватного підприємництва, а також масштабами підтримки з боку міжнародних донорських організацій.

У процесі роздержавлення земель почали формуватися нові соціальні групи, які для захисту своїх інтересів створювали відповідні

громадські об'єднання. Так, фермери заснували Асоціацію фермерів України, керівництво та члени КСП — Всеукраїнську раду сільськогосподарських підприємств, дрібні землевласники — Спілку власників землі, крупні землевласники та орендарі — Асоціацію орендарів та власників землі.

1995-1996рр. характеризуються поширенням в аграрній сфері проектів міжнародної технічної допомоги, зорієнтованої здебільшого на створення бізнесових структур¹. Водночас, в результаті інституціоналізації міжнародних проектів утворювалися й певні громадські організації.

¹ Прикладами можуть слугувати: Проект паювання сільськогосподарських земель — *RONCO Consulting Corporation, USAID*; Проект приватизації земель несільськогосподарського призначення підприємствами України — *UKRels, USAID*; Проект приватизації землі та реорганізації КСП в Україні — *IFC*; Проект розвитку сільського господарства та правової підтримки — *British Know-How Fund* та ін.

Так, після закінчення Проекту приватизації земель несільськогосподарського призначення була створена Всеукраїнська Ліга сприяння розвитку ринку землі. Німецька спілка кооперативів і райффайзенівських товариств у рамках реалізації програми "Transform" разом з українськими партнерами ініціювали заснування Національної спілки сільськогосподарських кооперативів України². На базі Проекту інформаційної підтримки земельної реформи в Україні, що фінансувався *Open Society Institute - Budapest*, було створено Інформаційно-ресурсний центр «Реформування земельних відносин в Україні».

Нові громадські організації утворюються також за ініціативою політичних партій, професійних і бізнесових структур (Союз аграрної молоді України, Всеукраїнський громадський комітет підтримки земельної реформи та ін.).

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Як правило, громадські організації, що працюють у сфері земельної реформи, концентрують свою діяльність на одному з наступних напрямів.

Соціальний і правовий захист³. Цей напрям став актуальним і набув особливої важливості саме з початком земельної реформи — через нагальну необхідність вирішення соціально-правових питань реформування. Міжнародні донорські організації також стимулювали розвиток громадських правозахисних організацій або окремих проектів громадських організацій іншої спрямованості.

Захист професійних інтересів⁴. Існує широке коло вузькоспеціалізованих громадських

організацій, що концентрують увагу на наданні фахової підтримки своїм членам і підвищенні їх професійного рівня (наприклад, проведення семінарів з відповідною атестацією слухачів Лігою оцінювачів землі). Зважаючи на розмаїття професій та появу з розвитком приватної власності й земельного ринку нових видів професійної діяльності, можна стверджувати, що процес створення нових фахових громадських організацій буде продовжуватися⁵.

Аналітично-інформаційна підтримка⁶. Характерною рисою цього сектору є створення громадських фондів за сприяння донорських організацій: Центр аграрних реформ був створений за підтримки Програми розвитку ООН (*UNDP*), Центр земельної реформи — Агентства США з міжнародного розвитку (*USAID*), Інформаційно-ресурсний центр «Реформування земельних відносин в Україні» — *Open Society Institute - Budapest*. Особливостями цих організацій є, по-перше, залучення невеликого людського ресурсу, подруге, чітка спрямованість і взаємодоповнюваність діяльності. Кожна з організацій займає певну нішу й співпрацює з відповідними державними органами. Так, керівник Центру аграрних реформ постійно залучається до розробки важливих документів Міністерством аграрної політики України, Центр земельної реформи використовує науковий потенціал Інституту землеустрою Української Академії аграрних наук, Інформаційно-ресурсний центр «Реформування земельних відносин в Україні» співпрацює з Державним комітетом України з земельних ресурсів (спеціалісти Центру залучаються до опрацювання питань інформаційної підтримки земельної реформи).

Означені напрями діяльності можуть бути пріоритетними, але не єдиними для громадських організацій, що працюють у сфері реформування земельних відносин. Існує багато прикладів комбінування напрямів діяльності. Так, Асоціація фермерів України надає соціальну, правову та інформаційно-аналітичну підтримку своїм членам, лобіює їх економічні інтереси; водночас, вона сприяє здійсненню фермерами господарської діяльності (закупівля ПММ за пільговими цінами, вирішення питань реалізації сільськогосподарської продукції тощо).

Крім організацій, що професійно займаються питаннями реформування аграрного сектору, слід згадати **також організації, що**

² Тепер ця Спілка є носієм німецько-українського співробітництва в аграрному секторі; вона підтримує інтереси членів Спілки у відносинах із західними партнерами та державою.

³ Наприклад, Спілка власників землі, Асоціація орендарів і власників землі та ін.

⁴ Спілка землепорядників України, Всеукраїнський благодійний Фонд сприяння розвитку геоінформаційних систем та послуг «ГІС-Асоціація України» та ін.

⁵ Наочним прикладом стало створення 18 квітня 2001р. нового об'єднання — Асоціації страховиків в аграрному секторі економіки України. Основними своїми завданнями нова Асоціація визначила створення й розвиток в Україні цивілізованого ринку страхових послуг, захист прав та інтересів страховиків - членів асоціації та ознайомлення громадськості з діяльністю страхових компаній.

⁶ Її надають Центр аграрних реформ, Інформаційно-ресурсний центр «Реформування земельних відносин в Україні», Центр земельної реформи та ін.

мають іншу спрямованість, але через виключну важливість земельних питань, реалізують окремі проекти в цій сфері. Наочним прикладом такої діяльності є проведення громадських слухань з обговорення проекту нового Земельного кодексу та інших нагальних питань реформування земельних відносин в Україні Фондом регіональних ініціатив. До цієї групи належать також організації або аналітичні центри, що здійснюють дослідження з проблем земельної реформи й розповсюджують цю інформацію серед громадськості та урядовців. Як правило, вони займаються більш широкими проблемами становлення ринкової економіки та демократизації українського суспільства. Прикладом є дослідження Фонду «Демократичні ініціативи», діяльність якого спрямована на формування громадської думки та опосередковане надання аналітичних послуг державним установам.

В окрему групу варто виділити **організації, діяльність яких спрямована на захист інтересів національних меншин, та гендерні організації**. Організації такого типу часто звертаються до земельних питань у випадках, коли існує потреба в захисті прав їх членів. Так, суспільно-політичні організації кримських татар активно ставали на захист інтересів своєї національної групи під час розподілу земельних паїв на Кримському півострові. Гендерна громадська організація — Рада жінок-фермерів України — з метою зміцнення статусу сільських жінок в Україні створила мережу інформаційних центрів, займається проведенням семінарів для своїх членів і виданням спеціалізованої освітньої літератури⁷.

МАСШТАБ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Громадські організації в Україні мають різні масштаби діяльності. **Національні** громадські організації поширюють свою діяльність по всій території України. Ці організації представляють інтереси широких соціальних груп, які їм вдалося мобілізувати та залучити до активної участі в громадській діяльності.

Регіональні громадські організації поширюють свою діяльність на один або декілька регіонів. Зрозуміло, що діяльність не всіх громадських організацій потребує загальнонаціонального характеру (наприклад, проблема кримських татар існує виключно в межах Кримського півострова). Регіональні громадські організації є менш потужними, але досить ефективними в межах обраного регіону через знання ними місцевих особливостей. Наочним прикладом може бути діяльність громадських організацій у деяких західних регіонах (Львівська та Івано-Франківська області), де регіональні особливості реформування земельних відносин вимагають пристосування діяльності цих організацій до місцевих умов, які можуть не збігатися із загальнонаціональними тенденціями.

Локальні громадські організації, як правило, концентрують свою діяльність у великих містах (Київ, Сімферополь). Організації, що працюють у столиці, можуть бути дуже впливовими через свою близькість до установ, які безпосередньо приймають рішення на загальнонаціональному рівні.

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Офіційні дані Державного комітету статистики України свідчать, що в 1999р. бюджет НДО в Україні становив біля \$60 млн.⁸

Діяльність громадських організацій значною мірою фінансується за рахунок вітчизняних джерел. Благодійна допомога від українських комерційних структур майже вдвічі перевищує обсяги державної підтримки і, за даними Центру інновацій та розвитку, становить майже 65% від загального фінансування. Частково НДО підтримуються за рахунок грантів міжнародних донорських організацій, або беруть участь у міжнародних проектах технічної допомоги та ділового співробітництва (23% — міжнародна допомога, 12% — допомога від спільних підприємств)⁹.

⁷ Наприклад, інформаційний довідник для жінок-фермерів «Реформування земельно-майнових відносин в аграрному секторі України».

⁸ Сидоренко О. Чого нам варто чекати. — Перехрестя, 2000, №6 (11), с.28-29.

⁹ Бакланова О. Компанія як громадянин? — Перехрестя, 2000, №6 (11), с.32-33.

Опора більшості громадських організацій на вітчизняні джерела фінансування часто робить їх дуже вразливими, оскільки на бізнесові структури, що їх фінансують, досить легко впливати державним установам (у випадку конфлікту організації чи її окремих представників з впливовими представниками влади). Це спостереження стосується організацій, які ще не змогли мобілізувати широку соціальну (та, відповідно, фінансову) підтримку своєї потенційної «клієнтної» групи й були утворені «під лідера» чи «під ідею» і мають обмежене коло фінансових джерел. Йдеться, передусім, про організації, що намагаються репрезентувати інтереси бізнесових кіл. Бізнес у сільськогосподарській сфері (як і в інших сферах в Україні) тісно пов'язаний з корисливими інтересами представників влади і є дуже залежним від них. До того ж, процес усвідомлення підприємцями власних інтересів, відмінних від інтересів влади та чиновників, є надто повільним, що негативно впливає на підтримку ними життєздатних громадських організацій.

СТОСУНКИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ З ДЕРЖАВНИМИ УСТАНОВАМИ

Досить складно вичерпно охарактеризувати стосунки громадських організацій з державними установами, оскільки процеси відокремлення бізнесу від держави, визначення соціальних груп та інтересів, що відповідають ринковому середовищу, ще далекі від завершення.

Перший і досить розповсюджений тип стосунків громадських організацій з державними установами як місцевого, так і національного рівня характеризується певною взаємною зацікавленістю. Тобто, громадська організація забезпечує громадську підтримку певним діям держави в обмін на пільги для своїх членів. Державні рішення, що приймаються всупереч інтересам такої

організації, можуть наштовхнутися на відкритий опір з її боку. Яскравим прикладом є діяльність організацій кримських татар.

Другий тип відносин будується за моделлю, що широко використовується на пострадянському просторі для створення владою «офіційних», «конструктивних» політичних партій, рухів і профспілок за допомогою так званого адміністративного ресурсу. Їх визначальною рисою є контрольованість з боку влади та підпорядкованість діяльності потребам державних установ і державної політики.

Третій тип, що поступово розвивається, — це так званий «цивілізований» тип відносин громадських організацій з державними установами. Співробітництво або опозиція, консультування або навіть протистояння відбуваються відкрито й виключно в межах правового поля України.

Стосунки громадських організацій з державою більш доречно називати взаємостосунками, бо державні установи та їх окремі представники також приділяють пильну увагу громадським організаціям, що працюють у сфері реформування земельних відносин. Прагматичні чи орієнтовані на демократичні реформи чиновники розуміють, що співпраця з громадськими організаціями може зробити реформування більш ефективним і прозорим. Використання потенціалу таких організацій допомагає виконувати хоча б частково ті функції, на які у держави не вистачає політичної волі або фінансових чи людських ресурсів. Певною мірою, це стосується інформування селян про земельну реформу, аналізу ходу та наслідків реформи, правового захисту селян тощо.

Співробітництво з громадськими організаціями дозволяє опрацьовувати інноваційні механізми взаємодії держави з громадськістю та форми державної інформаційної підтримки процесів реформ. Вдалими прикладами інновацій, що були підтримані державними установами, є проведення громадських слухань з питань земельної реформи спільно з Центром регіональних ініціатив та сприяння розвитку web-сайту «Моя земля» Інформаційно-ресурсного центру «Реформування земельних відносин в Україні». Іншим прикладом плідного використання сучасних технологій для створення інформаційних баз даних є розробка Національної програми реструктуризації сільськогосподарських підприємств. Програма була створена за сприяння Проекту паювання сільськогосподарських земель (RONCO Consulting Corporation, USAID) і передана Міністерству аграрної політики України. Програма дозволяє отримувати детальну та актуальну інформацію про хід реструктуризації у кожному з 14 тис. господарств України. Можливість залучення

недержавних іноземних чи вітчизняних фінансових ресурсів для виконання окремих заходів використовується для підтримки співробітництва держави з громадськими організаціями.

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Громадські організації можуть брати й беруть участь на всіх етапах розробки, здійснення й реалізації державної політики реформування земельних відносин як на місцевому, так і на національному рівні. Ця участь може набувати форм публічного чи прихованого лобіювання, громадських обговорень, надання консультацій у рамках консультаційних, аналітичних чи представницьких установ (наприклад, Комісії з питань аграрної політики при Президенті України, Національної ради підприємців та інвесторів при Кабінеті Міністрів). Безсумнівно, масштаб впливу та результати участі залежать від етапу, проблем, рівня державних інституцій, що приймають відповідні рішення, а також потенціалу громадських організацій.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Громадські організації, що працюють у сфері аграрної реформи та земельних питань, мають проблеми, притаманні всім громадським організаціям в Україні, а саме:

- ❖ недостатність людських ресурсів;
- ❖ нестабільне фінансування, через що деякі організації мають припинити свою діяльність або лишаються тільки на папері; крім того, постійний пошук джерел фінансування штовхає громадські організації на зближення з бізнесовими і державними організаціями, що призводить до втрати незалежної позиції;
- ❖ недостатня розвиненість горизонтальних зв'язків між громадськими організаціями (обмін інформацією, проведення спільних заходів) внаслідок того, що кожна з них займає окрему нішу, є практично самодостатньою і діє самостійно;
- ❖ практика створення громадської організації під окрему політичну особу для реалізації її власних інтересів, а не виконання соціальної місії та суспільної функції; як правило, такі організації існують формально і з'являються на арені лише тоді, коли в цьому є політична потреба.

Громадські організації, що працюють у сфері земельних відносин, мають і свої специфічні проблеми. По-перше, це їх маловпливовість. Реальну змогу впливати на рішення Уряду мають лише декілька організацій, серед яких Асоціація фермерів та приватних землевласників України та Асоціація фахівців з нерухомості (ріелтерів) України.

Іншою специфічною проблемою є брак професіоналів високої кваліфікації. За радянських часів питання юридичних та економічних аспектів землекористування практично не ставилися, тому зараз немає достатньої кількості спеціалістів, які можуть залучатися громадськими організаціями до співпраці, а послуги тих фахівців, які є, коштують дуже дорого.

ВИСНОВКИ

Оскільки земельна реформа в Україні ще далека від завершення, то попереду залишається великий обсяг робіт, певну частину яких можуть взяти на себе громадські організації (правовий і соціальний захист, інформаційно-аналітична підтримка та ін.).

У питаннях земельної реформи в Україні існує інформаційний дефіцит. Тому **інформаційна складова** має стати одним із пріоритетів діяльності громадських організацій.

Громадські організації України перебувають на шляху до того, щоб стати **одним з найефективніших каналів взаємодії держави й суспільства та важливим інструментом стабілізації трансформаційних процесів**, що відбуваються в ході земельної реформи. Але для забезпечення належного місця третього сектору в суспільстві, громадські організації України потребують підтримки з боку держави та міжнародної спільноти.

Державні установи мають більш активно залучати громадські організації до співпраці чи навіть **делегувати їм виконання деяких функцій**, наприклад, соціально-правовий захист найбільш вразливих (під час реформування земельних відносин) верств населення. Видається доцільним привертання уваги міжнародних організацій до підтримки діяльності громадських організацій в цілому та їх окремих проектів.

Громадські організації повинні більш активно втручатися в процес формування державної політики, брати участь у законотворчій діяльності та зосередитися на своїй найважливішій функції — **здійснення громадського контролю** за впровадженням земельної політики, спільно виробленої державними та громадськими структурами. ■

ПЕРЕЛІК ПУБЛІКАЦІЙ ЕКСПЕРТІВ УЦЕПД У 2001 РОЦІ

Автор	Назва публікації	Назва ЗМІ	Дата публікації
1. Ігор Жданов, Микола Сунгуровський	Простір свободи?	Дзеркало тижня	20/01/2001
2. Анатолій Гриценко	Для перших висновків строк достатній	Політика і час	№1, 2001
3. Михайло Пашков	Земні проблеми на тлі «космічної» зустрічі у Дніпропетровську	Дзеркало тижня	10/02/2001
4. Олександр Маначинський	Танки: за і проти	Україна і світ сьогодні	10/02/2001
5. Олександр Маначинський, Ігор Бородавко	Адаптований Договір ЗЗСЄ та його роль для безпеки Європи	Арсенал XXI століття	15/02/2001
6. Анатолій Гриценко	Загроза? Національний? Безпеці?	Дзеркало тижня	17/02/2001
7. Николай Сунгуровский	Перспективы европейской нестратегической ПРО	Експерт-центр	22/02/2001
8. Володимир Саприкін	Про «Концепцію державної енергетичної політики України на період до 2020р.»	Дзеркало тижня	24/02/2001
9. Михайло Пашков, Валерій Чалий	Напередодні самміту, який так і не відбувся	Дзеркало тижня	03/03/2001
10. Олександр Маначинський, Володимир Богданович	Комплектування Збройних Сил України і демографічний чинник	Розбудова держави	№7-8, 2001
11. Александр Маначинский	Без Приднестровья Молдова невозможна. Или наоборот?	2000	16/03/2001
12. Володимир Сіденко	Рік урядової програми «Реформи заради добробуту»	Дзеркало тижня	17/03/2001
13. Микола Сунгуровський	Російський вектор у військово-технічній політиці України	Дзеркало тижня	24/03/2001
14. Ігор Жданов	Ліцензування телерадіопростору. Дубль два	Дзеркало тижня	31/03/2001
15. Микола Сунгуровський	Бюджетні та військово-технічні аспекти політики військового співробітництва України	«Україна-НАТО: стратегічне партнерство»	№5, 2001
16. Володимир Сіденко	Висновок щодо виконання ключових пунктів Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Реформи заради добробуту»	«Громадська експертиза виконання Програми діяльності КМУ «Реформи заради добробуту» в 2000 році»	10/04/2001
17. Віктор Скаршевський	Аналіз виконання бюджету-2000 та Закону України «Про бюджет на 2001р.»	Там само	10/04/2001
18. Андрій Биченко, Юрій Білоус	Результати соціологічного опитування	Там само	10/04/2001
19. Леонід Поляков	Трансформація оборони США: погляд України	Міжнародна конференція, США	17/04/2001
20. Валерій Чалий	Чого очікує Україна від Європи	Міжнародна конференція, Німеччина	19/04/2001

Автор	Назва публікації	Назва ЗМІ	Дата публікації
21. Александр Маначинский	Спеціальний експорт і оборонний сервіс	Человек и закон	20/04/2001
22. Ігор Жданов	Крим на політичній карті України	Дзеркало тижня	28/04/2001
23. Володимир Сіденко	Проблеми регулювання зовнішньо-економічної діяльності України	Матеріали IV міжнародної наукової конференції, Київ	15/05/2001
24. Анатолій Гриценко	Черномырдин знає ціну українсько-російським відносинам	СтранаRU	11/05/2001
25. Анатолій Гриценко	Акції протеста можна заборонити. Але це не в інтересах влади	Сьогодні	14/05/2001
26. Олександр Маначинський	Україна — наш спільний дім	Народна армія	18/05/2001
27. Анатолій Гриценко	Кінах буде більш піддатливим, ніж Ющенко	СтранаRU	29/05/2001
28. Володимир Сіденко, Олег Білорус, Дмитро Лук'яненко та ін.	Регулятивні механізми глобальної економіки	Монографія: Глобалізація і безпека розвитку	2001
29. Леонід Поляков	Цивільно-військові стосунки: досвід України	Міжнародна конференція, Нідерланди	09/05/2001
30. Александр Маначинский, Владимир Богданович	Методологічні основи системних досліджень проблем військової безпеки держави	Монографія	10/05/2001
31. Сергій Костюк, Наталія Істягіна	Адаптація законодавства України до законодавства ЄС: стан, проблеми та перспективи	Науковий вісник Дипломатичної академії України	№4, 2001
32. Анатолій Гриценко	Україна і Росія: співпраця на перспективу	Політика	№1, 2001
33. Михайл Пашков, Валерій Чалый	Українсько-російські відносини: погляд з України	Політика	№1, 2001
34. Александр Маначинский	Новий виток Косовського кризи	Обозреватель	№2, 2001
35. Олександр Маначинський	Чи буде відтворено «Велику Албанію»?	День	31/05/2001
36. Михайло Пашков, Валерій Чалый	ГУУАМ в оцінках еліти та населення України	Дзеркало тижня	02/06/2001
37. Анатолій Гриценко	Указ Кучми про держсекретарів може загальмувати проведення адміністративної реформи	Дзеркало тижня	02/06/2001
38. Михайл Пашков	ГУУАМ в контексті регіональної інтеграції: позиції населення і експертів	Експерт-центр	06/06/2001
39. Анатолій Гриценко	Вірним шляхом йдете, панове!	Дзеркало тижня	09/06/2001
40. Ігор Жданов	Старі ігри навколо нового референдуму	Дзеркало тижня	09/06/2001
41. Леонід Поляков	Російський фактор у стосунках України з НАТО	Дослідницька програма НАТО	10/06/2001
42. Леонід Поляков	Процеси демократизації в Україні: цивільно-військові стосунки та воєнна реформа	Міжнародна конференція, Туреччина	15/06/2001